

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

DANTE'NİN İLAHİ KOMEDYA'SININ ARAP EDEBİYATINDAKİ
REFERANSLARI

Yüksek Lisans Tezi

Sena USLUOĞLU

ANKARA- 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

DANTE'NİN İLAHİ KOMEDYA'SININ ARAP EDEBİYATINDAKİ
REFERANSLARI

Yüksek Lisans Tezi

Sena USLUOĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ

ANKARA- 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

DANTE’NİN İLAHİ KOMEDYA’SININ ARAP EDEBİYATINDAKİ
REFERANSLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ

Doç. Dr. İbrahim Fidan

Doç.Dr. Yaşar Daşkiran

Tez Savunma Tarihi: 26.05.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ danışmanlığında hazırladığım “Dante’nin İlahi Komedyası’nın Arap Edebiyatındaki Referansları” isimli yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunduğumu başka kaynaklardan aldığım bilgileri metin de ve kaynakça da eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26.05. 2023
Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı-Soyadı ve İmzası
Sena USLUOĞLU

ÖNSÖZ

Tarih boyunca kültür ve medeniyetlerin yerel edebiyatları, bir başka kültür ve medeniyete ait yerel edebiyatlar ile etkileşim halindedir. Bu etkileşimler birçok araştırmacının da ilgi odağı olmuştur. Dünya klasikleri arasında bulunan Dante Alighieri'nin meşhur eseri *İlahi Komedya* da hakkında birçok çalışma yapılmış eserlerdendir. Ortaya çıktığı coğrafya olan Avrupa'da, *İlahi Komedya*'nın benzersiz olduğuna dair genel bir kanaat vardır. Bizi bu çalışmaya iten esas sebep, *İlahi Komedya*'nın muhtevasında barındırdığı Arap edebiyatı ve İslam geleneğine dair şaşırtıcı referanslarıdır.

Çalışmamızın içeriği, meşhur eser *İlahi Komedya*'nın şekil, üslup, içerik, konu bakımından Arap edebiyatı ve İslam geleneği ile neredeyse birebir örtüştüğü noktalarıdır. İlk olarak eserin yazarı olan Dante Alighieri'nin hayatı ve yaşadığı dönem incelenerek, eseri etkileyebilecek unsurlar araştırılmıştır. Daha sonrasında ise Dante'ye referans olduğunu iddia ettiğimiz Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin hayatı incelenmiştir. Böylece bu yazarların hayatlarındaki ortak noktalar ortaya çıkarılmıştır.

Daha sonra ise çalışmanın asıl konusu olan eserler birçok açıdan incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan tüm veriler delilleriyle sunulmuştur. Çalışmamızı yürütürken, konuyla ilgili daha evvel çalışmalar yapmış çok kıymetli hocalarımızın eser, makale ve bildirimlerinden yararlanmış ve iddiamız desteklenmiştir.

Çalışmamı yürütürken çok kıymetli desteğini, tecrübesini, engin bilgilerini benden esirgemeyen, lisans sürecimden bu yana tanıdığım ve kendime her zaman model olarak gördüğüm, çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Soner Gündüzöz'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen ve bu sürece daha çok vakit ayırmamı sağlayan çok kıymetli eşim Muhammet Erdem Usluoğlu'na, her zaman yanımda ve destekçim olan çok değerli annem Fatmagül Çarhoğlu'na ve babam Mehmet Halit Çarhoğlu'na, bu süreçte ve her zaman çok kıymetli desteklerini benden esirgemeyen ablam Seda Alptekin'e ve abim Serdar Çarhoğlu'na müteşekkirim.

Sena USLUOĞLU
ANKARA-2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
GİRİŞ	1
1. Problem Durumu.....	1
2. Araştırmanın Konusu ve Önemi	2
3. Araştırmanın Amacı.....	3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
5. Araştırmanın Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1- DANTE ALIGHIERI.....	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Eserleri.....	9
1.2.1. İlahi Komedyası	10
1.2.2. Monarşi Üzerine (La Monarchia).....	14
1.2.3. Şölen (İl Convivio).....	15
1.2.4. Yeni Hayat (Vita Nouva)	17
1.2.5. Mısralar (Rime).....	18
1.2.6. Lirik Şiirler (Canzoniere)	18
1.2.7. Halk Dilinde Belagat (De Vulgari Eloquentia)	19
1.2.8. Çiçek (İl Fiore)	19
1.3. Dante Alighieri'nin Dini ve Siyasi Yönü	19
1.3.1. Dini Yönü	20
1.3.2. Siyasi Yönü.....	23
1.4. Felsefi Düşünce Dünyası.....	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2- EBÜ'L- ALÂ EL-MAARRÎ VE RİSÂLETÜ'L-GUFRÂN.....	28
2.1. Hayatı.....	28
2.2. Eserleri.....	35
2.2.1. Risaleleri:	36
2.2.2. Manzum Eserleri:.....	42
2.2.3. Mensur Eserleri	44
2.2.4. Şerhleri	45

2.2.5. Yayınlanmamış Eserleri:	46
2.3. Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin Dini ve Siyasi Yönü.....	46
2.3.1. Dini Yönü	46
2.3.2. Siyasi Yönü.....	51
2.4. Felsefi Düşünce Dünyası.....	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	56
3- MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABİ	56
3.1. Hayatı.....	56
3.2. Eserleri.....	59
3.2.1. el-Fütûhâtü'l-Mekkiye	59
3.2.2. el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ	61
3.3. İbnü'l Arabî'nin Dini ve Siyasi Yönü	62
3.3.1. Dini Yönü	63
3.3.2. Siyasi Yönü.....	65
3.4. Felsefi Düşünce Dünyası.....	66
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	70
4- İLAHİ KOMEDYA'NIN ARAP EDEBİYATINDAKİ REFERANSLARI	70
4.1. İlahi Komedyâ, Miraç Hadisesi ve İslam	70
4.2. İlahi Komedyâ ve İbn'ül Arabî.....	86
4.3. İlahi Komedyâ ve Ebü'l-Alâ el-Maarrî	102
4.4. Dante'nin Referansları ve Epistemoloji	112
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	118
5- İLAHİ KOMEDYA VE DİĞER REFERANSLAR.....	118
5.1. İlahi Komedyâ, Masonik Semboller ve Gizli Örgütler	118
5.2. İlahi Komedyâ ve Hristiyanlık	126
5.3. İlahi Komedyâ ve Ardavirâfnâme	128
SONUÇ	132
KAYNAKÇA.....	134
ÖZET	140
ABSTRACT	143

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri yıl
m.	: Miladi yıl
ö.	: Ölüm tarihi
d.	: Doğum tarihi
haz.	: Hazırlayan
ed.	: Edite eden
çev.	: Çeviren
nşr.	: Neşreden
yay.	: Yayınevi
Bs.	: Basım
H.z.	: Hazreti
c.c.	: Celle Celâluhu
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
c.	: Cilt
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

1. Problem Durumu

Floransalı yazar Dante Alighieri'nin meşhur eseri *İlahi Komedya*, hayalî yolculuk, bir çeşit ruhsal arınma niteliğindedir. Karanlık bir ormanda başlayan bu yolculuk boyunca, tarihte önem arz eden birçok şahsiyetten söz edilmektedir. Aslında Dante bu eseriyle yalnızca edebi bir çalışma yapmamış aynı zamanda kendisinden sonra gelecek nesiller için bir ansiklopedi de hazırlamıştır. Cennet, cehennem ve arafa yapılan bu yolculukta karşılaşılan kişiler farklı bölümlere yerleştirilmiştir. Bu kategorize sisteminde Dante'nin inanç ve düşünceleri ana etkindir.

Dante'nin dünya edebiyatına kazandırmış olduğu bu eserden çok daha önce yazılmış eserler olan *Risâletü'l-gufran*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* ve İslam geleneğinde var olan Miraç hadisesi aslında Dante'ye model olmuştur. Alighieri'nin eserinde işlemiş olduğu cennet, cehennem ve araf tasvirleri ile İslam dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de bulunan tasvirler şaşırtıcı derecede benzemektedir. *İlahi Komedya*'nın Kur'an-ı Kerim, İslam inancında bulunan Miraç hadisesi, *Risâletü'l-gufran*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* ile olan bu benzerliği çalışmamızın ana problemidir.

Konuyla alakalı daha önce İspanyol Miguel Asin Palacios tarafından çalışma yapılmış ve eseri Güneş Ayas tarafından "*Dante ve İslam*" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Asin Palacios eserinde, Dante'nin *İlahi Komedya*'sında bulunan İslami motifleri kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Eserinde daha çok Miraç hadisesi ile karşılaştırmış fakat İbnü'l Arabî'ye de değinmiştir. Yine Fransız yazar René Guénon konuyla ilgili çalışmalar yapmıştır. İsmail Taşpınar tarafından Türkçeye "*Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*" adıyla çevrilen eser, Dante'nin kullandığı sembolik dilde bulunan mesajları konu almaktadır. René Guénon *İlahi Komedya*'nın Arap edebiyatındaki referanslarına yüzeysel olarak değinmiştir ancak ayrıntılı bir şekilde eser karşılaştırması yapılmamıştır. Dr. Mustafa Tolay tarafından yazılmış olan "*Dante ile Sanat ve Düşünce*" adlı eserde, Dante'nin Muhyiddin İbnü'l Arabî'den ve Ebü'l-Alâ el-Maarri'den etkilendiği fikrine yer verilmiştir. Çalışmamızda faydalandığımız önemli kaynaklardan bir diğeri ise Anastasiya Uçar'ın "*Risaletu'l Gufran ve İlahi Komedya Üzerine Karşılaştırmalı bir İnceleme*" başlıklı doktora tezidir. Anastasiya Uçar, konuyu *Risâletü'l-gufran* ve *İlahi Komedya* ile sınırlandırmıştır.

Çalışmamız bugüne kadar yapılmış çalışmalardan farklı olarak, Dante'nin etkilenmiş olabileceği tüm referansları ele almıştır. Konumuz Arap edebiyatındaki referanslar olacak şekilde genişletilmiştir. Bu perspektiften bakarken İslam'ın Arap edebiyatına olan etkileri göz ardı edilemeyeceğinden dolayı, Dante'nin eserinde bulunan İslami etkilerde çalışmamıza dahil edilmiştir. Ayrıca Dante'nin mensup olduğu din olan Hristiyanlık ve mensup olduğu iddia edilen Tapınak Şövalyeleri, Gül Haç gibi tarikatlarda incelenmiş ve konuya objektif bir yaklaşım hedeflenmiştir.

2. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Dante'nin *İlahi Komedya*'sının Arap Edebiyatındaki Referansları başlıklı yüksek lisans tez çalışmamızda, ana problem konusu olan Dante'nin eseri ve Arap edebiyatındaki referans eserler karşılaştırılmıştır. Bilindiği üzere, Orta Çağ'da Katolik Kilisesinin baskılarının sonucu olarak Avrupa bilimden yoksun ve karanlık bir çağ yaşamaktaydı. Fakat aynı zamanda İslam Alemi oldukça verimli bir dönem yaşamaktaydı. Bilimsel ve edebî çalışmalar İslam Alemi'nde son derece değer görüyordu. Yazılan eserler Doğu'dan Batı'ya çeviri okulları ve gizli tarikatlar aracılığıyla ulaşıyor fakat bazen isimsiz, bazen ise yazar ismi değiştirilerek yayımlanıyordu. Avrupa dillerine tercüme edilen Doğu edebiyatına ait eserlerin, asıl yazarına ulaşılmaması için yakılmasında Batı'ya örnek oluşturan eserlerin saptanmasını imkânsız hale getiriyordu.

Eserlerin aslının tahrip edildiği dönemde karanlık Avrupa'da *İlahi Komedya* eserini kaleme almış ve dünya çapında ün kazanmış Dante Alighieri'nin, kendinden çok daha evvel bu konuların işlendiğinden haberdar olması muhtemeldir. Bu karşılaştırmalı araştırma Batı dünyasının eşsiz saydığı *İlahi Komedya*'nın referanslarının saptanması hususunda önem arz etmektedir. Ayrıca Doğu edebiyatının, diğer edebiyatlara örnek oluşturabilecek derecede zenginliğinin ortaya çıkması da günümüzdeki mevcut dinamiklerin anlam kazanması için son derece önemlidir.

Dünya klasikleri arasında sayılan *İlahi Komedya*'nın dayandığı kaynakları ve referansları idrak etmek, eserde verilen birçok sembolik mesajın kavranması hususunda yardımcı olacaktır.

3. Araştırmanın Amacı

Dante'nin *İlahi Komedya*'sının Arap Edebiyatındaki Referansları başlıklı yüksek lisans tez çalışmamız, edebiyattaki kabul görmüş fikirlerin yeniden düşünülmesini amaçlamaktadır. Tarafımızca benzersiz kabul edilen *İlahi Komedya* adlı eserin, yazardan yüzyıllar önce yaşamış olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve Muhyiddin İbnü'l Arabî tarafından çok benzer formlarda kaleme alındığını, konuya ilgisi olan tüm okuyuculara sunulması hedeflenmiştir.

Araştırmamızın sosyoloji, tarih, karşılaştırmalı edebiyat, Batı edebiyatı, Doğu edebiyatı, Doğu dilleri ve Batı dilleri gibi bilim dallarına kaynak olması hedeflerimiz arasındadır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız Dante'nin *İlahi Komedya*'sı ve Arap edebiyatındaki referansları çerçevesinde sınırlandırılmıştır. *İlahi Komedya*'ya model sayılabilecek eserler Arap edebiyatı ve İslam inancındaki hadiseler çerçevesinde araştırılmıştır. Arap edebiyatı ile karşılaştırma yapılırken İslam inancı da konunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Tıpkı Hristiyan inancının da Avrupa edebiyatları incelenirken ayrılmaz bir parça kabul edilmesi gibi.

Dante'nin döneminin sosyolojik yapısına dair bilgiler, yaşadığı coğrafyada hâkim din olan Hristiyanlığın kutsal kitabı Kitab-ı Mukaddes, ayrıca Orta Çağ Avrupası'na önemli etkileri olan Yunan mitolojisi çalışmamıza dahil edilmiştir. Bahse konu dönemde son derece etkin rol oynayan gizli tarikatlar ve masonlarda, Dante'ye bilgilerin aktarılma yolunu tespit etmek ve eserine olan etkilerini idrak edebilmek için çalışmamızda araştırılmıştır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada Dante Alighieri'nin eseri *İlahi Komedya* ve referans sayılan *Risâletü'l-gufran*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* ve İslam inancında var olan Miraç hadisesi karşılaştırmalı yöntem kullanarak çalışılmıştır. Ayrıca parçadan

bütüne doğru ilerlenmiştir. Önce yazarların hayatları, eserleri vb. etken olabilecek unsurlar incelenmiş, bahse konu eserler tek tek araştırılmıştır. Daha sonra ise tüm parçalar birleştirilerek karşılaştırılmıştır. Tümevarım yöntemi ile etkenlerin ve genel ulaşılan problemin daha kolay anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmamız esnasında Dante'nin İlahi Komedya'sının Rekin Teksoy ve Feridun Timur tarafından yapılan çevirileri kullanılmıştır. Ebü'l Alâ el-Maarrî'nin Risâletü'l-gufran adlı eseri ve İbnü'l Arabî'nin eserlerinin hem çevirileri hem de orijinal dillerindeki eserler kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- DANTE ALIGHIERI

Dante Alighieri, İtalyan rönesans döneminin şair ve siyasetçisidir. En bilinen eseri ise modern İtalyancanın da temelini oluşturan *İlahi Komedya*'dır. Öyle ki İtalya, 2021 yılını Dante yılı olarak ilan etmiş ve bir hayli geniş bir program ile ünlü şairi anmıştır. İtalya'da günümüzdeki hümanizmin yolunu açan kişinin Dante Alighieri olduğuna inanılmaktadır. Günümüzde ise hala etkileri sürmektedir. İtalya'daki metal 2 €' nun tura kısmında Alighieri'nin portresi bulunmaktadır.

Dante Alighieri eserleriyle dünya edebiyat tarihinin en önemli isimlerinden biridir. Sürgün, siyasi mücadeleler ve çileler içinde geçen elli altı yıllık ömrüne birçok eser sığdırmıştır. Bunlardan en bilineni ise *İlahi Komedya*'dır. İnsanların hayattayken yaptığı iyilik ve kötülüklerin ahiret hayatındaki karşılıklarını şiirselliğe çevirdiği ölümsüz eseri birçok eleştirmenler, edebiyatçılar, dilbilimciler ve filozoflar tarafından incelenmiştir. Eseri yüzyıllar boyunca ressamalara, heykeltıraşlara ilham vermiştir.

1.1.Hayati

Yazdığı "*İlahi Komedya*" adlı eserle İtalya'da "En Büyük Şair", "İtalyan Dilinin Babası" gibi isimlerle anılan Dante Alighieri 1265 yılında Floransa'da orta hâlli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Adı aslında Durante'dir. Babasının büyük dedesi Cacciaguida, Haçlı Seferleri'ne katılmış ve soyluluk şanı kazanmıştır. Dante annesi Monna Bella'yı küçük yaşlarda kaybetmiştir. Babası Alighiero Degli'yi ise henüz on iki yaşında iken kaybetmiştir. Dante gençliğinde aristokrat bir yaşam sürmüştür. 1277'de söz kesilen Gemma Donati ile 1285'te evlenir ve bu evlilikten üç çocuğu olmuştur.

XIII. ve XIV. yüzyılların İtalya'sında eğitime çok fazla önem verilmiyor ve çocukların okuma yazma öğrenmeleri yeterli görülüyordu. O dönemde Latinceye son derece önem verilirdi zira okuma yazma dili olarak Latince kullanılıyordu. Halk dili İtalyanca olmasının yanı sıra kültür dili olarak Latince kullanılmaktaydı. Dante, ana dili dışında Fransızca, Provençal dilleri ve Latinceyi de çok iyi öğrenmiştir ve bir süre Santa

Croce Papaz Okulu'nda eğitim aldığı tahmin edilmektedir. Daha sonra Bologna Üniversitesi'ne devam etmiş olması ise muhtemeldir.¹ Dante'nin eğitimi hakkında pek fazla ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır fakat Brunetto Latini ve Guido Guinzelli'nin hocaları olduğuna dair bilgiler pek çok yerde geçmektedir.² Ayrıca dönemin birçok yazarı, müzisyeni, ressamı ile sıkı dostluklar kurmuş, sık sık felsefi tartışmalara katılmıştır. Şiire son derece ilgili olan Dante “Stil Nuovo” (Yeni Stil) isimli tarzda şiirler yazarak şiirlerinde Beatrice'i övmüştür.

Dante'nin yaşamı ve eserlerinde en büyük etkisi olan ve belki de Dante'yi dünyaca meşhur eden eseri *İlahi Komedya*'yı yazmaya iten, hayatındaki önemli hadislerden biri Beatrice'e olan aşkıdır. Dante “*Yeni Hayat*” adlı eserinde Beatrice'i ilk kez dokuz yaşında komşularının baharı kutlamak için verdiği bir davette gördüğünü belirtir. Beatrice'e o günden sonra hayatı boyunca sevmiştir. Başkası ile evlendirilen Beatrice'e hiçbir zaman bu sevgisini söylememiştir.³

Komşusu Portinari'nin davetinde kırmızılar içinde gördüğü Beatrice'i ikinci kez yaklaşık olarak on sekiz yaşında görmüştür ve bu görüşmeden sonra Dante'nin eserlerinde sık sık bahsettiği ebedi aşkı Beatrice'e olan sevgisi katlanarak artmıştır. Dante ebediyete kavuşana kadar Beatrice'e olan aşkı içinde büyümüştür ve içinde günden güne büyüyen bu aşktan bahsetmekten hiçbir zaman çekinmemiştir. Dante'nin melankolik bir aşk ile bağlı olduğu Beatrice'in erken yaşta vefat etmesi Dante'yi tamamıyla felsefi çalışmalara ve siyasal konularla çok daha fazla ilgilenmeye itmiştir. Beatrice'in ölümünden sonra kendini siyasal ve felsefi konularla avutan Dante, belki de bu yolla avuntu aramıştır. Esin perisi olarak kabul edilebilecek olan Beatrice'i okuyucunun dünyasına önce “*Yeni Hayat*” adlı eserinde meleksi benzetmeler yaparak kutsallaştırmış, ardından ise “*İlahi Komedya*” adlı eserinde tanrısal aleme yükseltmiştir. Bunun aksine Dante; eserlerinde ısrarlar üzerine evlendirildiği komşusu Donatilerin kızı Gemma di Manetto Donati'den hiç bahsetmemiştir. Karısı ve çocuklarından eserlerinde hiç bahsetmemesi, Dante'nin mutsuz bir evliliği olduğu izlenimi vermektedir.⁴ Fakat bu konuyla alakalı elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. Elimizde var olan bilgilere göre Dante sürgün edildikten sonra karısını bir daha görmemiştir. Fakat *İlahi Komedya*'nın

¹ Dante Alighieri, *İlahi Komedya: Cehennem*, çev. Feridun Timur, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1984), s.16

² Dante Alighieri, *İlahi Komedya: Cehennem*, çev. Rekin Teksoy, (İstanbul: Oğlak yay., 2014), s.9

³ Ömer Korkmaz, “Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2 (2001), s.62

⁴ Korkmaz, “Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri”, 62.

Cennet bölümünde Alighieri, ileride başına gelecek sürgünü betimlerken hislerini şu şekilde satırlara dökmüştür;

“En sevdiğin ne varsa hepsini bırakacaksın;

bunun gurbet yayının attığı

ilk ok olduğunu anlayacaksın.”

“Başkasının ekmeğinin ne denli tuzlu,

başkasının merdiveninden çıkmanın

ne denli zor olduğunu göreceksin.”⁵

Bu satırlarda “sevdiğin ne varsa hepsini geride bırakacaksın” sözünü karısı için söyleyip söylemediği ile alakalı elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ihtimalden yola çıkarak evliliği hakkında mutlu veya mutsuz olduğu ile alakalı yorum yapmak zordur. ⁶

Boccacio (1313-1375) Dante'nin kişiliği ve fiziki özellikleri ile ilgili şöyle demiştir:

“Dante orta boylu, kambur duruşlu, yürüyüşü ağırbaşlı ve sakindi. Sade ve yaşına uygun giyinmeye özen gösterirdi. Uzun suratlı, burnu kemerli, oldukça iri gözlü ve kalın çeneliydi. Alt dudağı üst dudağından uzun ve esmer tenliydi. Saçı ve sakalı gür, siyah ve kıvrıktı. Yüzü daima üzgün ve düşünceli görünmekteydi.”⁷

1289 yılında Floransa ve Arezzo arasında çıkan savaşta Dante yirmi dört yaşındaydı ve Arezzo'daki Ghibellinlere karşı açılan bu savaş, Floransa'nın zaferi ile sonuçlanmıştır. Dante yine 1289 yılı içerisinde Caprona Kalesi'ni alma operasyonunda yer almıştır. Dante beyazlardan yanaydı. Beyazlara karşı girişilen harekâttan dolayı Dante 1302 yılında sahtekarlık ve gayri meşru gelir elde etmek gibi birtakım suçlardan ötürü para cezasına ve iki yıl süreyle Floransa'dan sürgün edilme cezasına çarptırılmıştır. Daha sonra hakkındaki bu karar idam kararına çevrildi. Dante bu kararı öğrendiğinde

⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 799.

⁶ Alighieri, çev. Feridun Timur, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.21

⁷ Anastasiya Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2019), s. 53.

Floransa'da değildi. Bu süreçte Beyazlar, Floransa'da yönetimi ele geçirmek için bazı teşebbüslerde bulundular fakat başarılı olamadılar. Dante tüm dünyaya nam salmış eseri olan *İlahi Komedy*'yı sürgün yıllarında yazmıştır.

Dante ilk olarak Verona'ya gitmiştir ve bir dönem de Padova'da bulunmuştur. Daha sonra Bologna'ya geçmiş ve 1306 yılına kadar Bologna'da yaşamıştır. ⁸ Bazı kaynaklara göre Dante daha sonra Paris'e gitmiş, orada felsefe ve teoloji okumuştur. ⁹

1308 yılında VII. Henry'nin imparator olması ile Dante'nin içinde tekrar umutlar yeşermiştir. Fakat VII. Henry Floransalılar tarafından tanınmamış ve krallığına karşı çıkmışlardır. VII. Henry, Roma'da taç giymiştir fakat papalığın ana merkezi olan San Pietro Kilisesi yerine San Giovanni Kilisesinde giymiştir ve tacı papa yerine kardinaller giydirmiştir. ¹⁰ Papa ile arası açılan VII. Henry Roma'yı terk eder ve Avignon'a yerleşir. Mektuplaşmalarında Dante, VII. Henry'ye imparatorluğunu tanımayan Floransa'nın üstüne yürümeyi tavsiye etmiştir. Floransa üstüne yürürken Siena kenti yakınlarında hastalanan VII. Henry, 1313 yılında ölür. VII. Henry'nin ölümü üzerine Dante'nin beş yıldır beslediği umutları da tükenmiştir. Floransa'da çıkarılan genel aftan, imparatora destek vermesinden dolayı yararlanamayan Dante, çocukları ile beraber tekrar idama mahkum edilmiştir. ¹¹ 1315 yılında Alighieri için af çıkarılmıştır fakat İtalyan yazar tekrar Floransa'ya dönmemiştir.

Yirmi yıla yakın süren sürgün hayatının son altı yılını Verona ve Ravenna kentlerinde geçiren Dante, Verona'da Can Grande'nin, Ravenna'da ise Novello da Potenta'nın konuğu olmuştur. ¹² Ravenna'da şiddetli sıtma krizlerine yakalanan Dante, 14-15 Eylül 1321'de hayata veda etmiştir. Naaşı bugün Ravenna'da Fransisken Kilisesi'nin yanındaki küçük türbede bulunmaktadır. ¹³

⁸ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedy* Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, s. 58.

⁹ Mustafa Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2015), s. 5.

¹⁰ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedy: Cehennem*, s.12

¹¹ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s.69.

¹² Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedy: Cehennem*, s.13

¹³ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 69.

1.2.Eserleri

Dante farklı farklı kültürlerde derin izler bırakmış, şairleri etkilemiş ve etkilerini günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır. Birçok şair Dante Alighieri hakkında sözler söylemiş, kültür ve edebiyata olan etkisini gözler önüne sermiştir. Örneğin, Cahit Sıtkı Tarancı “Otuz Beş Yaş” adlı şiirinde:

“Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder.

Dante gibi ortasındayız ömrün.

Delikanlı çağımızdaki cevher,

Yalvarmak, yakarmak nafile bugün,

Gözünün yaşına bakmadan gider.”

diyerek Dante’ye gönderme yapmıştır. Ömrü boyunca unutamadığı tutkulu aşkının ölümü üzerine mistik bir havayla yazdığı *İlahi Komedya* adlı kitabında Dante Cehennem bölümünde mısralarına Zebur surelerinden Mezmurların “Yıllarımızın günleri yetmiş yıldır.”¹⁴ ayetine istinaden “Hayat yolumuzun yarısında kendimi karanlık bir ormanda buldum.” diyerek otuz beş yaşını kastetmiştir. Dante insan ömrünü yetmiş yıl olarak kabul etmiştir, ilahi yolculuğa ise ömrünün yarısında çıktığını düşünmüştür. Cahit Sıtkı Tarancı ise ünlü İtalyan şair Dante’den ilham alarak Türk edebiyatına eşsiz eseri olan “Otuz Beş Yaş” şiirini kazandırmıştır. Dante *İlahi Komedya*’yı otuz beş yaşında yazmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı otuz altı yaşında “Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder.” dedikten on yıl sonra, kırk altı yaşında vefat etmiştir.

Tüm dünyayı etkileyen ünlü İtalyan şair Alighieri hakkında söylenen sözlerden belki de en çok Friedrich Engels (d.1820-ö.1895)’in “*Dante hem Orta Çağ’ın son şairi hem de modern zamanların ilk şairidir.*” sözü Dante’ye yakışmıştır. ¹⁵ Dante’nin günümüze ulaşan veya bilinen eserlerine baktığımızda İtalyanca ve Latince yazdığını görmekteyiz. Dante döneminde İtalya henüz tam bir siyasal birliğe kavuşmamıştı, bundan dolayı halk dili olan İtalyancanın birçok farklı lehçeleri vardı. Dante var olan bu probleme Latince dilinde yazdığı “*De Vulgari Eloquentia*” isimli eserinde de değinmiştir ve Latinceye karşı İtalyan dilinin savunucusu, aynı zamanda da kurucusu olarak sayılan Dante, dünyaca ünlü eseri olan *İlahi Komedya*’yı İtalyanca (Toscana lehçesi) ile

¹⁴ Kitab-ı Mukaddes (01.02.2023) Mez. 90:10

¹⁵ Server Tanilli: *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Orta Çağ: Feodal Dünya* (İstanbul: Cem yay., 1995), s.463.

yazmıştır. Dante'nin yaşadığı dönemde Latince konuşmak ve Latince eserler yazmak bir üstünlük özelliği olarak sayılmaktaydı. İtalyanca konuşup yazmak ise tabiri caizse avamlık belirtisi olarak kabul edilmekteydi. Dante sürgün yıllarında seyahat ettiği yerlerde rastladığı çeşitli İtalyanca şivelerin aslında tek bir kökene ait olduğunu fark etmiştir. Kendi döneminde İtalyanca, edebiyatta çok az kişi tarafından kullanılmasına rağmen Dante genelde eserlerinde öz diline sahip çıkmış ve İtalyancayı birçok eserinde üstün başarıyla kullanmıştır. Belki de bu sayede hâlâ günümüzde kendisine atfedilen “İtalyancanın Babası” unvanını kazanmıştır.¹⁶ *İlahi Komedy*a İtalyanca için öylesine köklü bir kaynak olmuştur ki çıkan dil tartışmalarında hala Dante'nin bu eşsiz eserine başvurulmakta ve örnekler gösterilmektedir.

Dante çevresindeki edebî kişiler ile birlikte “Yeni Tatlı Biçem” adı verilen bir İtalyan Edebiyat Okulu kurmuştur. Bu okulun görüşünde Arezzolu Guittonne'nin savunmuş olduğu ağır şiir dilinin aksine yalın dili savunmaktadır. Dante “Aşktan Anlayan Kadınlar” adlı iki kıtalık lirik şiirinde yeni kurduğu bu okulun savunduğu görüşlerin bir bildirisini yayınlar nitelikte bir dil kullanmıştır. “*Yeni Hayat*” adlı eserinde ise bu edebiyat okulunun savunduğu görüşlere yer vermiştir ve hatta bu eser yalın dili en iyi temsil eden eseridir. Yeni kurdukları okul İtalyancanın sanat dili olarak kabul görmesi için atılan ilk adım olarak sayılır.¹⁷

Yirmi yıla yakın sürgün hayatı yaşaması Dante'nin ufkunu genişletmiştir. Yaşadığı dönemde tanık olduğu siyasal ve toplumsal sorunlar, çeşitli baskılar Dante'yi düşünmeye iter ve belki de ortaya koyduğu eşsiz eserlerin temelini oluşturur. Yaşadığı sürgün hayatına rağmen Dante oldukça verimli bir yazardır. Dante'nin kaleme aldığı başlıca eserler ve özellikleri şu şekildedir:

1.2.1. İlahi Komedy

Yazdığı *İlahi Komedy*a adlı eserle dünya klasikleri arasında adını duyuran Dante Alighieri, bu eseri 1307-1321 yılları arasında kaleme almıştır.¹⁸ Dil olarak İtalyancanın Toscana lehçesini kullanmıştır. Cehennem, Cennet ve Araf olmak üzere üç bölümden oluşan ve şiir şeklinde kaleme alınan eserin toplam dize sayısı 14.233'tür. Dante, Can

¹⁶ Korkmaz, “*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*”, s. 71

¹⁷ Francesco G.A.De, *Başlangıçtan Dante'ye Kadar Dil ve Şiir Dili*, çev. Süheyla Öncel (İstanbul: Anıl yay., 1962), s.8.

¹⁸ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedy*a: *Cehennem*, s.16

Grande'ye yazdığı bir mektupta *İlahi Komedya* eserini poetik yapıda bir anlatı (narratio poetica) olduğunu söylerken, bir başka yerde *İlahi Komedya*'yı didaktik eser (opus doctinale) türü ile tanımlamaktadır.¹⁹ Üçlükler halinde kaleme aldığı eserinin tümünü ilk kez kendisinin kullandığı terza rima (aba, bcb, cdc) uyak düzeni ile yazmıştır.²⁰ *İlahi Komedya*'da dizeler on bir hecelidir ve her bölüm 33 kantodan oluşur. Cehennem bölümündeki giriş kantosu da dahil olmak üzere toplamda 100 kantodur. Aslında Dante Alighieri eserine yalnızca Comedia (Komedya) adını vermiştir fakat Dante'nin çağdaşı olan Giovanni Boccaccio (1313-1375) Comedia'nın yanında Divina (İlahi) sıfatını eklemiştir. Giovanni Boccaccio, Dante'nin hayata veda etmesinden yaklaşık elli yıl sonra Floransa'da kurulan *İlahi Komedya* kürsüsünün ilk başkanlığını üstlenmiştir ve ilk kez Dante'nin biyografisini kaleme almıştır.²¹ Başlangıçta var olmayan Divina adı ise 1555 yılında Venedik'te Ludavico Dolce'nin çıkarmış olduğu bir baskıda, kitabın kapağında kullanılmıştır ve bundan sonra eserin adı *Divina Commedia (İlahi Komedya)* olarak anılmaya başlamıştır.²²

İlahi Komedya eserinin ilk bölümü olan Cehennem bölümünün halk arasında yayılmasından sonra Dante, Ravenna sokaklarında “Cehennemden Geri Gelen Adam” şeklinde anılmaya başlanmıştır. Dante'nin vefatından sonra eserin diğer iki bölümü olan “Araf ve Cennet” ile birlikte *İlahi Komedya* tüm bölümlerini içerecek şekilde ilk kez 1472 yılında basılmıştır. Eserin üç yüzden fazla tercümesi vardır ve İtalyanca eserler arasında en çok satanlar arasındadır.²³

İlahi Komedya yazıldığı dönem ve daha öncesi için çeşitli ansiklopedik bilgiler içermektedir. Eserde şairler, filozoflar, din adamları, siyasetçiler, bilim adamları, imparatorlar, ünlü bazı şahsiyetler, papalar, kardinaler, gibi birçok kişinin adı yer almaktadır. Bu isimler ile alakalı verilen bilgiler dönemin tarihi, sosyopolitik, sosyokültürel durumunu, siyasal ve ekonomik gelişmelerini ortaya koymaktadır.

Dante Cehennem, Cennet ve Araf'a gerçekleştirdiği düşsel gezintisi esnasında iki yüz yirmi sekiz ünlü ile karşılaşır. *İlahi Komedya*, 1300 yılında 7 Nisan Perşembe gecesi

¹⁹ Kurt Leonhard, *Dante Alighieri*, çev. Elif Zehra Kandemir. Mehmet Kandemir, (İstanbul: Şule yay.,2012), s. 113

²⁰ Terza Rima: Üç dizelik bendlerle kurulu olan İtalyan nazım biçimidir. İlk olarak İtalyan edebiyatında görülmüştür ve Dante *İlahi Komedya*'sında kullanmıştır. Türk edebiyatında ise Servet-i Fünun döneminde Terza Rima tarzı ilk olarak Tefik Fikret tarafından Şehrâyn adlı şiirinde denenmiştir. 1908 yılından sonra çok fazla kullanılmamıştır. Ali Canip, Ziya Osman Saba gibi yazarlar terza rima uyak düzeninde bazı şiirler yazmışlardır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Terza_rima)

²¹ Korkmaz, “*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*”, s. 76

²² Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.16

²³ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 83.

başlamıştır. Bu astral yolculuk 14 Nisan Perşembe günü ise bitmektedir. Dante'nin yaşam öyküsünün sanata bir yansıması olan bu eserde aslında yeryüzündeki davranışları düzenleyip, Tanrı'nın varlığının bilincine varmayı ve iç dünyasının sesi ile beraber insanlara bu bilince varma yollarını göstermeyi hedeflemiştir.²⁴ Zira Dante rastladığı ruhlar ile Tanrı bilim ve felsefe üzerine münakaşalarda bulunmaktadır. Görüşlerini benimsediği kişileri cennette iyi bir biçimde tasvir ederken, görüşlerine ters olan kişileri cehennemde azap içinde betimlemiştir.²⁵ Örneğin, Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi bölücülük yaptığı iddiasıyla Cehennem'in 9. bölümünde gösterir. Bu bölümde Hz. Peygamber'i karnı sarkmış ve iç organları dışarı sarkmış bir şekilde tasvir eder.

Dante'nin *İlahi Komedya* adlı eseri üç ana bölümden oluşmaktadır: Cehennem, Cennet, Araf. Dante bu mistik yolculuğuna önce Cehennem'den başlamıştır. Dante'nin cehennem tasvirleri biçim ve planlaması olarak tıpkı Muhyiddin İbnü'l Arabî'den (d. 1165- ö. 1240) alınmış gibidir. *İlahi Komedya*'da Dante'nin tasvirine göre cehennem bir huni şeklindedir ve ucu dünyanın merkezine denk düşmektedir. Bu huni şekli aslında şeytanın gökyüzünden düştüğü esnada oluşturduğu şekildir. Orta Çağ'da, dünya kuzey ve güney yarım küreden ibaret sanılmaktaydı. Dante'de bu görüşten etkilenmiştir ve böylece eserinde cehennemin giriş kapısını Kuzey Yarım Küre'ye koymuştur. Kuzey Yarım Küre'nin ortasında ise Kudüs bulunmaktadır. Güney Yarım Küre'nin ise tam ortasında bir ada ve tasvirine göre bu adanın tepesinde Araf Dağı bulunmaktadır. Dante'ye göre Araf dağı cehennem çukuru olduğu esnada topraklardan oluşan bir tepedir. Yani Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki cehennem ve araf tasvirine göre araf aslında cehennemin tam tersidir.²⁶ Tüm dünya edebiyatına mâl olmuş meşhur eserin ana teması olan bu astral yolculuğun bir prototipi niteliğinde olan bir başka anlatı ise İslam geleneğindeki Miraç Gecesi hadisesidir.²⁷

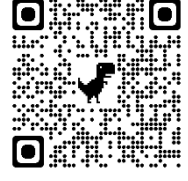
15. Yüzyılın sonlarında, yani *İlahi Komedya* eserinin yazılmasından neredeyse 200 yıl sonra, Floransa'nın yöneticisi olan Lorenzo de' Medici (d. 1449- ö. 1492) mitolojik eserleri ile bilinen Sandro Botticelli'yi *İlahi Komedya*'da tasvir edilen cehennemi resmetmesi için görevlendirir. Böylece şu an hâlâ Berlin'deki Kupferstichkabinett -Baskılar, Çizimler ve Güzel El Yazmaları- Müzesi'nde yer alan bu tablo ortaya çıkar.

²⁴ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.17

²⁵ H. Mahmut Şakiroğlu, "Tanıtma Yazıları", *Erdem*, C.6, Eylül 1990, Ankara 1992, s.947.

²⁶ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 85.

²⁷ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 33.

Görsel 1. Sandro Botticelli, *Cehennem*, 1485, Parşömen Kâğıdı Üzerine Gümüş Uç, 33x47,5 cm²⁸

Dante Alighieri, İtalya ve Floransa topraklarında sosyal ve siyasal karışıklıkların yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Savunduğu siyasi görüşler nedeniyle düşmanları tarafından mahkûm edilmiştir. Çocukluğundan ömrünün sonuna kadar en derin duygular ile bağlı olduğu aşkı Beatrice'in de ölümünden sonra yaşadığı ruhsal buhranın tesellisi olarak kendini okumaya vermiştir. Sevgilisinin ismini ölümsüzleştirecek bir eser yazmaya karar vermiştir.²⁹ Dante Alighieri bu hayalî ahiret yolculuğuna cehennemden başlayarak çıkmıştır ve yolculuğunun bir kısmını Vergilius rehberliğinde gerçekleştirmektedir. Yolculuğunun belirli bir kısmından sonra ise Dante yoluna Beatrice ile devam etmektedir. En son bölümde ise cennette Tanrı ile temaşa etmiştir fakat bunu sözlere dökmemiştir.

Dünya tarihi boyunca ortaya konulan her yeni buluş veya her yeni eser bir önceki bilgi birikimi üzerine eklenerek ilerlemiştir. Bir önceki bilgi birikimi kullanılmadan ortaya konulan yeni bir eser veya buluş söz konusu olamaz. Eserini ortaya koyan herhangi bir sanatçı geçmişteki sanatçılardan, yazarlardan ve gününde yaşanan mevcut olaylardan etkilenerek bunları kendi süzgecinden geçirir ve bir eser ortaya koyar. Dante de bu eserinde birçok kişi ve görüşten etkilenmiştir. Ptolemaios, İbnü'l Arabi ve Ebü'l-Alâ el-Maarrî gibi isimlerin yanı sıra Orta Çağ felsefesinin kökeninde Platon ve Aristoteles gibi filozofların etkisi büyüktür. Tabi ki bu etkiler Dante'ye de yansımıştır.³⁰ Dante'nin etkilendiği unsurlara ilerleyen yerlerde ayrıntılı bir biçimde yer verilecektir.

²⁸ <https://www.wga.hu/art/b/botticel/93dante/10hell.jpg>

²⁹ Alighieri, çev. Feridun Timur, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s.21

³⁰ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 59.

1.2.2. Monarşi Üzerine (La Monarchia)

Edebiyat ve felsefe alanına son derece ilgi duyan Dante Alighieri, 1310-1313 yılları arasında yazdığı eseri olan “*Monarşi Üzerine*”de siyasal düşüncelerini ortaya koymuştur. Dante’nin siyasal düşüncelerinin şekil almasında dönemin iktidar mücadeleleri, politik şartları, papa yandaşları ve karşıtları arasındaki mücadele ve siyasal partilerin çok büyük etkisi olmuştur. Dante bu eserinde İtalya’nın içinde bulunduğu mevcut durumu monarşi yanlısı bir tutumla dile getirmiştir.³¹

“*Monarşi Üzerine*” adlı eserde Dante siyasal görüşlerini açıkça anlatmış ayrıca devlet yönetimi hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. Bu eseri Latince kaleme almıştır.³² Eserinde Aristoteles’ in siyaset felsefesini³³ savunmaktadır.³⁴ O dönemde VII. Henry’ye karşı halkın göstermiş olduğu direnişi kırabilmek ve halkı aydınlatabilmek amacıyla yazılmış, propaganda niteliğinde bir eserdir. Eserin yazıldığı dönemde “Krallığın papaya mı bağlı olması gerekir?” yoksa “Bağımsız mı olmalı?” gibi sorular tartışılmaktaydı. Bu tartışılan sorular Dante’ nin iç dünyasını ve ortaya koyduğu kitapların içeriğini son derece etkilemiştir. Dante *Monarşi Üzerine*’de ortaya bir tez koyar ve daha sonra bu tezini delillerle ispatlamaya çalışır, bu yüzden bu eser bilimsel bir tez niteliğine de sahiptir.³⁵

Bu eserde Papa ve imparatorluk arasındaki ilişkiler skolastik bir yöntemle anlatılmaktadır. Bir tez savunmaktadır ve karşıt tezi çürütecek fikirler ortaya koymaktadır. Ayrıca kitapta teolojik bazı konulara da değinilmiştir. Örneğin Dante Tanrı’dan bir “şey” olarak bahsetmekte, soyut ve cansız olarak tanımlamaktadır. Dante’nin burada tanımladığı Tanrı tamamen bilimsel açıklamalardan ibarettir.³⁶

“*Monarşi Üzerine*” üç bölüme ayrılmıştır ve üç ana problem çevresinde çözümler aramaktadır. Bunlar “Dünyevi monarşinin dünya düzeni için gerekli olup olmadığı, bahse konu monarşinin Roma halkının meşru hakkı olup olmadığı ve Krallık otoritesinin

³¹<https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/1351/course/section/629/14.Hafta%20-%20Orta%20C3%87a%C4%9F%20Siyasal%20D%C3%BC%5%9F%C3%BCncesi%3B%20Dante%20ve%20Marsilius.pdf>

³² Nüzhet Haşim Sinanoğlu, *İtalyan Edebiyat Tarihi, Antoloji XIII.Asırdan Zamanımıza Kadar* (İstanbul: Devlet mat., 1933), s.50.

³³ Aristoteles’e göre iki kişi üreyebilmek için bir araya gelir ve buna “aile” denir. Aileler çoğalarak “köy” oluşturur. Bir de “polis” adını verdiği “devlet” vardır. Savunduğu felsefenin ana temelinde ise “polis, aile ve köyden üstündür” şeklinde bir düşünce yatmaktadır

³⁴ Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai Doktrinler Tarihi*, (İstanbul: Yenidevir yay.,1941) s. 44

³⁵ Korkmaz, “*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*”, s. 78

³⁶ Korkmaz, “*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*”, s. 79

kökünü.” şeklindedir. ³⁷ Dante’nin *Monarşi Üzerine*’de sorduğu dünyevi monarşinin gerekliliği sorusu Gilson’a göre siyaset felsefesi tarihine en orijinal katkısıdır. ³⁸

Eserin ikinci bölümünde (kitabında) Tanrı’nın Romalıları dünyayı yönetmesi için seçtiğini savunmuş ve bu görüşüyle ilgili tarihi, hukuki birtakım delillere sunarak ispatlamaya uğraşmıştır. Roma’nın tarihini övgülü bir dil ile anlatarak seçilmiş bir ulus olarak betimlemiştir. Ayrıca bu bölümde bir nevi Roma tarihi anlatılmıştır. ³⁹

Üçüncü bölümde (kitabında) ise krallık makamı ve Kilise otoritesi arasındaki ilişkileri açıklamıştır. Dante, krallık makamının Kilise karşısında bağımsız olması gerektiğini savunmuştur. Krallık makamının yetkilerini Tanrı’dan doğrudan aldığı görüşünü savunmaktadır. Bu mekanizmalar arasında saygı olması gerektiğini belirtirken krallık makamını bağımsız fakat tıpkı babasına saygı duyan bir evlat gibi Papa’ya saygı duyması gerektiğini de ileri sürmüştür. ⁴⁰

Dante’nin bu eseri ölümünden sekiz yıl sonra savunduğu ve içerdiği görüşlerden dolayı Engizisyon kararı desteği ile Roma’da halkın gözleri önünde ateşe verilmiş ve bir süre yasaklanan kitaplar arasında yer almıştır. ⁴¹

1.2.3. Şölen (İl Convivio)

Dante, “Şölen” adlı eserini 1304-1307 yılları arası Bologna’da İtalyanca olarak kaleme almıştır. Felsefe ağırlıklı olarak yazdığı eseri on dört ana şiirden oluşmaktadır. Şölen, “İlahi Komedyâ” ve “Monarşi” eserlerinin ideolojik bir özeti gibidir. ⁴² Bu eserin felsefi, ahlaki ve siyasal temaları işleyen on dört manzumedan oluşmasını hedeflerken dördüncü manzumenin 74. kısmında yarım bırakmıştır. ⁴³ Şölen adlı eser ilk kez 1490 yılında yayınlanmıştır. ⁴⁴

Dante tamamlamadığı ve skolastik titizlikle planladığı eseri olan Şölen’de şöyle söylemektedir:

³⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları- Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete* (Ankara: İmge Kitabevi, 1991), s. 32.

³⁸ Etienne Gilson, *Dante and Philosophy*, (London: Sheed & Ward, 1948) s. 173.

³⁹ Ağaoğulları – Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, s.32.

⁴⁰ Korkmaz, “*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*”, s. 79

⁴¹ Ağaoğulları – Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, s. 31.

⁴² Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s.60

⁴³ Sinanoğlu, *İtalyan Edebiyat Tarihi*, s.49.

⁴⁴ İ. Hikmet Ertaylan, *Dante ’nin Hayatı ve Eserleri*, (Basım Yeri Yok: İş Bankası yay., 1964) s.19

“Şu bilinmelidir ki yazılar asıl olarak dört yorumlama biçimiyle anlaşılabilir ve açıklanmalıdır. Bunların ilki sözcüksel manadır ve kelimelerin kurgulandığı (*le parole fittizie*) harfi anlamla sınırlıdır; şairlerin hikaye anlatmaları gibi, ikincisi alegorik manadır ve bu, hikayelerin paltosunun altında gizlidir; yani kendisini güzel bir yalanın altında saklayan hakikat... Teologlar bu ikinci yorumlamayı şairlerden daha farklı algılıyorlar; ama ben burada şairlerin görünüşünü ele aldığım için alegorik yorumlamayı şairlerinki gibi kabul ediyorum. Üçüncüsü ahlaki manadır; buna okuyucular kutsal metinlerde, hem kendi hem de öğrencilerinin faydaları için özellikle dikkat etmelidir... Dördüncüsü ise anagojik manadır, bu da mana üstü demektir ve ruhani bir şekilde yorumlandığında, harfi manası hakikat olabileceği gibi (kutsal metinler gibi), ifade ettikleriyle de ezelî ululuğa işaret eder.⁴⁵

Bu dört yorumlama kuramıyla Dante okuyucularına şiirlerini anlayabilmeleri için bir anahtar sunmaktadır.⁴⁶ Dante'nin sunduğu bu kuramlar ile şiirleri okunup yorumlandığında şüphesiz çok daha kolay anlaşılacaktır.

Dante bu eserinde siyasal yapıları ve eylemleri yenileştirmeyi hedef alan laik ve modern bir kültürün kurulması gerektiğini savunan skolastik bir manzara gösterir. Dante'nin döneminde bilimle yalnızca kiliseye bağlı olanlar ve Latince bilenler uğraşmaktaydı. Fakat Dante bu eseri İtalyanca (halk dilinde) yazarak Latince bilmeyen halka felsefi bir şölen sunmayı hedeflemiştir ve eserin ismi de bu sebeple müsemmadır. Ayrıca eserin bir diğer amacı da İtalyancanın da bilimsel konuları açıklamadaki yeterliliğini ispatlama çabasıdır.⁴⁷ Eserin ana teması “aşk” üzerine kuruludur. Görünüşte duygulara dayalı bir teması var gibi dursa da aslında bütünü metafizik ve Tanrı bilimi yansıtır.⁴⁸

Dante bu eserinde dönemin bilimsel dünya görüşünü eğitimsiz olan insanlara İtalyanca olarak anlaşılır kılmayı amaçlamıştı ve bunu yaparken şiiri kendine bir çıkış noktası olarak seçmişti.

⁴⁵ Dante Alighieri, *Le Banquet*, (Paris: Les Belles Lettres, 1968.) c.2 Kap 1.3.

⁴⁶ Leonhard, *Dante Alighieri.*, s.96.

⁴⁷ Sinanoğlu, *İtalyan Edebiyat Tarihi*, s. 48.

⁴⁸ Sinanoğlu, *İtalyan Edebiyat Tarihi*, s. 49.

1.2.4. Yeni Hayat (Vita Nouva)

Dante'nin unutulmaz yapıtlarından bir diğeri ise *Yeni Hayat* isimli eseridir. Dante'nin ilk eseri olan “*Yeni Hayat*” İtalyancadır. Şiirle düz yazı karışık olan *Yeni Hayat* adlı eser 1292-1294 yılları arasında kaleme alınmıştır.⁴⁹ 43 bölümden oluşan bu yapıt Dante'nin Beatrice Portinari'ye duyduğu sevginin duygusal ve psikolojik çözümlenmelerini içermektedir. Fransa saz şairlerinin (troubadour⁵⁰) geleneğini devam ettiren bu eser yeni biçem tarzının en önemli örneklerinden biri sayılmakla beraber “*İlahi Komedy*” ve “*Şölen*” adlı eserlerin önsözü niteliğindedir. Ayrıca Dante *İlahi Komedy*'da XIII. Yüzyılda İtalyan troubadour Sordello'ya gönderme yapmıştır.

*“Vergilius onun yanına gitti,
Tırmanması en kolay yolu göstermesini istedi,
ama o sorulana yanıt vermedi.
Nereden geldiğimizi,
kim olduğumuzu sordu; ustam dedi ki :
“Mantua...” düşüncelere dalmış ruh bunun üzerine
bulunduğu yerden ona doğru yöneldi.
“Ey Mantovalı, Sordello 'yum ben” dedi
“senin oralı”; sarıldılar birbirlerine.”⁵¹*

Dante'nin köklerinin İslam'ın mistik yüzü olan sufi geleneğine dayandığına dair tezler olan troubadour geleneğini devam ettirmesi bizlere yine Dante'nin tıpkı *İlahi*

⁴⁹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedy* Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, s. 5.

⁵⁰ Troubadour Geleneği: Troubadour geleneği Davis (1995), Menocal (1981) ve Gaunt (1999) gibi bazı araştırmacılara göre sokak müziği (müziyenliği)'nin başlangıcı olarak sayılmaktadır. Bu gelenek Güney Fransa, Kuzey İspanya ve Kuzey İtalya arasında kalan ve Okitanya (Occitania) bölgesinde ortaya çıkmıştır. İlk troubadourlar haçlı seferleri sonrası bu bölgeye geri dönen şövalyelerden oluşmaktadır. Bazı araştırmacılar Troubadour kelimesinin kökeninin Arapça olduğunu ve Endülüsler'den geldiğini savunmaktadır. Arapça bir kelime olan trobar (şarkı) ile 8 trilateral (müzik enstrümanı çalmak) kelimelerinin birleşmesiye oluştuğuna dair bazı görüşler mevcuttur. Bu tezi destekleyen araştırmacılar bir başka kanıt olarak, Güney Fransa'ya Endülüsler tarafından getirilen Sufi müziğini hatırlatmakta ve bu müziğin troubadour şarkılarındaki ana motifleri oluşturduğuna işaret etmektedirler.

(<https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/9618/346004.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>)

⁵¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedy: Araf*, s.389.

Komedyâ'da olduğu gibi *Yeni Hayat* adlı eserinde de İslam'a ait bazı akım ve geleneklerden etkilendiğine dair somut kanıtlar sunmaktadır.

Ayrıca bu eser XIII. yüzyılın sonlarına doğru şekillenmeye başlayan Orta Çağ edebiyatının ilk örneği olarak sayılmaktadır. Ayrıca dönemin ilk otobiyografik romanı olarak da kabul edilmektedir.⁵² *Yeni Hayat* eseri ilk olarak 1576 yılında Floransa'da Semantelli tarafından yayınlanmış ve daha sonrasında dilimize de çevrilmiştir.⁵³

Dante bu eseri sayesinde Stil Nuova akımının önderliğini üstlenmiştir. Bu akıma uygun olarak eserinde Beatrice'i melekleştirir ve eserinde aşktan daha yüksek duygulara yer verir. *Yeni Hayat* adlı eserindeki övgü şiirlerinde, daha sonrasında *İlahi Komedyâ*'nın "Cennet" bölümünde ilerlettiği Beatrice ile Tanrı arasındaki paralel ilişkiyi ilk kez ele almıştır. Bu eser Dante'nin günlük anılarını ve şiirlerinin skolastik açıdan incelenmesini bir araya getiren nadide bir eserdir.⁵⁴

1.2.5. Mısralar (Rime)

Mısralar, Dante'nin hayatı süresince muhtelif biçimlerde yazdığı bütün şiirlerinin derlendiği İtalyanca bir eserdir.⁵⁵ Bu derleme eserdeki tüm şiirlerin Dante'ye ait olup olmadığı hâlâ tartışma konusudur.⁵⁶ Bazı araştırmacılar tarafından bu eserde Arezzolu Guittone ve Guido Cavaltani'nin izleri olduğu söylenmektedir. Ayrıca bu eser Kemal Atakay tarafından dilimize çevrilmiştir.⁵⁷

1.2.6. Lirik Şiirler (Canzoniere)

Dante bu eserinde Beatrice ve hayatı boyunca sevdiği diğer kadınlar için İtalyanca şiirler yazmıştır. Ayrıca eserinde, on üç türkü, elli beş sone, altı balat ve bir altılık vardır.

⁵² Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 81.

⁵³ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 82.

⁵⁴ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 82.

⁵⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s.16

⁵⁶ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 86

⁵⁷ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 60.

Bu şiirler, felsefi özellikler taşımaktadır. Eserin ilk eleştirili baskısını ise 1291 yılında M. Borbi yayımlamıştır.⁵⁸

1.2.7. Halk Dilinde Belagat (De Vulgari Eloquentia)

“*Halk Dilinde Belagat*” adlı eser Dante tarafından 1303-1304 yılları arasında Latince dilinde yazılmıştır. Filolojik bir çalışma olan bu eserde Dante tüm dünya dilleri hakkında bazı bilgiler verir ve daha sonrasında Güney Avrupa’nın dillerini kategorize etmiştir. Ayrıca Dante, kitabında İtalyancanın tarihine değinir ve İtalyancayı en doğru biçimde kullanmanın kurallarını ortaya koymaktadır. İtalyan şiirine dair ise bazı değerlendirmeler yapmıştır. Dante’ye göre dil bir bütündür ve kullanım biçimi Tanrı tarafından insana yaratılırken öğretilmektedir. Eserinde üslubu trajik, komik ve basit olmak üzere üç gruba ayırdıktan sonra bu grupların hangi tür eserler için uygun olduğuna dair araştırmalar yapmıştır. İtalyancanın tarihine dair ilk deneme olarak kabul edilmiştir, 1520 yılında Gian Giorgio Trissino tarafından yayımlanmıştır.⁵⁹

1.2.8. Çiçek (İl Fiore)

Orta Çağ Fransız edebiyatının en meşhur eserlerinden biri olan Jean de Meung’a ait “*Gülün Romanı (Roman de la Rose)*” adlı eserin kısaltılmış hâlidir. Soneler olarak İtalyanca yazılmıştır. İlk kez 1881 yılında Castets tarafından ise yayımlanmıştır.

1.3. Dante Alighieri’nin Dini ve Siyasi Yönü

İtalya’nın ve Avrupa’nın en büyük ozanlarından biri olarak kabul edilen Dante Alighieri hayatının büyük bir kısmını sürgünde geçirmiştir. Avrupa’nın kilise baskısı ve siyasi karışıklıklar ile mücadele ettiği bir dönemde yaşamış olan Alighieri, siyasi görüşleri yüzünden idam ile cezalandırılmış ve doğduğu topraklara bir daha dönmemiştir. Siyasi ve dini görüşlerini eserlerinde sık sık vurgulamış ve hatta kendi siyaset felsefesini

⁵⁸ Korkmaz, “*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*”, s .87

⁵⁹Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 61.

anlattığı “*Monarşi Üzerine*” adlı bir eser kaleme almıştır. Evrensel barış için evrensel monarşinin zorunluluğunu savunmuş, Katolik Kilisesinin ise evrensel bir barış için yol gösterici olması gerektiğini söylemiştir.

1.3.1. Dini Yönü

Dante Alighieri, Eski Çağ ile Yeni Çağ arasında kalmış olan Roma'nın doğu ve batı şeklinde ikiye ayrıldığı, 395 yılıyla başlayan ve İstanbul'un fethedilmesiyle sonlanan ve kaotik bir dönem olan Orta Çağ'da yaşamıştır. Bu dönemin kendine has birçok felsefi, dini ve sosyolojik özellikleri vardır. Orta Çağ'da sosyal hayat, edebiyat, felsefe genel olarak dini referanslara dayalı bir eksen etrafında ilerlemiştir. Orta Çağ Avrupası'nda halk malından, canından ve şahsi taleplerinden Kilise'nin buyrukları yüzünden vazgeçmiştir. Kilise halkın yaşamının her alanına hâkim olmuştur. Öyle ki devletler arası savaşların başlangıcına ve bitişine bile Kilise karar vermektedir.

Orta Çağ Avrupası tamamen dinsel odaklıdır ve gündelik hayat dahil nice konular dinsel mihverdedir. Bu dönemde akıl ve bilim saf dışı bırakılarak skolastik felsefe ön plana çıkmıştır. Orta Çağ'da mevcut problemler genelde din ve ahiret hakkındadır.⁶⁰

Böyle bir dönemde yaşamış olan Dante Alighieri'nin dini yönü hakkında çeşitli bazı görüşler vardır. Viyana Müzesi'nde bir madalya vardır ve bu madalyanın ön yüzünde Dante portresi bulunmaktadır. Yine aynı madalyanın arka yüzünde ise F.S.K.I.P.F.T. harfleri bulunmaktadır. Fransız metafizikçi ve yazar olan René Guénon'a göre bu harflerin açılımı “*Fidei Sanctæ Kadosch, Imperialis Principatus, Frater Templarius*” (*Kutsal Kadoş Tarikatından İmparatorluk Prensi Templiye Kardeş*) şeklindedir. René Guénon ayrıca Viyana Müzesi'nde bulunan ve üzerinde aynı harfler yazan bir diğer madalyanın arka yüzünde ise Pierre de Pise'in resmi olduğunu söylemektedir. Bu harflerin açılımında geçen Fede Santa cemiyeti inisiyatif bir topluluk olan Tapınakçıların bir koluna bağlıdır ve “kadosch” yani aziz olarak zikredilirler. İbranicede aziz anlamına gelen bu kelime günümüze kadar masonluğun üst derecelerinde de varlığını devam ettirmiştir.

⁶⁰ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 57.

Bu bağlamda Dante'nin, *İlahi Komedya* eserinin Cennet bölümünde, yolculuğunun sonlarına doğru Tapınak Tarikatı'nın kurucusu olan Aziz Bernard'ı ⁶¹ niçin rehber olarak seçtiğini de anlıyoruz. ⁶²

*“Kutsal yaşlı dedi ki: “Kutsal bir sevgi
ile kutsal bir isteğin beni de görevlendirdiği
bu geziyi eksiksiz bitirmen için,
gözlerini gezdir bu bahçede;
çünkü bahçeyi görünce olgunlaşan gözlerin
daha kolay erişir Tanrı'nın ışığına.
Sevdasıyla tuttuğum göklerin ecesi
Esirgemez desteğini bizden,
çünkü onun sadık kulu Bernard'ım ben.”*⁶³

Ayrıca seçilmişler ve kâmil olanların beyaz elbiseler ile tasvir edilmesi Tapınak Tarikatı'na mensup kişilerin giydiği kıyafetlerine bir gönderme olabilir. 1128 yılındaki

⁶¹ Aziz Bernard Hristiyan manastır geleneğinin en önemli figürlerinden biridir. Tapınak şövalyelerinin resmiyet kazanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Aytunç Altındal *Papa 16. Benedikt Avrupa Birliği ve Türkiye* isimli kitabında Sistersiyenlerin kuruluşundan bahsederken XII Benedic'in asıl etkisinde kaldığı kişi olarak Aziz Bernard'ı gösterir. Altındal'a göre Aziz Bernard Sistersiyenlerin gizli kurucusu Aziz Bernard'dır. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsps.6>)

⁶² René Guénon, *Dante ve Ortaçağ'da Dini Sembolizm*, çev. İsmail Taşpınar, (İstanbul: İnsan yay. 2014) s. 15

⁶³ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s.929.

Troyes Konsili'nden sonra Tapınak Şövalyeleri resmen bir tarikat olarak tanınmış, kendilerine has yasalar hazırlanmıştır ve bu tarihten sonra beyaz kıyafet gitmeye başlamışlardır.⁶⁴

“Götürdü Beatrice, konuşmak isterken

susan beni ve şunları dedi :

Bak ne büyük, beyaz giysilerin manastırı!”⁶⁵

Yine Dante'nin Aziz Bernard için kullandığı “contemplante” kelimesi “seyreden” anlamına gelmektedir. Ayrıca con+templante olarak düşündüğümüzde “tapınakdaş” anlamına gelmektedir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Sahir Erman'ın “Tampliye'lerden Dante'ye” adlı makalesi incelenebilir. Sahir Erman makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak incelemektedir. René Guénon'a göre *İlahi Komedya*'nın Cennet bölümünde 20. kantoda “Nekam Adonai” (İbranice: Ey Efendim) sloganının bulunduğunu savunmuştur. Yine Guénon'a göre Tapınak Şövalyeleri'nin dış başkanı VII. Henry'dir ve Dante eserinde onu İtalya'nın kurtarıcısı olarak göstererek göğün en yüksek katına yerleştirir.⁶⁶

Dante'nin kabalist veya mason olduğuna dair görüşler de vardır. *İlahi Komedya* Cehennem, Araf ve Cennet olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır ve her bölüm 33 kanto içermektedir. Dante bu sayıları kullanarak masonluktaki Mavi Loca ve ritlerin derecelerine işaret etmiş olabilir mi? Ayrıca İskoç masonluğunda hakikatin heykeli olan Palladium'a sahiptir ve tıpkı Beatrice gibi yeşil, kırmızı ve beyaz renklerinde elbisesi vardır. Bir başka ayrıntı ise bu renkler modern çağda İtalya'nın bayrak renklerini oluşturmaktadır. Bu pasajda geçen ve “manastır” anlamına gelen “convento” kelimesi masonlukta “genel kurul” anlamına gelmektedir.⁶⁷ Dante'nin sayı ilmini kullanması masonluk veya kabalizm ile bağdaştırıldığı gibi Pisagor ile de bağdaştırılabilir. Kabala

⁶⁴Güler Taşdemir, *I.,II.III.IV. Haçlı Seferlerinde Şövalye Tarikatlarının Faaliyetleri* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018) s. 57.

⁶⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 921

⁶⁶ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 70

⁶⁷ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 69.

temelde bir İbrani geleneğidir ve Dante’yi etkileyen bir Yahudi geleneği etkisi olduğuna dair elimizde hiçbir kanıt bulunmamaktadır.⁶⁸

Dante’nin ilişkili olduğuna dair iddiaların bulunduğu bir diğer örgüt ise Gül-Haç (Rose Croix) örgütüdür.⁶⁹ Amerikalı şair, general ve 33. derece büyük mason üstadı olan Albert Pike, eseri *Ahlak ve Dogma*’da tespit ettiği bazı noktalara dayanarak Dante’nin Gül-Haç tarikatı ile ilişkisine dair deliller sunmuştur. Bu delillere uygun başlık altında, metin karşılaştırmalarında değinilecektir.

Gabriele Rosetti, 1842 yılında yayımladığı “*La Beatrice di Dante*” adlı eserinde *İlahi Komedya*’da bulunan Gül-Haç sembollerini incelemektedir. “Rosa (Gül)” Komedya’da sekiz kez tekil, üç kez çoğul olarak geçer. “Croce (Haç) ise on yedi kez geçmektedir. Fakat bu iki sözcük hiçbir zaman birlikte kullanılmaz. Jonathan Culler’a göre, Rosetti metinde var olmayan izlerin peşine düşmüş ve ikna edici olmayan yetersiz yorumlama yapmıştır.⁷⁰ Ancak Gül-Haçlıların XII. yüzyıldan önce var olduklarına dair hiçbir somut delil bulunmamaktadır.⁷¹

1.3.2. Siyasi Yönü

XIII. yüzyıl İtalya’sında “toprak malikliği üzerine dayalı bir yönetim biçimi ve ekonomik bir rejim olan feodal sistem”⁷² yıkılmıştı. 1130 yılında Sicilya Krallığı, 1285 yılında ise Napoli Krallığı kurulmuştu.

Bu dönemde İtalya’da Ghibellinler ve Guelfler olmak üzere iki parti aktif rol oynamıştır. Ghibellinler imparator tarafından destekleniyorlardı ve siyasi gücün soyluların elinde olduğu aristokrasiyi savunuyorlardı. Guelfler ise papa tarafından destekleniyordu. Daha sonralarında Guelfler “beyazlar” ve “siyahlar” olarak ikiye ayrılmıştır. Beyaz Guelflerin başında Cerchi ailesi bulunmaktaydı ve “popolo grasso” diye bilinen burjuva sınıfı tarafından destekleniyorlardı. Reformist bir görüşe sahiplerdi. Siyah Guelflerin başında ise Donati ailesi bulunuyordu. Siyahlar ise “popolo minuto”

⁶⁸ Guénon, *Dante ve Orta Çağ’da Dini Sembolizm*, s. 35.

⁶⁹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 67.

⁷⁰ Alphan Akgül, “Kırık Sacayağını Onarmak Edebî Eleştiride Yazar, Metin ve Okur.”, *DEA Dergisi*, 22 (Güz 2020), s.71.

⁷¹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s.67.

⁷² Pınar Ülgen, “Orta Çağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış” *Mukaddime Dergisi* 1/1(2010), s. 3.

olarak bilinen halk tabakası tarafından destekleniyordu. Siyahlar papaya daha yakın ve daha dogmatik düşüncelere sahiplerdi. Dante'nin ailesi ise Guelf yanlıydı.

Dante'nin doğduğu yıl olan 1265 yılı, Ghibellinlerin hakimiyetinin son senesiydi.⁷³ Floransa 1258 yılında ve 1260 yılında olmak üzere iki kez kilise tarafından aforoz edilmiştir. 1258 yılında Ghibellin taraftarı bir piskoposun linç edilmesi, 1260 yılında ise kralın aforoz edilmiş oğlu Manfred tarafından kovulması yüzünden Floransa kilisenin aforozuna maruz kalmıştır. 1280 Kardinal Latino'nun barışından, Papa VIII. Bonifatius'un tahta çıkmasına kadarki yıllar Floransa'nın sakin ve huzurlu geçirdiği yıllardır.⁷⁴ Dante, eseri *İlahi Komedya*'da Benifacius'u cehennemın sekizinci dairesi olan "dinsel işleri ve görevleri para karşılığı" satanlar grubuna yerleştirmiştir.

1289 yılında Arezzo, Floransa'nın ticaret hacmine engel olabilmek amacıyla deniz yolunu kapatmıştır ve artan siyasi gerginlik hasebiyle Campaldino Savaşı çıkmıştır. Dante bu savaşta, Floransalı Guelfoların safında Ghibellinoların şehri Arezzo'ya karşı savaştı. Bu savaş Floransa'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Aynı yıl içinde Dante yine Ghibellinlerin elinden Caprona Kalesi'ni alma görevine katılmıştır. Dante'nin eşi Gemma, Donati ailesinden olmasına rağmen Beyaz Guelf'leri desteklemekteydi.⁷⁵

1293 yılında soylu Giano Della Bella'nın getirdiği "Adalet Yönetmeliği" kapsamında altı adet meslek loncası kurulur. Bu loncalardan birine üye olmayanların devlet işlerine karışması engellenir ve böylece soylulara büyük bir darbe vurulur.⁷⁶ Dante ise apotikerler yani baharatçılar loncasına üye olmuştur. 1300 yılında üyesi olduğu loncanın temsilcisi olarak iki ay Floransa Priörü olarak görev yapmıştır.⁷⁷

Papa Bonifazi, Floransa'da Beyazların hakimiyetini bitirebilmek için Fransa kralının kardeşini Floransa'ya gelmeye ikna etti. Floransa ise Papa'yı bu kararından vazgeçirebilmek için Roma'ya içinde Dante'nin de bulunduğu üç kişilik heyet gönderdi. Papa, heyeti Roma'da oyalarken 1 Kasım 1301'de Charles de Valois 800 süvarisiyle Floransa'ya gidip yönetimi siyahların almasını sağladı. Bunun üzerine Dante, şehrin yeni podestası Cante Gabrielli di Gubbio tarafından sahtecilik gibi bazı ithamlarla suçlandı ve 5000 florin, iki yıl sürgün ve devlet işlerinden uzaklaştırılma cezalarına çarptırıldı. Dante

⁷³ Leonhard, *Dante Alighieri*. s. 31.

⁷⁴ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 55

⁷⁵ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 56

⁷⁶ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 64

⁷⁷ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 56

bu kararı öğrendiğinde Floransa dışındaydı. İlk karardan iki hafta sonra çıkarılan yeni bir karar ile Dante'nin idamına hükmedildi. ⁷⁸

Hakkında verilen idam kararı ile beraber Dante'nin sürgün hayatı başlamıştır. Doğduğu topraklar olan Floransa'ya bir daha hiç dönmemiştir. İlk başlarda Dante'nin hala Floransa'ya dönme umudu vardır ve Beyazlar ile birlikte 08.06.1302'de San Godenzo ayaklanmasına katılmıştır. ⁷⁹

1303 yılında Forli'de Scarpetta diye birinin yanında kâtip olarak çalışmıştır daha sonra ise Siena, Arezzo ve Padova şehirlerine gitmiştir. 1304 yılında Verona'ya gitmiştir ve aynı yıl içinde oradan Bologna'ya geçmiştir. 1306 yılına kadar Bologna'da kalmıştır. ⁸⁰ Bologna'da kaldığı süre içerisinde *Şölen* adlı eserini yazmıştır. Daha sonra Bologna yönetimi Floransalı sürgünleri sınır dışı edince Dante Lunigiana'ya gitmiştir. Sarzana'da Luni Piskoposu ile görüşerek 06.10.1306'da piskopos ile Marki Franceshino Malaspina arasında barışı tesis eder. 1308'de VII.Henry'nin imparator olmasının üzerine Dante tekrar yurduna dönmek için umutlanır. İmparator Henry Floransa kentine yürürken yolda hastalanır ve ölür. Bunun üzerine Dante'nin son umudu da tükenir. 1311 yılının martından sonra Casentino'da ve Rimini'de yaşar. 1315'te çıkarılan genel aftan ise imparatora verdiği destekten dolayı yararlanamaz. Çocukları ile birlikte "başkaldırıcı" ilan edilerek tekrar idam cezasına çarptırılır.

1316 yılından sonra bir süre Lucca'da kalır ve daha sonra Verona'ya döner. İki yıl Can Grande Della Scala'nın yanında kalır. 1318 yılında Ravenna'ya dostu Senyör Guido Poleta'nın yanına gider. Ömrünün sonuna kadar burada kalır. Burada evlatlarıyla beraber yaşayan Dante bilimsel çevrelerde büyük bir üne kavuşmuştur. 1319'da Bologna Üniversitesi'nden arkadaşı Giovanni Del Vingilo kendisini "ozan tacı" giydirmek üzere Bologna'ya davet eder fakat Siyahların yönetiminden korkan Dante "*İlahi Komedya*"nın ozan tacını giyebilmek için yeterli olduğunu belirtir.

1321 yılında Ravenna ve Venedik arasında çıkan çatışmada Venedikli iki gemici ölür ve birçoğu yaralanır. Bu olayları yatıştırabilmek için Senyör, Dante'yi elçi olarak Ravenna'ya gönderir. Görevini tamamladıktan sonra dönerken sıtma salgınına yakalanan Dante 14/15 Eylül 1321'de hayatını kaybeder. ⁸¹

⁷⁸ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 57

⁷⁹ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 67

⁸⁰ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 58

⁸¹ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 68-69

1.4. Felsefi Düşünce Dünyası

İtalyan ve dünya edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan *İlahi Komedya*'nın yazarı Dante Alighieri bu eserin yanı sıra pek çok eser vermiştir. Dante'nin eserlerinin birçoğu yoğun felsefe içermektedir. Bazı kaynaklara göre Dante, Paris'e gitmiş, orada felsefe ve teoloji okumuştur.⁸² Özellikle Beatrice'in ölümünden sonra kendini daha yoğun bir şekilde felsefeye adanmıştır.⁸³ Felsefi düşüncelerini tıpkı Ebü'l-Alâ el-Maarrî gibi şiir yoluyla ifade etmiştir.

Dante'nin diaboljisi Hristiyan geleneği, skolastizm, Yunan, Roma ve Müslüman düşünce dünyasını barındırmaktadır. *İlahi Komedya*'da, Dante'nin oluşturduğu kozmos yapısını inceleyecek olursak Aristotalesci, Ptolemiusçu ve Platoncu bir felsefe görürüz. Dante'nin niyeti kozmosun içsel ahlaksal gerçekliğini tasvir etmektir. Dante'nin eserinde resmettiği aleme göre her varlık ya Tanrı'ya doğru ya da şeytana doğru hareket etmektedir. Tanrı çok yukarıda, şeytan ise çok içeridedir. Tanrı'dan uzaklaştıkça daralan ve havasızlaşan bir şekilde içeriye doğru batırız. Tanrı ferahlık, İblis karanlıktır.⁸⁴

Aslında Dante'nin karanlık ormandan aşağıda olan cehenneme doğru yaptığı yolculuk ahlaksal bir yolculuktur. Dante cehennemi dünyanın merkezine, şeytanı ise cehennemin merkezine yerleştirmiştir. Bu durumda Dante'nin kozmosuna göre şeytan dünyanın merkezinde gözükmektedir. Fakat Dante merkez uzayda değildir ve kutupları yoktur demiştir. Ayrıca Dante, Büyük Gregory'nin Tanrı'nın herkesin ruhunun derinliklerinde var olduğu düşüncesini de kabul etmekteydi.⁸⁵ Ayrıca Dante bunu şöyle de açıklamaktadır: Kozmosun merkezi, bütün ağır, günahkâr şeylerin battığı noktadır. Tanrı'dan en uzak noktadır.⁸⁶

Dante'nin hayalî yolcuğu boyunca tanımladığı tüm günahların sahibi insan olduğuna göre cehennemde yer alan tüm mertebelerin içimizde yer alma olasılığı da yüksektir. Burada Freudcu bir psikanaliz şekli vardır.

Vossler, Dante'nin ahlaki ve siyasi görüşlerini Platon'dan aldığını fakat bunun doğrudan doğruya Platon öğretileriyle değil, Patristik dönemde bu öğretilerin toplumda tatbik edilmesi yoluyla olduğunu savunmaktadır. İnsanın biri ahlaki diğeri hayvani iki

⁸²Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 5.

⁸³ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 8.

⁸⁴ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 29.

⁸⁵ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 30.

⁸⁶ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 32.

tabiatı bulunması şeklindeki felsefi düşünce Dante'nin görüşüne ve metoduna nakledilmiştir.⁸⁷ Prof. Gilson'a göre, Dante'nin dünya felsefesi akılla imanın uzlaşmasını amaçlamaktaydı.⁸⁸

Dante; Aurelius Augustinus, Aziz Girolamo, Clairvaux'lu Aziz Bernard gibi bazı Hristiyan Tanrı bilimcilerin görüşlerinden de faydalanmaktadır. Ayrıca skolastik filozoflar olan Aziz Tommaso, Alberto Magno ve Ugucione de Pisa'nın da Dante üzerinde etkileri vardır. Publius, Vergilius, Seneca gibi bazı Latin filozoflardan da etkilenmiştir. Ayrıca Dante'nin üzerinde Aristoteles'in de etkisi çok büyüktür. Bulduğu delilleri tıpkı Aristoteles gibi amaçsallık ilkesine dayandırmaktadır. Dante'ye göre akıllı ve güçlü insanların siyasal gücü elinde bulundurmalı zayıf insanlar ise boyun eğmelidir şeklinde düşünülmektedir. Evrenin yasaları ile sosyal yasalar aynı düzenden gelmektedir ve sosyoloji bilimsel evrenin ilkelerinden etkilenmektedir. Bu görüşler Aristoteles'in etkisiyle ortaya çıkmıştır.⁸⁹

Ayrıca Dante Alighieri eseri *İlahi Komedya*'da Sokrat, Platon, Demokritos, Diogene, Thales, Anaxagoras, Zenon, Empedokles, Herakleitos, İbn Rüşd, İbn Sina gibi filozofları Hristiyan olmadığı için cehennemin birinci tabakasına yerleştirmiştir.⁹⁰

Dante'nin İbn-i Rüşd ve Thomas Aquinas'dan da etkilendiği açıkça ortadadır. Ayrıca Thomas Aquinas'ın öğrencisi Aegidius Colonna Romanus'un etkisiyle metafiziğe sosyal bir değer vermektedir.⁹¹

Birçok görüşünde Arap filozofların da etkisi vardır. Dante Alighieri'nin meşhur eseri *İlahi Komedya*'da, İslam anlayışından etkiler azımsanmayacak ölçüde söz konusudur. Miguel Asin Palacios Dante'nin *İlahi Komedya*'yı yazarken Arap şair ve filozof Ebü'l-Alâ el-Maarrî'den çok fazla yararlanarak yazdığını iddia etmektedir. Ayrıca Miraç Gecesi hadisesi ile olan benzerliğinden mütevellit İslam kaynaklarından yararlanmış olması da muhtemeldir.⁹²

Ayrıca Dante'nin İbn Arabi'den de çok etkilendiği ve eserlerinde büyük ölçüde tesiri olduğuna dair de görüşler bulunmaktadır.

⁸⁷ Charles Crozat, "Dante Alighieri'nin Devlet Nazariyesi", çev. Sahir Erman, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 10/1-2 (1944), s. 13.

⁸⁸ Crozat, *Dante Alighieri'nin Devlet Nazariyesi*, s.27

⁸⁹ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 56

⁹⁰ Memmedova Zakirkızı, "Hilmi Ziya Ülken'in Kaleminden Dante'nin İslam Dini Hakkındaki Görüşleri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 9/23 (01.2021) s. 220.

⁹¹ Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 57

⁹² Korkmaz, "*Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*", s. 58

İKİNCİ BÖLÜM

2- EBÜ'L- ALÂ EL-MAARRÎ VE RİSÂLETÜ'L-GUFRÂN

Karamsarlığı ile meşhur olan ünlü Arap filozof, şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî Arap edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Orta Çağ'da yaşamış olan Maarrî; bilgi, ahlak, madde, Allah, ruh, siyaset ve sosyal hayatla ilgili görüşleriyle dikkat çekmiştir. Bu görüşleri kimi eleştirmenler tarafından yerilmiş hatta mürted olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır. Aykırı görüşleri ile birçok araştırmaya konu olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin Arap ve dünya edebiyatına katkısı tartışılmaz ölçüde büyüktür.

2.1. Hayatı

Asıl adı Ahmed b. Abdullah et-Tenûhî, Ebü'l-Alâ el-Maarrî künyesine sahiptir ve dünyaya künyesiyle nam salmıştır. Tam adı ise Ebü'l-Alâ Ahmed b. Abdilllah b. Suleymân b. Muhammed b. Suleyman b. Muhammed b. Suleyman b. Ahmed b. Suleyman b. Davud b. el-Mutahhar ibn Ziyâd b. Rabî'a b. el-Hars b. Rabî'a b. Enver b. Esham b. Erkam b. en-Nu'mân b. Adîy b. Ğatafân b. Amr b. Berîh b. Cuzeyme b. Teymillah b. Esed b. Vebra b. Sa'leb b. Hulvân b. İmrân b. Elhâf b. Kudâ'a et-Tenûhî el-Ma'arrî'dir. Hicri 363 / miladi 973 tarihinde Ma'arratü-n Nu'mân şehrinde dünyaya gelmiştir.⁹³ Ma'arrî'nin babası Tenûh⁹⁴ kabilesine mensuptur. Dedesinin dedesi Süleyman b. Muhammed Ma'arratü'n-Nu'man bölgesine kadı olarak atanmıştır. Ma'arratü'n-Nu'mân bir Şam vilayetidir ve Halep'in 84 km güneybatısında olan eski bir şehirdir. Romalılar zamanında Hâlis ismi ile bilinirdi. Müslümanların bu şehri fethi hicri 64. yılda öldürülen ve ashâb-ı kiramdan olan en-Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî hazretlerine nispet edilmiştir ve 'Ma'arratü'n-Nu'mân' ismiyle meşhur olmuştur.

Babası Abdullah edebiyat ile iştiğal ediyordu, annesi ise güzellik ve bilginlik ile meşhur olan Âl-i Sebîke ailesine mensuptu.⁹⁵ Maarrî, *Saktü'z-Zend* adlı eserinde Âl-i Sebîke ailesi için “*Sebîke oğulları sanki bir kuşun üzerindeler de dere tepe her yeri gezerler*”⁹⁶ demiştir. Tenûh kabilesinin Beni Süleyman koluna ait olan Maarrî eğitime

⁹³ Rızaeddin b. Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî*, sad. İbrahim Kunt- Hasan Harmacı (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014) s.96-98.

⁹⁴ Tenuh kabilesi Arabistan'ın güneyindeki Tihâme bölgesinden Arabistan'ın doğusundaki Bahreyn'e göç eden ve daha sonra başka bölgelere yayılan Arap kabilelerine uzanmaktadır.

⁹⁵ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî*, s. 96

⁹⁶ Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Saktü'z-Zend*, (Beyrut: Dar Sadr, 1957) s. 168

önem veren ve hatta o dönemde kadınlarının bile okuma yazma bildiği bir soydan gelmektedir. Ma'arratü-n Nu'mân'ın kadı ve alimlerinin büyük bir çoğunluğu Beni Süleyman soyundan çıkmaktaydı. Dedelerinden gelen kadılık görevini abisi devam ettirmiştir. Abisinin birçok çocuğu ve torunu vardır. Kardeşinin bir çocuğu vardır fakat bilindiği üzere Ebü'l-Alâ el-Maarrî kardeşlerinin aksine hayatı boyunca evlenmemiştir ve çocuk sahibi olmamıştır.⁹⁷

Bu konuyla alakalı mezar taşına şu beyitlerin yazılmasını vasiyet ettiği rivayet edilir:

هذا جناة أبي عليّ وما جنيتُ على أحدٍ

“Bu hayat, babamın bana bir zulmüdür.

Ben ise zulmetmedim kimseye.”

Maarrî henüz dört yaşını doldurmadan önce çiçek hastalığı geçirmiş ve bundan dolayı her iki gözünü de kaybetmiştir. Çiçek hastalığı çıkardığında üzerinde kırmızı bir kıyafet olduğu için en çok kırmızı rengi hatırladığını söylediğine dair bazı rivayetler vardır.⁹⁸ Fakat âmâ olmasından hiçbir zaman şikayetçi olmamış aksine bu duruma her zaman şükretmiştir.

أبى العلاء بن سليمان إن العمى أولئك إحصانا

لو أبصرت عينك هذا الورى لم يرَ إنسانك إنسانا

“Ey Süleyman oğlu Ebü'l-Alâ!

Doğrusu körlük senin için büyük bir ihsandır.

Eğer gözlerin bu insanları görseydi,

hiç insan görmemiş olacaktı.”

⁹⁷ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 5.

⁹⁸ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maari*, s.10

Maarrî son derece yetenekliydi henüz üç yaşındayken okumayı öğrenmiş ve duyduğu şiirleri kolaylıkla ezberlemiştir.⁹⁹ Gözleri görmemesine rağmen erken yaşlarda tahsile başlamıştır. Babasından lügat nahiv ilimlerini öğrenmiştir. Henüz on dört yaşındayken babası vefat etmiştir. Kendisine kitap okuyanları dinleyerek yirmi yaşında Arap edebiyatında ustalaşmıştır ve daha pek çok ilim konusunda da uzmanlaşmıştır. Ayrıca Halep şehrinin seçkin hocalarından dersler almıştır. Bunlardan en meşhuru ise Muhammed b. Abdullah b. Sa'd en-Nahvî'dir.¹⁰⁰ Hadis ilmini ise Yahyâ b. Mis'ar et-Tenûhî'den dinleyerek öğrenmiştir. Maarrî gençlik yıllarını genel olarak tahsil ile geçirmiştir. İlim tahsili amacıyla Şam'da bulunan birçok meşhur kütüphaneye gidip istifade etmiştir. Gittiği kütüphanelerden biri zamanında felsefe ve tabiatla ilgili üç yüz bin cilt kitaba sahip olduğu söylenen Trablus kütüphanesidir. Halep ve Lazkiye'de bulunan tüm kütüphanelerdeki kitapları incelemiştir. Tabiatı felsefeye daha uygun olduğundan dolayı genelde felsefeyle uğraşmıştır.¹⁰¹

Alışlagelmiş yaklaşımların dışına çıkarak kelimeler ve fıkıh ilmini tenkit eden Ebü'l-Alâ kendine özgü bir belagat ve terminoloji ile öne çıkmaktadır. Et ve süt ürünleri tüketmeyi reddetmiş ve vejetaryen bir hayat sürmüştür.¹⁰² Gerçek hayvan derisinden olan ayakkabı ve kıyafet bile giymemiş, hayvansal ürünleri tüketmeyi veya hayvan derilerini kıyafet olarak kullanmayı hayvanlara karşı yapılmış bir zulüm olarak görmektedir. Bu konuyla alakalı kendisi şöyle söylemiştir:

“Akıl ve din hastası oldum. Doğru söz dinlemek istersen yanıma gel. Zalim eller ile denizden çıkarılan veya kan dökücü bıçaklar ile kesilen hayvanların etinden yeme. Kuşların yumurtalarına ilişme. O kuşlar bu yumurtaları senin ziyafetine hizmet etsin diye değil, bir ana şefkatiyle yavrucuk yapmak için yumurtlamışlardır. Kuşları gaflete getirip avlama. Günahıdır. Onları hayattan, yavrularından hangi hakla ayrı düşürüyorsun? Arıların kendi yiyecekleri için şafakla beraber bütün gün yüz bin çaba ve güçlkle çiçeklerden topladıkları balları onlardan gasp edip yemeye ne hakkın var? Onlar onu

⁹⁹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s.6.

¹⁰⁰ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s. 101.

¹⁰¹ A Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s. 103.

¹⁰² Soner Gündüzöz, “Filozof Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin ‘Es-Sâhil ve's-Şâhic’ Adlı Fablına Dair Bir Değerlendirme”, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2016), s. 10.

senin için yapmadılar. Bütün bu şeylerden ben feragat ettim. Saçlarım ağarmadan evvel keşke kendime gele idim!” ¹⁰³

Maarrî'nin et yememesi ile ilgili Hint kültüründen etkilendiğine dair bazı görüşler vardır. Her ne kadar bu seçimi Hindistan'daki Brahmanlar ile aynı olsa da onlar inandıkları dinin buyruğu olduğundan dolayı bunu yapmaktaydı. Ebü'l-Alâ ise hayvanlara duyduğu derin merhamet duygusundan dolayı vejetaryen olmayı seçmiştir. Eski Yunan filozoflarından Pythagoras, Sokrat ve Eflâtun da vejetaryendiler ve hayvansal gıda tüketmiyorlardı. Bazı rivayetlere göre Maarrî ölümüne yakın bir dönemde rahatsızlandığında doktor tedavi amacıyla yemesi için keçi yavrusu eti kızartmıştır. Maarrî ise “İnsanlar gerçekten namussuzdurlar. Doktor ilaç olarak aslan yavrusu etinin pişirilmesini isteseydi, tutup getirebilirler miydi? Fakat güçlerinin yettiği şeye eziyet etmekten asla çekinmezler, insanların gücü ancak keçi yavrularına yeter.” demiştir. İslam dini de hayvanlara eziyet etmemeyi emreder ve et yemek farz-ı ayn olan bir ibadet değildir. Bazı görüşlere göre insana kötü ahlakın hepsi hayvan etinden bulaşmaktadır. Pisagor ayı yavrusuna et dışında yiyecekler yedirerek bir deney yapmıştır ve sonucunda ayı tıpkı koyun gibi sakin ve yavaş bir mahluk haline gelmiştir. ¹⁰⁴

Otuzlu yaşlarına yaklaştıkça felsefeye olan ilgisi giderek artmıştır. ¹⁰⁵ Ebü'l-Alâ'nın çocukluk ve gençlik yılları, tahsili ve hocaları ile alakalı çok az bilgi bulunmaktadır. Ebü'l-Alâ uzun bir süre Şam'da ilim tahsil ettikten sonra Ma'arra'ya geri dönmüştür ve daha sonra m. 1007 h. 398 yılında Ebü'l-Alâ dil, edebiyat, fıkıh ve kelâm ilminde tanınmış âlimlerle görüşmek amacıyla Bağdat'a gitmiştir. Hayatında derin izler bırakan felsefi eserler ile burada tanışmıştır. Bağdat'ta bulunan kütüphanelerin hepsini gezerek daha evvel ulaşamadığı eserleri incelemiştir. İbn Hallikân, Ebü'l-Alâ'nın Bağdat'a iki kez gittiğini söylemektedir ve pek çok yazarda İbn Hallikân'ın bu söylediğini tekrarlamıştır. Fakat dönemin şartları göz önüne alındığında Suriye'den Bağdat'a âmâ olan Maarrî için aynı yıl içinde iki kez olması çok zordur. Bu yüzden bir kez gittiği fikri daha kabul edilebilir gözükmektedir. ¹⁰⁶

¹⁰³ Zeki Megamiz, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî Şi'irlerinden Hulâsalar*, sad.Nevzat H. Yanık- Ali Utku (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), s. 166

¹⁰⁴ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s. 149.

¹⁰⁵ Gündüzöz, “*Filozof Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî*”, s. 10.

¹⁰⁶ Megamiz, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî Şi'irlerinden Hulâsalar*, s.171.

Annesinin vefatı sebebiyle Bağdat'tan memleketine dönmüştür. Annesinin ölümünden çok derin bir şekilde etkilenen Ebü'l-Alâ'nın hayatının ikinci dönemi olan inziva dönemi başlamıştır. Hayatının bundan sonraki kısmını insanlardan uzak bir şekilde geçirmiştir. Annesinin ölümünden sonra tamamıyla kendi kabuğuna çekilmiştir ve onun bu dönemi tarihe "Rehinu'I-Mahbeseyn" olarak geçmiştir. ¹⁰⁷

Ebü'l-Alâ son derece keskin bir zekaya sahipti. Bir kez duyduğunu farklı bir lisanda bile olsa unutmazdı. Hatta bu konuyla ilgili şöyle bir hadise rivayet edilir. Bağdat'ta bulunduğu bir gün âmâ olmasından dolayı yanlışlıkla bir adamın ayağına basmıştır ve adam sinirlenip "Bunu yapan hangi köpektir" şeklinde hiddetlenmiştir. Ebü'l-Alâ ise buna cevap olarak "Asıl köpek olan, köpeğin yetmiş adını bilmeyendir." demiştir. ¹⁰⁸ Bu kıssadan da görüldüğü üzere son derece keskin bir zekaya sahiptir. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed ise yine buna benzer bir rivayette bulunmuştur. Ebu İshak'ın Bağdat Büyük Camisi'nde kendine has bir makamı vardı ve bir gün geldiğinde Ebü'l-Alâ'nın kendi makamında oturduğunu görünce hiddetlenerek; "Benim makamıma oturan bu merkep kimdir?" demiştir. Ebü'l-Alâ'da "Merkebin yüz ismini bilmeyen merkeptir" demiştir. Ebu İshak ise "Yoksa sen Ebü'l Alâ mısın?" demiştir. Ebü'l-Alâ "Evet." deyince, Ebu İshak "Otur, sen o makama benden daha layıksın." demiştir. ¹⁰⁹ Yine buradan da gördüğümüz üzere Ebü'l-Alâ hem hafızası güçlü hem de gerektiğinde doğaçlama ve yerinde cevaplar bulabilen bir kimsedir. Söz sanatı konusunda ise son derece başarılıdır. ¹¹⁰

Vahyin felsefeyle uyumlu hale getirildiği ve dinin merkeze koyulduğu Orta Çağ'da insanın ne kadar özgür olduğu tartışılan temel konulardan biridir. ¹¹¹ Miladi 18. yüzyıla kadar Avrupa'da zorba yönetimler hakkında fikir beyan etmek, fikri hürriyetin manasının ne olduğunu düşünmek bile insanların aklına gelmezdi. Bu dönemin Avrupası dini liderleri Tanrı'nın yeryüzünde halifesi olduğunu düşünürlerdi. Hükümdarlarını ise yer yüzü ilahesi olarak düşünürlerdi. Maarî bu görüşlerden yüzyıllar önce şöyle söylemiştir:

¹⁰⁷ Kırkız, "Şair Ebü'l-Alâ el-Maaarî", s.159.

¹⁰⁸ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 8

¹⁰⁹ Kırkız, "Şair Ebü'l-Alâ el-Maaarî", s.159.

¹¹⁰ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s.149.

¹¹¹ Elif Akgün, "Orta Çağ'da Özgürlük Arayışı", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/8 (2018), s. 122.

أَمَرْتُ بِغَيْرِ صَلَاحِهَا أَمْرًا وَهِيَ
فَعَدَّوْا مَصَالِحَهَا وَهُمْ أَجْرًا وَهِيَ

مَلَّ الْمَقَامُ فَكَمْ أَعَاثِيرُ أُمَّةٍ
ظَلَمُوا الرَّعِيَّةَ وَاسْتَجَازُوا كَيْدَهَا

“Makam da bıktı! Başkanları, menfaatlerine aykırı şeyleri yapan

Çok milletler gördüm

Yöneticileri; halklarına zulmeden; sakınca görmeden tuzak kuran.

Halkın seçtikleri onların aleyhinde davrandılar.

وَأَعْلَى سَالِفِهِمْ أَضْلٌ وَأَتَبَرُ
لِأَمِيرِهِمْ فَيَكَاذُ بِيَكِي الْمَنْبَرُ

مَا أَجْهَلَ الْأُمَّةَ الَّذِينَ عَرَفْتُهُمْ
يَدْعُونَ فِي جُمُعَاتِهِمْ بِسَفَاهَةٍ

“Ne cahildi tanıdığım milletler!

Belki ataları daha zelildiler,

Sefahatle cumaları yöneticilerine dua ederler,

Neredeyse minber ağlayacak!”

Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Avrupa'dan yüzyıllar önce dini ve siyasi yönde aydınlanmıştır. Hükümdarların tartışılmaz konumunu sarsmış ve fikir özgürlüğü konusunda beyitler yazmıştır.

Maarrî kısa boyu, zayıflığı ve çirkinliği sebebiyle hayatı boyunca karamsar bir yapıda olmuştur. Hayata karşı pesimist ve güvensiz tavrı eserlerine aşırı tevazu şeklinde sirayet etmiştir. Âmâ olmasına rağmen başkalarının kendisini görmesini pek fazla istemezdi. Alıngan ve çabuk öfkelenen bir yapısı vardı. Ayrıca ince ruhlu ve yalnızlığı seven bir kişiydi. Maarrî'nin bu özellikleri hayatını şiirle kazanmasına engel oldu ve hayatını bir vakıftan yıllık gönderilen 30 dinar ile idame ettiriyordu. Dünya hayatına önem vermez bu yüzden değersiz elbiseler giyerdi. Genelde mercimek, incir ve arpa

ekmeği yedi. Toplumdaki fakih, kalamcı ve sufileri tenkit etmekten büyük bir zevk alırdı. Bu tutumu başına birçok dert açmıştır. ¹¹²

Maddi sıkıntılar içinde olmasına rağmen herhangi bir resmi görevde çalışmamış olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Ma'arratü'n-Nu'man'da hicri 449 miladi 1057 yılında vefat etmiştir. Mezarının başında yetmişden fazla şairin mersiye okuduğuna dair rivayetler vardır. ¹¹³

Emîr Ebü'l-Feth el-Hasan b. Abdillâh b. Ebî Hasîne mersiye olarak şu uzun kasideyi söylemiştir:

وَالْأَرْضُ خَالِيَةٌ الْجَوَانِبِ تَلْفَعُ	الْعِلْمُ بَعْدَ أَبِي الْعَلَاءِ مُضَيِّعُ
أَنَّ النَّرَى فِيهِ الْكَوَاكِبُ تُودَعُ	مَا كُنْتُ أَعْلَمُ وَهُوَ يُودَعُ فِي النَّرَى
وَيَضِيقُ بَطْنُ الْأَرْضِ عَنْهُ الْأَوْسَعُ	وَعَجِبْتُ أَنْ تَسَعُ الْمَعْرَةَ قَبْرَهُ
مَا اسْتُكْرِتَ فِيهِ فَكَيْفَ الْأَدْمُعُ	لَوْ فَاضَتْ الْمُهْجَاتُ يَوْمَ وَفَاتِهِ
أُمَّمٌ وَأَنْتَ بِمِثْلِهِ لَا تَسْمَعُ	تَنْصَرِّمُ الدُّنْيَا وَيَأْتِي بَعْدَهُ

*Ebü'l Alâ'dan sonra ilmi heba oldu,
Yeryüzü boş kaldı, etraf ıssız.
Bilmezdim onun toprak altına konulduğunu,
Meğer yıldızlarda toprak altına konulmuş.
Şaşırdım Ma'arra'nın örtmesine kabrini,
Yeryüzü ona dar gelirdi.
Vefat ettiğinde canlar dökülürse
Nasıl artmaz gözyaşları!
Dünya döner, milletler gelir başka,
Ama onun gibisini duymazsın bir daha!*

¹¹² Sahban Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", DİA, İstanbul,1994, c.10, s.287-291.

¹¹³ Sahban Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", DİA, İstanbul,1994, c.10, s.287-291.

2.2. Eserleri

Henüz 11-12 yaşlarındayken şiir yazmaya başlayan Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin eserlerinin arka planını incelediğimizde yalnızlık, karamsarlık ve zühd gibi duygular görmekteyiz. Bu durum zayıflığından, kısa boylu oluşundan, çirkinliğinden veya âmâ oluşundan kaynaklanıyor olabileceği gibi, annesinin vefatından sonra artmış olabilir. Bu duygularını eserlerinde bazen uç noktalarda yaşamıştır. Zira annesinin vefatından sonraki hayatı ikinci dönem olarak adlandırılmakta ve eserlerinin büyük bir çoğunluğunu bu dönemde verdiği bilinmektedir. Eserlerinin yazımını Şeyh Ebu'I Hasan üstlenmiştir. Hem nesir hem şiir yazan Maarrî'nin eserlerinin hepsi günümüze ulaşmamıştır.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin eserlerinde işlediği konular göz önüne alındığında Klasik dönem Arap şairleri ile arasında belirgin bir çizgi vardır. Fikri hürriyeti, aydınlık ruhu ve kendine edindiği zühd hayatından mütevellit dönemin yöneticilerinden maddi menfaat beklentisi hiçbir zaman olmamıştır ve iktidar mensuplarına methiyeler yazmamıştır. Bilakis eserlerinde daha çok rasyonalist bir tavır izlemiştir. Zeki Megamiz'den naklen, Maarrî kerametlere de inanmamış ve şunları söylemiştir:

“Bazı gafiller bir takım evliyanın gökte uçtuklarını

Veya su üzerinde yürüdüklerini iddia ederler.

Bu, hep yalandır. Kutsiyetle havada uçan

Veya su üzerinde yürüyen yoktur.”¹¹⁴

Yalnızlığı hayatının merkezine koymuş, var olma meselesiyle temel sorunlar yaşamıştır.¹¹⁵ Maarrî'nin tüm eserleri günümüze ulaşmamış da olsa eserleri hem şiir hem de nesir şeklindedir. Şiirlerinde genelde sosyal hayatta gördüğü ve karşılaştığı problemleri işlemektedir. Şiir olarak telif ettiği üç eseri bulunmaktadır. Bunlar: “*Saktü'z Zend*”, “*ed-Der'iyat*” ve “*Lüzümü mâ lâ yelzem*”dir. Nesir olarak yazdığı eserlerin en

¹¹⁴ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 24.

¹¹⁵ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s.12.

meşhurları ise “*Risâletü'l-gufran*” ve “*Risâletü'l-melâ'ike*”dir. ¹¹⁶ Ebü'l-Alâ'nın yazdığı eserlerin çoğunluğu farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda ciddi etkiler bırakmıştır. ¹¹⁷

Ebü'l-Alâ el-Maarrî eserlerinde alegorik dil ve mecazi bir anlatım metodu kullanmıştır, bu üslubu eserlerinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Düşüncelerini sembolik unsurlar yoluyla aktarmıştır. Şiir ve nesirlerine felsefeyi de dahil etmiştir. Şiirlerinde sistematik bir felsefe kullanmamış, değindiği konuya paralellik arz eden felsefi düşüncelerini yansıtmıştır. Kimi zaman çelişkili ifadeleri bulunmaktadır. Maarrî araştırmacıları bu durumun anlık fikirlerini doğrudan aktarmasından kaynaklandığını söylemektedir. Ebü'l-Alâ son derece geniş kelime dağarcığına sahiptir. Öyle ki kendi eserlerinde bilinmeyen kelimeleri açıklayabilmek için sözlükler hazırlamıştır. Bu semantik açıdan son derece önemlidir. ¹¹⁸

2.2.1. Risaleleri:

Risâletü'l-Gufrân

Ebü'l-Alâ el-Maarrî bu eseri 1033 yılında çağdaşı olan Ali b. Mansûr al-Halabî (İbnü'l-Kârih)'nin yazdığı mektuba cevaben yazmıştır. Bu eser Ebü'l-Alâ'nın felsefi düşüncelerini açığa vurduğu bir eserdir. Yaşadığı devrin olaylarına işaret etmektedir. Eserin ilk bölümünde cennet ve cehenneme hayali bir yolculuk söz konusudur. ¹¹⁹

Bu eser İslam dünyasındaki felsefi roman geleneğinin içinde değerlendirilebilir. Fizik ötesi yolculuklar edebiyatçıların fikirlerini ve etrafında vuku bulan hadiseleri açıklamaları için kullandığı edebi bir olgudur. Arap edebiyatında bu olguya en güzel örnek olan eserlerden biri *Risâletü'l-gufran* (Bağışlama Risalesi)'dir. Maarrî'nin yazmış olduğu bu eser dil, sanat, edebiyat ve felsefe alanlarını kapsayan zenginliğe sahiptir. Diğer birçok eserinde olduğu gibi Maarrî bu eserinde de oldukça ağır bir dil kullanmış ve sık sık eski kelimelere yer vermiştir. ¹²⁰

İbnü'l-Kârih, risalesinde yaşının çok ilerlediğini ve bu yüzden bazı güçlükler yaşadığını, hanımını da vefat ettiği için tekrar evlenmeyi düşündüğünü yazmıştır. Ayrıca

¹¹⁶ Kırkız, “*Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî*”, s.164.

¹¹⁷ Gündüzöz, “*Filozof Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî*”, s. 10.

¹¹⁸ Ali Kürşat Turgut- Feyza Nur Çınar, “Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve Risâlet'ul-Gufran Çerçevesinde Bazı Felsefi Görüşleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019), s.27

¹¹⁹ Yasin Ceylan, “Ebü'l-Alâ el-Maarrî Üzerine Bazı Düşünceler” *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3/1 (01.1989), s. 47.

¹²⁰ Turgut- Çınar, “*Ebü'l-Alâ el-Maarrî*”, s. 29.

zındık olduğunu düşündüğü birkaç kişiden bahsetmiştir. Bunları yazarken son derece edebi bir dil kullanmıştır ve edebi bilgisini ispatlamaya çalışmıştır.¹²¹

Risâletü'l-gufrân iki bölümden oluşmaktadır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, İbnü'l-Kârih'e cevaben yazdığı *Risâletü'l-gufrân*'ın ilk bölümünde İbnü'l-Kârih'i överek cennet ve cehenneme hayalî bir yolculuğa çıkar ve büyük Arap şairleri ile karşılaşır. Hem İbnü'l-Kârih'i bu şairlerle görüştürür hem de şairleri birbirleri ile görüştürür. Ayrıca onlar tarafından söylenen şiirleri de okuyucuya nakleder.¹²² İkinci bölümde ise İbnü'l-Kârih'a cevap verir ayrıca bazı zındıklar ve sapık mezhepler üzerinde durur. Bu şekilde kendi düşüncelerini de aktarır. Ayrıca cennet ve cehenneme yaptığı hayalî yolculukta buralarda olan çeşitli nimet ve azap tasvirlerini aktarır, bu tasvirlerini ayet ve hadislerle de delillendirir.¹²³

Ebü'l-Alâ el-Maarrî eserinde tıpkı Kur'an'daki şekliyle cennet ve cehennem tasvirleri yapmıştır. Kehf sûresinde anlatılan Hızır kıssasına, Cin sûresine, cinlerle alakalı meşhur Arap efsanelerine, yine Araplar arasında yaygın olan Gulyabani efsanelerine, bazı hadislerdeki cennet nimetleri ve cehennem azaplarına yer vermiştir. Maarrî'nin *Risâletü'l-Gufrân*'da, Endülüslü İbn Şüheyd (ö.1035) 'in cinler alemine yaptığı hayalî seyahatini anlattığı ve şairlerin cinleriyle görüşerek kendi edebi gücünü gösterdiği *et-Tevâbi ve 'z-zevâbi* adlı eserinden etkilendiğini söylemek de mümkündür.¹²⁴

Ebü'l-Alâ el-Maarrî eserinin ilk bölümünde İbnü'l-Kârih'i över ve onunla birlikte gökyüzüne hayalî bir yolculuk gerçekleştirir. İlk durakları cennettir. Maarrî eserine cennette süt ve şarap akan nehirler ve bu nehirlerden içmek için kullanılan testilerin tasviriyle başlar. Daha sonra İbnü'l-Kârih'in cennette âlim, şair ve edipler arasında sefa içerisinde. Daha sonra İbnü'l-Kârih güçlü bir binek ile bir gezintiye çıkar ve bu esnada Meymûn b. Kays el-A'sâ, Zuheyr, Abîd, Adî b.Zeyd, Ebû Züeyb el-Hüzelî, Nâbiğa el-Ca'dî, Nâbiğa ez-Zubyâni gibi şairler ile görüşür. Görüştüğü şairlere cenneti hakedecek ne amel işledikleri ve şiirleri ile ilgili bazı sorular sorar.¹²⁵ İbnü'l-Kârih cennette dünya hayatında din ve imandan uzak olduğu bilinen şairler ile karşılaşır. Bunlardan bazıları Zuheyr b. Ebû Sülmâ ve Abîd b. Abras al-Esedî gibi cahiliye şairleridir. İnanç ve amel noktasında problemlî olmalarına rağmen kaleme aldıkları dinî içerikli şiirler veya dünyada yaptıkları bazı iyilikler sayesinde affedildiklerini ve cennet ile

¹²¹ Turgut- Çınar, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s. 47.

¹²² Turgut- Çınar, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s. 47.

¹²³ Turgut- Çınar, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s. 29

¹²⁴ A. Cüneyt Eren, "Risâletü'l-Gufrân", DİA, İstanbul 2008, c.35, s.127-128.

¹²⁵ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 128.

mükafatlandırıldıklarını öğrenir. Bu olaylardan Allah'ın rahmetini ve gufranını idrak ettiğinden dolayı eserin adı "*Risâletü'l-gufran*"dır.¹²⁶

Daha sonra bir kaz sürüsü ile karşılaşır. Bu kazlar güzel kızlara dönüşerek müzik aletleri çalmaya ve şarkı söylemeye başlarlar. O arada İbnü'l-Kârih, Lebîd b. Rebîa ve el-A'şâ ile karşılaşır ve cenneti nasıl hak ettikleri ile alakalı sohbetler eder. İbnü'l-Kârih güzel kızlara dönüşen kazlardan "Rabab" isimli ünlü bir şiiri okumalarını talep eder. "Rabab" Nâbiğa el-Ca'dî ile el-A'şâ arasında bir kavgaya sebep olur.¹²⁷

Daha sonra İbnü'l-Kârih Hassan b. Sabit ile karşılaşır. Peygamberi methettiği bir şiire ayıp sayılabilecek bazı cümleleri eklemekten neden korkmadığı sorulur. Hassan b. Sabit kendini savunur ve kabilesiyle övünür.¹²⁸

Cennette gezmeye devam eden İbnü'l-Kârih bir dişi deveye binmiş beş adamla karşılaşır ve onların Kayslı tek gözlü adamlar olduğunu öğrenir. Onlara bazı şiirlerini sorar.¹²⁹

Ardından İbnü'l-Kârih, Temim b. Ubey'in aklındaki soru işaretlerini cevaplayabilmek adına haşir meydanındaki hikayesini anlatır. O kadar uzun süre bekler ki susuzluğu çok artmıştır. Bu esnada bir melek kendisine amel defterini uzatmıştır. Salih ameli pek fazla olmamasına rağmen kendisini kurtaran bir tövbenin yazılı olduğunu görmüştür. Daha sonra İbnü'l-Kârih cennete daha hızlı girebilmek için cennet kapısındaki Rıdvan'a bir methiye yazmıştır. Fakat Rıdvan şiirden anlamamaktadır. İbnü'l-Kârih bu defa yine cennet kapıcısı olan Zufar'a methiye nazmetmiş ve okumuştur. Fakat Zufar bunu şeytan işi olarak gördüğünden dolayı yardım etmemiştir. Bu esnada İbnü'l-Kârih cennet kapısında Hamza b. Abdulmuttalib'i görmüştür ve ona methiye nazmetmeye uğraşmıştır. İbnü'l-Kârih'in bu çabasına acıyan Hamza b. Abdulmuttalib yardım etmesi onu için yeğeni Ali b. Ebû Talib'e götürecektir bir adam vermiştir. Ali b. Ebû Talib, İbnü'l-Kârih'den amel defterini istemiştir fakat İbnü'l-Kârih amel defterini telaştan haşir meydanında düşürmüştür. Bundan mütevellit Halep kadısı Abdulmun'im, İbnü'l-Kârih'in tövbesine şahitlik etmiştir.¹³⁰

İbnü'l-Kârih su içmek için havuza yönelmiştir ve orada peygamber neslinden gelenleri görmüştür. İbnü'l-Kârih peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in torunlarından

¹²⁶A. Cüneyt Eren, "*Risâletü'l-Gufran*", DİA, İstanbul 2008, c.35, s.127-128.

¹²⁷ Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, çev. Nevzat H. Yanık, Selami Bakırcı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), s. 98.

¹²⁸ Uçar, *Risâletü'l-Gufran ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 128.

¹²⁹ el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, s. 70.

¹³⁰ Uçar, *Risâletü'l-Gufran ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 129

yirmi dört saatte bir babası Hz. Muhammed’i selamlamak için cennetten çıkan Hz. Fatıma’dan onun için ricacı olmasını iletmelerini istemiştir. Hz. Fatıma bu iş için yanında bulunan kardeşi İbrahim’i görevlendirmiştir. İbrahim İbnü'l-Kârih’i Hz. Muhammed’in yanına uçurmuştur. Hz. Muhammed İbnü'l-Kârih’in amel defterini görmek istemiştir ve tövbelerini görünce kendisine şefaata etmiştir. Daha sonra İbnü'l-Kârih Sırat Köprüsü’nden bir cariye’nin sırtında geçmiştir. İbnü'l-Kârih, haşır meydanında dünya hesabıyla altı ay kalmıştır.¹³¹

Cennete girişini anlattıktan sonra İbnü'l-Kârih bir ziyafet düzenlemek ister. Bu ziyafette huriler değirmende un yapar, gençler hayvanlar getirir ve aşçılar yemekler yapar. Bu ziyafete cennetteki edipler ve tövbe edip cennete giren şarkıcılar katılır. Şarkılar söylendikten sonra dans etme vakti geldiğinde ortada bir ceviz ağacı belirir. Ağaçtan cevizler düşer ve cevizler dörde yarılr. Cevizlerin içinden huriler çıkar ve raks etmeye başlar. Daha sonra İbnü'l-Kârih bira ister ve bira nehirleri akmaya başlar. Misafirler dağıldıktan sonra İbnü'l-Kârih iki huri ile halvete çekilir.¹³²

Daha sonra İbnü'l-Kârih elinde bulunan nimetlere şükredebilmek amacıyla cehennemi görmek ister. İbnü'l-Kârih atına biner ve cennetin en ücra köşesindeki İfritlerin cennetine varır. Burası loş, kayalık bir ormandır. İbnü'l-Kârih burada cinlerle sohbetler eder ve yoluna devam eder. İbnü'l-Kârih yolda giderken sığır sürüsüne saldırıp onları parçalayan bir aslana rastlar. Bu aslan Hz. Peygambere köpeklerin saldırması için beddua eden Utbe b. Ebu Leheb’i parçalayan aslandır ve istediği kadar hayvanı parçalamakla mükafatlandırılmıştır.¹³³

Yoluna devam eden İbnü'l-Kârih’in yoluna bu kez bir sürü ceylanı parçalayan bir kurt çıkar. İbnü'l-Kârih bu kurdun peygamber zamanında el-Eslemi ile konuşan kurt olduğunu öğrenir. Cennetin en sonunda ise şair Hutay’e el-Absi’yi görür. Cennete girmesi için kendisine Kureyşliler şefaata etmiştir.¹³⁴

Cehenneme doğru yoluna devam eden İbnü'l-Kârih kardeşi Sahr’ı izlemek için cehennem çukuruna sarkan el-Hansa’yı görür. Bu çukurda zebaniler tarafından zincire bağlanmış halde kırbaçlanan iblisi görür. Daha sonra İbnü'l-Kârih, İmruülkays, Antere, Alkame, Amr b. Külsüm, Hâris el-Yeşkurî, Tarafe b. Abd, Evs b. Hacer, Ebu Kebir el-

¹³¹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 130

¹³² Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 131

¹³³ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 131.

¹³⁴ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 132

Huzeli, Sahr el-Ğay, Ahtal, Muhelhil, Murakkış el-Ekber, Murakkış el-Asğar, şenfera ve Te'ebbeta şerran gibi şairleri görür ve onlarla yine edebi sohbetler yapar. ¹³⁵

Cehennemde görüşmeleri bitince şeyh İbnü'l-Kârih cennete dönmeye karar verir. Döndüğünde Hz. Âdem ile görüşür. Cennette yılanları gören İbnü'l-Kârih onlarla konuşmaya başlar. Yılanlar şeyhe, istediğı zaman güzel bir kıza dönüşebileceğini söyleyerek kendisiyle kalıp vakit geçirmesi konusunda ısrar eder fakat şeyh yilandan korkup oradan uzaklaşır. ¹³⁶

Şeyh cennette gezintisine devam eder, huri ağacının meyvesinden çıkan huriler ile karşılaşır ve bu huriler ile ırmakta yüzüp oynar. Daha sonra İbnü'l-Kârih bir deve keser ve bu devenin etini hurilere ikram eder. Cennette gezisine devam eden İbnü'l-Kârih alçak evler ile karşılaşır. Bu evler recez şairlerine aittir. Recez şairlerinden Ru'be ile şiir konusunda edebi tartışmalar yapar. ¹³⁷

Daha sonra İbnü'l-Kârih hafif bir sarhoşluk ile sündüs minderine oturur ve hurilere kendisini cennet ehlinin yattığı altından yataklara götürmesini emreder. Huriler şeyhi yatağı taşırlar daha sonra yatakla beraber ebedi kalacağı yere uçururlar. Uçarken altından geçtiğı ağaç dalları İbnü'l-Kârih'e eğilir ve üzerin misk, gül kokuları serper. Cennet ehli İbnü'l-Kârih'i selamlar ve Allah'ı yüceltirler. İbnü'l-Kârih'in bu saadeti sonsuza dek sürer. ¹³⁸ İlk bölümdeki ahiret yolculuğı burada sona ermektedir.

Risâletü'l-gufrân'ın ikinci bölümü İbnü'l-Kârih'e bir cevap mahiyetindedir. Zındıklık ile tanınan kişiler ve sapık mezhepler hakkında açıklamalar yapmaktadır. İnsanların zındık diye adlandırılmasının yanlış olduğunu vurgulamakla beraber Allah'ın rahmetine dikkat çekmektedir. Bu yüzden de esere "Bağışlanma Risalesi" denmektedir. ¹³⁹

Resâ'il beyne Ebi'l-Alâ el-Ma'arrî ve dâ'i'd-du'âti'l-Fâtiyyîn

Bu eser Ebu Nasr b. Ebu İmrân ile Ebü'l-Alâ el-Maarrî arasında vejetaryenlik ile alakalı mektuplaşmalardan oluşmaktadır. 1923 yılında Kamil Kılanî tarafından *Risâletü'l-Gufrân*'a dahil edilerek yayımlanmıştır. ¹⁴⁰

¹³⁵ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 132.

¹³⁶ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 133

¹³⁷ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 133

¹³⁸ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 133

¹³⁹ Turgut-Çınar, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s. 33.

¹⁴⁰ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 42

Risâletü'l-igrîd veya er-Risâletü'l-igrîdiyye

Bu risâle, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'nin İbnü's-Sikkât'e ait *Islâhu'l-mantik* adlı eserinden çıkardığı özet ile ilgilidir. Maarrî bu risâleye bir de şerh yazmıştır.

141

Risâletü'l-melâ'ike

Bu eserine melek kelimesinin aslını ve farklı anlamlarını anlatarak başlar.¹⁴² Bu risalesinde Ebü'l-Alâ artık ihtiyarlığından bahsetmektedir. Ölüm meleği ile çekişmektedir. Kendisine sorduğu sarf sorularını alaycı bir üslup ile meleklerle cevap vermektedir.¹⁴³

Risâletü's-sâhil ve's-şâhic

Tıpkı *Kelîle ve Dimne* gibi hayvanları konuşurma sanatını kullanarak bu eserini kaleme almıştır. Atla katırın konuşmaları şeklinde düzenlenmiştir. Döneminin tarihi, siyasi ve sosyal olayların hayvanların aktarımı ile anlatılmıştır. Dili ağır ve ağdalıdır. Ebü'l-Alâ bu eserindeki bilinmeyen kelimeleri ve mecazları açıklamak amacıyla *Lisânü's-sâil ve's-şâhic* adıyla bir kitap yazmıştır.

Ayrıca Maarrî'nin

- Risâletü'l-henâ
- Risâletü's-şeyâtîn.
- Risâletü'l-menîh (er-Risâletü'l-menîhiyye)
- Risâle fî ta'ziyeti Ebî 'Alî b. Ebi'r-ricâl fî veledihî Ebi'l-Ezher
- Risâletü'l-ahreseyn
- Risâle fimâ câ'e 'alâ tif'âl

İsimli başka risaleleri de bulunmaktadır

¹⁴¹ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 42

¹⁴² Ceylan, *Ebü'l-Alâ el-Maârri Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 44.

¹⁴³ Sahban Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", DİA, İstanbul, 1994, c.10, s.287-291.

2.2.2. Manzum Eserleri:

Saktü'z-Zend

Ebü'l-Alâ el-Maarrî bu eserini gençlik yıllarında yazmıştır. Kendisinin bizatihi düzenlediği bu eserinde ön söz bölümü de vardır.¹⁴⁴ Hayatının ilk döneminde yazdığı şiirlerini topladığı divanında kaside, mersiye ve günlük hayata dair üç binden fazla beyitten oluşan yüz on üç şiir bulunmaktadır. Gösterişli bir üsluba sahip olan eserinde Mütenebbî'nin (hicri 303-354) etkileri olduğuna dair bazı görüşler bulunmaktadır. Divanındaki en güçlü şiirleri mersiyeleleridir. Tâhâ Hüseyin, *Saktü'z-Zend*'de Ebu Hamza için söylenmiş olan mersiyelelerin, Arap edebiyatının en güçlü mersiyelelerinden biri olduğunu söylemektedir. Maarrî divanının sonunda zırh tasviri içeren şiirlere yer verdiği için "ed-Dir'iyyat adında bir bölüm vardır.

Saktü'z-Zend'e birçok âlim tarafından şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden ilki bilinmeyen kelimeleri açıklamak maksadıyla yine Ebü'l-Alâ el-Maarrî tarafından kaleme alınan Dav'ü's-Sakt isimli eserdir. Bu şerh ise Şakir Şükayr 'ın yayımladığı *Saktü'z-Zend*'in zeylinde neşredilmiştir.¹⁴⁵

El-Lüzûmiyyât: Lüzûmu mâ lâ Yelzem

On bir bin beyitten oluşan ve sosyal hayat, ahlak, bilgi, madde, Allah, ruh, siyaset gibi konular içeren bu eser bir divandan ziyade bir felsefe kitabıdır.¹⁴⁶ Eserin adının *Lüzûmü mâ lâ Yelzem* olmasının sebebi Arap aruzuna göre kafiye beytin son kelimelerindeki son harflerinin aynı olmasından ibaretken, Ebü'l-Alâ burada kafiye için iki harf kullanmayı tercih etmiştir. Maarrî'nin yapmış olduğu bu yenilik "iltizam" adı altında şiir sanatına girmiştir. Bu eseriyle beraber şiir alanına da yenilikler getirmiş, katkıda bulunmuştur. Bu eser Ebü'l-Alâ'nın dile hakimiyetinin en büyük kanıtlarındandır. Klasik Arap şiirinde var olan kadın, aşk, sevgili, deve ve göç gibi konuları şiirlerinde işlememiştir ve bunları yalan sözler olarak benimsemiştir. Zira birçok şair bunları yaşamadığı halde tasvir etmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Halifât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s. 8.

¹⁴⁵ Halifât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s.287-291.

¹⁴⁶ Kırkız, "Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî", s.164.

¹⁴⁷ Ceylan, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 45.

“Lüzûmu mâ lâ Yelzem” aslında cedel ilminde¹⁴⁸ bir terimdir ve Ebü'l Alâ felsefi amaçlar güderek bu ismi vermiştir. Bazı çevrelerce yazarın bu eseri sırf lügat bilgisini gösterebilmek amacıyla yazdığı ileri sürülmektedir. Ebü'l-Alâ'nın bu eserdeki bilinmeyen kelimeleri açıklamak amacıyla *Râhatü 'l-Lüzûm* adıyla bir şerh yazdığı fakat günümüze ulaşamadığına dair rivayetler vardır.¹⁴⁹ *Lüzûmü mâ lâ Yelzem* felsefi bir eser niteliğindedir, ayrıca ana fikri doğruyu aramak ve Allah'a bağlılıktır.¹⁵⁰ Eser çok fazla farklı dillere çevrilmiştir.

Ed-Der'iyat

Ebü'l-Alâ'nın bu divanındaki tema savaş hazırlıklarıyken kimi zamanda yaşlanmış, zırhını bırakmış ve böylece savaşı terk etmiş bir kişiyi tasvir etmektedir. Ayrıca bazen şiiirlerinde kılıcıyla bazen de zırhıyla karşılıklı konuşmaktadır. Bu yeniliği yapan şair olarak tarihe geçmiştir.

وإني وإن كنتُ الأخيرَ زمانهُ ...

لأتِ بما لم تستطعهُ الأوائلُ

“Ben zamanın sonlarında gelmiş olsamda,

Evvelkilerin yapmadıklarını yaptım.”

Ed-Der'iyat'ta söylediği ünlü şiiirlerinden iki beyit örneklendirecek olursak:

يُدْفِعَنَّ الصَّوَارِمَ وَالْأَسِنَّةَ

تَلَقَّاهَا بِنَفْسٍ مُطْمَئِنَّةَ

عَلَيْكَ السَّابِغَاتِ فَإِنَّهُنَّ

وَمَنْ شَهِدَ الْوَعَى وَعَلَيْهِ دِرْعُ

¹⁴⁸ Cedel ilmi: Cedel ilminin felsefe ve kelâmda farklı tarifleri vardır. Genellikle bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme sanatı olarak tanımlanmaktadır. Bir tezdeki doğruluğu veya yanlışlığı gösterebilmek maksadıyla yapılan tartışmanın kurallarından bahseder bir ilimdir.

¹⁴⁹ Sahban Halîfât, “Ebü'l-Alâ el-Maarrî”, DİA, İstanbul,1994, c.10, s.287-291.

¹⁵⁰ Ceylan, *Ebü'l-Alâ el-Maârrî Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 45.

“Kuşanmalısın zırhını,
Korur seni mızraklara ve kılıçlara karşı
Kim savaş meydanında kuşanırsa zırhını
Gönlü rahat karşılar onları”

2.2.3. Mensur Eserleri

El-Fusûl ve'l-gayat fi Temcîdillâh ve'l-mevâ'iz

Maarrî'nin bu eseri Kur'an-ı Kerim'e nazire olarak yazdığı söylenmektedir. İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı kitabında Maarrî'nin bu eserinden *el-Fusûl ve'l-gayât fi mu'ârazati's-süveri ve'l-âyât* diye bahsetmiştir. Kur'an'da bulunan secilerin çok benzerlerini kullanması, ayrıca birçok yerde Allah'ı hamd eden ifadeler kullanmasından mütevellit bu eserin Kur'an'a bir nazire olarak yazıldığı söylenmektedir. Bu eser ağır, eski ve garip kelimeler içermektedir. Bu yüzden Ebü'l-Alâ her bölümün sonuna “tefsir” başlığı altında bilinmeyen kelimeleri açıklamıştır. Eserde genel anlamda bir konu bütünlüğü yoktur. Bu eseri okuyanların belagatini ve fesahatini takdir ettiği söylenmektedir.¹⁵¹

Bu eser uzun süre bulunamamıştır. 1918-1919 yıllarında ilk bölümü bulunmuştur. Bu bölümü Mahmûd Hasan Zanatî tarafından 1938 yılında neşredilmiştir. Bu eserin Kur'ân karşısında yetersizliği Maarrî'ye sorulduğunda “Dört asırlık harpler ve okuyucuların dillerini patlatmamış olmasındandır” diye cevap vermiştir.¹⁵²

Kitap içerik olarak Allah korkusu, ilâhî adalet, kaza ve kader gibi konuları işlemektedir. Hz. Muhammed'in adı neredeyse hiç zikredilmemiş ve genel akış ilâhî makam ile insan hayatı eksenindedir.¹⁵³

¹⁵¹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 39.

¹⁵² Ceylan, *Ebü'l-Alâ el-Maârri Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 45.

¹⁵³ Ceylan, *Ebü'l-Alâ el-Maârri Üzerine Bazı Düşünceler*, s. 46.

Mülka's-Sebil fi'l-Va'z ve'z-Zühd

Maarrî,'nin bu eseri gaflette bulunan insanların faniliğinden söz eden eseridir. İlk kez Hasen Hüsnî Abdülvehhâb et-Tücîbî tarafından Muktebes dergisinde 1912 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir. Daha sonralarında üç kez Kahire'de neşredilmiştir. ¹⁵⁴

Zecrü'n-nâbih

Ebü'l-Alâ el-Maarrî bu eserini kendisine dinsiz diyenlere cevaben yazmıştır. Eser bir reddiye niteliğindedir. 1965'te Emced et-Trablusî tarafından Dımaşk'ta yayımlanmıştır.

Necrü'z-Zecr:

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin, bazı kimselerin *el-Lüzûmiyyât*'taki şiirlerini tahrif ettiklerini görünce bunlara reddiye olarak yazmıştır ve yapılan tahrifleri ortaya koymuştur.

2.2.4. Şerhleri

Abesü'l-Velfd: Buhtürî'nin divanına şerh ve tenkit olarak yazmıştır.

Dîvânü İbni Ebi'l-Hasîne es-Sülemî: 1956-1957 yılında Muhammed Es'ad Talas tarafından Dımaşk'ta neşredilmiştir.

Şerhu Dîvâni Hamâseti Ebî Temmâm: Ebû Temmâm'ın şiirinin yorumuyla ilgili olduğu söylenmektedir. Temmâm (nşr. Hüseyin Muhammed Nakşe, I-II, Beyrut 1411/1991)

Mu'cizu Ahmed: Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî dîvânının şerh olarak kaleme almıştır. Abdulmecîd Diyâb tarafından Kahire'de 1986 yılında yayımlanmıştır.

Tefsîru ebyâti'l-meânî min şi'ri Ebi't-Tayyib el Mütenebbî: Mütenebbî'ye ait şiirlerin şerhidir.

¹⁵⁴ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 40.

2.2.5. Yayımlanmamış Eserleri:

- El-Eyk ve'l-Usûn veya el-Hemze ve'r-Redf,
- Şerhu's-Sîrâfi,
- Resâ'ilü Ebi'l- 'Alâ el-Ma'arrî
- Zikrâ Habîb, Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin yayımlanmamış eserleridir.
-

2.3.Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin Dini ve Siyasi Yönü

Suriyeli filozof, şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî küçükliğünden itibaren Arap Dili ve Edebiyatı alanında birçok eserler vermiştir. Felsefenin şiir ve nesirde yayılmasında ise katkısı büyüktür. Saray şiirine karşı bir şiir anlayışı geliştirmiştir. Eserlerinde dönemin toplumsal adalet meseleleri ve ölüm sonrası hayat gibi konuları ele almıştır. Doğru bilgiye ulaşmanın yolunun akıldan geçtiğini savunmuştur. Cennet- cehennem tasvirleri yapmış ve bu hayali yolculuğunda saray şairlerini cennet- cehennem bekçileri olarak tasvir etmiştir. Eserlerinde dini ve siyasi görüşlerini sık sık dile getirmiş, hayali yolculuğunda karşılaştığı şahsiyetleri ise kendi görüşlerinin süzgecinden geçirerek konumlandırmıştır. Bu görüşleri kimi çevreler tarafından aykırı olarak kabul edilmiştir.

2.3.1. Dini Yönü

Risâletü'l-gufrân'ın yazarı şair ve filozof olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin dinî inancı ve siyasi yönü ile alakalı pek çok araştırma yapılmıştır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî kimileri tarafından agnostik, pesimist, şüpheci, mülhit olarak tanımlanmıştır. Kimileri ise dindar bir mü'min, sûfi olarak tanımlamıştır. Ebü'l-Alâ'nın dünya görüşü ve dindarlığı hakkında bu kadar zıt yaklaşımlar olmasının sebebi eserlerindeki inançla ilgili çelişkili ifadeleridir. Öyle ki bazen İslam dininin uygulamalarına muhalefet etmiştir. Bağdat'ta iken bir hırsızın elinin kesildiğini duyunca belli bir nakdî değer karşılığında elinin kesilmemesinin daha mantıklı olduğunu söylemiştir ve şu dizeleri yazmıştır:

وَأَنْ نَعُودَ بِمَوْلَانَا مِنَ النَّارِ

تَنَاقُضُ مَا لَنَا إِلَّا السُّكُوتُ لَهُ

“Susmaktır yalnızca bize düşen

Mevla ’mıza sığınırız ateşten

Bir elin beş yüz altın iken,

Suçtu nedir diğer elin çeyrek dinara kesiliyor?”

Bazı alimler Ebü'l-Alâ'nın Bağdat'tan dönüş sebebinin annesinin ölümü olmadığını, bu hadise üzerine yakalanıp cezalandırılmak istenince Ma'arra'ya kaçarak döndüğünü iddia etmiştir. Kimilerine göre ise annesinin ölümünden sonrası için adlandırılan hayatının ikinci döneminde asi bir tavra bürünmüş ve inancı sarsılmıştır. Maarri'nin doğru yoldan saptığına dair iddialarda bulunanlar onun şiirlerini buna delil olarak göstermektedirler. Bazı tarihçilere göre ise Bağdat'ta bazı geceler Hintli rahipler ile buluşmuştur ve bunun neticesinde İslam dinindeki kaideler hakkında şüpheye düşmüştür.¹⁵⁵

Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin, İbnü'r-Râvendî'nin (ö. 913/914) bazı fikirlerinden etkilendiğine dair de görüşler vardır. Arap filozof ve edebiyatçı olan İbnü'r-Râvendî, dine eleştirel ve septik bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Kur'an'ı fazlasıyla tenkit etmiş ve peygamberlik makamına dair kritik iddialarda bulunmuştur. Maarri'nin de kitap ehli olan milletleri eleştirmesi ve fikri özgürlüğü savunması da kendisine itham edilen zındık ve mülhit gibi iddialara delil teşkil etmiştir.

وَيَهُودُ حَارَتِ وَالْمَجُوسُ مُضَلَّلَةٌ

دينٍ وَأَخْرَجَ دِينٌ لَا عَقْلَ لَهُ

هَفَّتِ الْحَنِيفَةُ وَالنَّصَارَى مَا اهْتَدَتْ

إِثْنَانِ أَهْلُ الْأَرْضِ نُو عَقْلٍ بِلا

“Müslümanlar yanıldı, Hristiyanlar şaşırıldı,

Yahudiler yollarından döndüler, Mecusiler dalâlete düştüler.

Dünyadaki insanlar ikiye ayrılır; biri dinsiz akıllılar,

¹⁵⁵ Kırkız, “Şair Ebü'l-Alâ el-Maarri”, s.172.

Diğeri de akli olmayan dindarlar.”¹⁵⁶

Dinî doktrinlere şüpheli bir yaklaşımda bulunması, feodal toplumların adetlerine karşı çıkması gibi konulardan dolayı İbnü'r- Râvendî ile Maarrî arasında bağlantı kurulmaktadır. Her ne kadar böyle iddialar olsa da Ebü'l-Alâ el-Maarrî eserlerinde İbnü'r- Râvendî'yi sert bir şekilde tenkit etmiştir.¹⁵⁷

Maarrî'nin eseri *Risâletü'l-gufran* insanları cennet veya cehenneme yerleştirmesindeki ölçüt ahlakıdır. Dini ahlak ile ilişkilendirmekte ve insanların ebedi âkıbetini bu ekseninde değerlendirmektedir. Hangi dine, mezhebe veya tarikata mensup olduğundan ziyade inanç ve ahlak temelli bir anlayışa sahiptir. *Risâletü'l-gufran*'da, cennette Hristiyan şair olan Adî b. Zeyd el-İbâdi'yi (ö. 600) cennete yerleştirmiştir. Şeyh kendisine cenneti hakkeş sebebini sorduğunda İbâdi şöyle cevap vermiştir:

*“Ben Mesih'in ve Muhammed gönderilmeden önce peygamberlere tâbi olanların dinine bağlıydım, bunda da hiçbir sakınca yoktur. Kötü sonuç ancak putlara secde eden ve böylece insanların cahillerinden sayılanlar içindir.”*¹⁵⁸

Yine aynı şekilde Ebü'l-Alâ bazı mü'min ve zahit olarak tanınan kişileri cehenneme yerleştirmiştir. Buradan da anlayacağımız üzere Ebü'l-Alâ için aslolan herhangi bir bilgiyi akıl süzgecinden geçirmektir. Ebü'l-Alâ el-Maarrî akılcı bir şair ve filozoftur. Ona göre insan daima aklının rehberliğinde hareket etmektedir ve ancak bu yolla mutlu olunabilir. Hatta bir şiirinde şöyle demiştir:

*Hatır, iyilik ve güzelliğe davet edene aklımın erdiği kadar tabî olacağım. Aklımdan başka hiçbir rehber ve imam tanımayarak bu dünyadan göçüp gideceğim.”*¹⁵⁹

¹⁵⁶ Megamiz, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî Şi'irlerinden Hulâsalar*, s.166.

¹⁵⁷ Turgut- Çınar, “*Ebü'l-Alâ el-Maarrî*”, s. 30.

¹⁵⁸ Turgut- Çınar, “*Ebü'l-Alâ el-Maarrî*”, s. 33.

¹⁵⁹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s.24.

Buradan hareketle Ebü'l-Alâ el-Maarrî iddia edildiği gibi mü'min ve sufi olsa bile İslam dininde bulunan kaideleri akıl süzgecinden geçiremediği zamanlarda inkara yönelmiş veya çelişkiye düşmüş olabilir. Akılcılığı ön planda tutan Maarrî evliyalık makamına da inanmamıştır. Zira ona göre insanlar kötülüğe yatkın bir fitrat üzere yaratılmıştır. Dindarlık ölçütlerinin tespiti taşımak veya Abrurrahim, Abdulaziz gibi isimler taşımak ile olmayacağını savunmuştur. Maarrî'ye göre tamah ve şehvetlerden kendisini alıkoyamayan kişinin dini olmaz. Ayrıca yine ona göre kul olmak insanı mertebelerin en sonuncusudur.¹⁶⁰ Örneğin Ebü'l-Alâ'ya göre Hz. Âdem ve Hz. Nuh gibi bazılarının yüzlerce sene yaşadığı ve geçmişte çok uzun boylu insanların yaşadığı akla aykırı bilgilerdir ve bu bilgileri kabul etmemektedir.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî mezhep ayrımlarına da karşı gelmiş ve herhangi bir mezhebi benimsememiştir. Hatta mezheplerin İslam dininde ayrılıklara sebep olduğunu şu beyitlerinde açıkça ifade etmiştir:

“İmam Şâfi bazı şeyleri caiz gördü.

İmam Ebu Halife o şeyler için caiz değildir dedi.

Buna karşı ihtiyar ve gençlerimiz ne yapacaklarını şaşırıldılar.

Kızlar ve ihtiyar kadınlar da doğru yolu bulamadılar.”¹⁶¹

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'ye göre hakikat hiçbir zaman tam olarak bilinmezdi. Bu düşünce yapısından dolayı hakkında araştırma yapan bazı araştırmacıların agnostik tanımlaması yapmış olması muhtemeldir. Maarrî bir şiirinde şöyle demiştir:

“Benden hakikati soruyorsunuz. Size cevap vermekten acizim. ”

Her kim bilirim diye iddia eder ise yalan söyler.”

Konuyla ilgili araştırmaları ve eserleri bulunan yazar Zeki Megamiz (1871- 1932) Ebü'l-Alâ el-Maarrî için kesin bir hüküm vermenin zor olduğunu söylemiştir. Zira

¹⁶⁰ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 22.

¹⁶¹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 23

kimileri dindar, sufi ve inançlı birisi demiştir. Bazı modern dönem alimleri ise akide konusunda septiklerden olduğunu ifade etmiştir. Kimileri ise agnostik, dinsiz ve ateist birisi fakat kendini bağınaz düşünce ve kişilerden koruma amacıyla Allah inancı varmış gibi şiirler yazmıştır demektir. Ayrıca Zeki Megamiz bu durumun gerçekliğine ekseriyet araştırmacının kanaat getirdiğini de vurgulamıştır.¹⁶² Maarri'nin hayatındaki çelişkiler eserlerine de yansımıştır. Ayrıca fikir özgürlüğünü uygulaması ve çelişki ifadelerinden dolayı zındıklık ile suçlanmıştır.

Osman Düzgün, Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin *Luzûmiyyât* adlı eserini tematik açıdan incelerken kaza ve kadere olan inancını Ebü'l-Alâ'ya ait şu dizeler ile örneklendirmiştir:

لَنَا رَبٌّ، وَلَيْسَ لَهُ تَظْيِيرٌ،
تُظَلُّ الشَّمْسُ مَا هَنَّةً لَدَيْهِ،
قِضَاءُ حُطِّ، مَا الْأَقْلَامُ فِيهِ
يُسَيِّرُ أَمْرَهُ جَبَّالًا، وَيُرْسِي
فَمَا يَلْقَيْسُ أُمَّ مَا سَتُّ بَرَسِ
بِمُعْمَلَةٍ، وَلَمْ يُحْفَظْ بِطِرْسِ

Bir Rabb'imiz var ki; onun eşi benzeri yoktur.

O'nun emri dağları yürütür ve durdurur.

Güneş; O'nun daimî hizmetçisidir.

*Belkis ile Sitt Burs da kim? Kalemlerin yazmadığı, kâğıtlarda bulunmayan, yazılmış bir şeydir kader.*¹⁶³

Ayrıca Osman Düzgün, Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin Allah'ı kabul edip peygamberleri reddettiğine dair iddialara karşılık yine Ebü'l-Alâ'ya ait şu dizeleri delil olarak sunmuştur:

دَعَاكُمْ، إِلَى خَيْرِ الْأُمُورِ، مُحَمَّدٌ،
وَلَيْسَ الْعَوَالِي، فِي الْقَنَا، كَالسَّوَابِلِ
حَدَاكُمْ عَلَى تَعْظِيمِ مَنْ خَلَقَ الضَّحَى
وَشَهَبِ الدُّجَى مِنْ طَالِعَاتِ وَأَقْلِ

¹⁶² Megamiz, *Ebü'l-Alâ el-Maarri Şi'irlerinden Hulâsalar*, s.161

¹⁶³ Osman Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), s. 228.

Hz. Muhammed sizi en hayırlı işlere çağırdı.

Mızrağın başı, altı gibi değildir.

*Sizi Duhâ vaktini ve kâh görünen kâh kaybolan yıldızları yaratan Allah'ı yüceltmeye teşvik etti.*¹⁶⁴

Fakat Osman Düzgün aynı şekilde peygamberleri reddettiğine dair de bazı deliller sunmuştur.¹⁶⁵

Eserlerindeki çelişkilerden dolayı konuyla ilgili net bir görüş bildirmek bizim içinde son derece zordur. Tezimizin konusu da Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin dini görüşlerinden ziyade, dini görüşlerinin eserlerine olan etkilerini tahkik etmektir. Dini görüşleri hakkında fikir edinmek bizlere eserlerini daha iyi kavrayabilmek için bir anahtar niteliğindedir. Ebü'l Alâ'nın görüşlerini ve eserlerini iyi idrak edebilmek, Dante'nin *İlahi Komedya*'sı ile mukayese ederken işimizi kolaylaştıracaktır.

2.3.2. Siyasi Yönü

Edebiyat ile iştigal eden kişiler mensup oldukları kültür, inanç, toplum ve bu toplumun duygu ve düşüncelerinden ibarettir. Bundan dolayı edebiyatı kişiye ve topluma tutulan bir ayna gibi görebiliriz. ¹⁶⁶ Bir eseri veya edebiyatçıyı araştırırken yaşadığı coğrafyayı, dönemin siyasi olaylarını, kolektif psikolojiyi bir kenar bırakmak mümkün değildir. Bu yüzden Ebü'l-Alâ el-Maarrî'yi daha iyi anlayabilmek için dönemin siyasal özelliklerini incelemek gerektiğini düşünmekteyiz.

X. yüzyılın sonlarında doğup XI. yüzyılda yaşamış olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî Suriye'nin kuzeybatısında, bulunan Ma'arretü'n-Nu'man şehridir. Yunanlar tarafından "Arra" olarak bilinen Ma'arretü'n-Nu'man Haçlı seferlerinde önemli ve stratejik bir rol oynamıştır

¹⁶⁴ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s. 252.

¹⁶⁵ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s. 250.

¹⁶⁶ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî*, s. 8.

Emevileri yıkararak yönetimi ele alan Abbâsiler kuruluşundan hemen sonra 752 yılında Suriye’de, Emevi hanedanlığı taraftarları tarafından çıkarılan pek fazla isyanla karşı karşıya kalır. Bu gibi isyanlar ara ara vuku bulmuştur. Bu topraklar da çıkan isyanlar arasında Şii isyanları önemli bir yer teşkil etmektedir. Abbâsi İmparatorluğu’nda çıkan sosyo iktisadi temelli isyanlardan biri de Mukanna (Peçeli) isyanıdır. Ayrıca yine Bâbek el-Hürremî isyanı da bu gruba örnek verilebilir. IX. yüzyılda siyahi kölelerin çıkardığı Zenc isyanı da sonuçları ağır olan iktisadi ve sosyal temelli isyanlardan biridir. Bu isyanlar Abbâsi İmparatorluğu’nun merkezi otoritesini yavaş yavaş zayıflatmıştır. ¹⁶⁷

Abbâsi İmparatorluğu’nun merkezi otoritesinin zayıflamasını fırsat bilen İsmailî mezhebine ait Karmatî hareketi Suriye, Filistin, el-Cezîre ve Kûfe’yi yağmalamış ve 929 yılında Mekke’yi fethetmiştir. Ebü'l-Alâ el-Maarî’nin doğduğu zamana kadar devam eden bu isyanlar neticesinde İmparatorluk dağılmış ve birçok devletçiklere bölünmeye başlamıştır. Bu devletçiklerinden bazıları dini yönden Abbâsi halifesine bağlı kalmış bir kısmı ise Mısır’daki Fatimîler gibi kendi hilafetlerini ilan etmiştir. Hilafetin gücü zayıflamış ve toprakları Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki bir bölgeye sıkışmıştır. Ebü'l-Alâ, Abbâsi halifelerinden et-Tâ’î li’emri’l-lâh, el-Kâdir bi’llâh ve el-Kâ’im bi’emri’l-lâh zamanlarında yaşamıştır. ¹⁶⁸ Bu yöneticilerin yalnızca isimleri duyuluyordu fakat yönetimi ellerinde tutabilecek otoriteleri kalmamıştı. Taberistan’da Alevîler, Mâverâunnehir’de Samanoğulları, Doğu İran’da Gazneliler, Mısır’da İhşidîler, Tunus’ta Fâtimîler ve Suriye ile el-Cezîre’de Hamdânîler ortaya çıkmıştı. ¹⁶⁹

Daha sonrasında Mısır’ı ele geçiren Fâtimîler, Ma’arratu’n-Nu’mân’ı ele geçirebilmek için Hamdânîler ile çekişmeye başlamıştır. Çekişmeler Fâtimîlerin lehine ilerlerken Seyfu’d-Devle’nin torunu Ebu’l-Fedâ’il Bizanslıları yardıma çağırır. Bizanslıların 17 bin kişilik ordusuyla gelmesi üzerine Fâtımî ordusu Şam’a çekilir ve Halep tekrar sahibine iade edilir. Mirdâsoğulları, Hamdânîler, Fâtimîler’in ve dolaylı olarak Bizanslıların da dahil olduğu iktidar savaşları Abbâsîlerden kalan bu topraklarda büyük bir toplumsal buhrana sebep olur. ¹⁷⁰ Bu yaşanan buhran insanların zengin-fakir, güçlü-zayıf, bilgin-cahil gibi toplumsal sınıflara ayrılmasına sebep olmuştur ve ahlaki çöküntü yaşanmıştır. Siyasi olarak yaşanan bu bölünmelerden sonra tıpkı siyasi başkentlerin çoğalması gibi edebi merkezler de çoğalmıştır. Yöneticiler arasındaki çekişmeler, bilim

¹⁶⁷ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s. 9.

¹⁶⁸ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s.10.

¹⁶⁹ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s. 10.

¹⁷⁰ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maaari*, s. 11.

adamlarına ve edebiyatçılara verilen önemi arttırmış ve sayılarının artmasını sağlamıştır.

171

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin yaşadığı dönemde Suriye'de siyasi istikrarsızlıklar vardı. Bu esnada ortaya çıkar Dürzîlik¹⁷² inancı ise hızla yayılmaktaydı. 1079 yılında Selçuklu Devleti kurulana kadar yönetim dönem dönem Fatîmilerin, dönem dönem ise Mirdâsilerin elindeydi.¹⁷³ Siyasi istikrarsızlık ve yeni dini oluşumların ortaya çıktığı bir dönemde yaşamış olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî şiirlerinde sık sık siyasi ve toplumsal eleştirilerde bulunmuştur. Doğumundan önce başlamış ve hayatta olduğu süre içerisinde daha da yoğunlaşmış olan bu kargaşa ortamından dolayı yöneticilere olan nefretini şiirlerinde de dile getirmiştir:

فِي كُلِّ مِصْرٍ مِنَ الْوَالِيَيْنِ شَيْطَانٌ

سَاسَ الْأَنْبَاءَ شَيْطَانٌ مُسَلِّطٌ

Bütün ülkelerin insanlarını,

*Şeytanın musallat olduğu vâliler yönetir.*¹⁷⁴

Ebü'l-Alâ el-Maarrî yaşadığı dönemdeki siyasi olayların yanı sıra ekonomik problemlere, toplumdaki yozlaşma ve ahlaki çöküntüye de kafa yormuş ve bunları eserlerinde işlemiştir. Maarrî'nin eserlerini anlayabilmek için onun gözünden yaşadığı döneme baktığımızda İslam devletinin birbiriyle çekişen devletçiklere bölündüğünü, hilâfetin parçalandığını, güvenliğin zayıfladığını, ticari yolların karıştığını, sanayi çalışmalarının durma noktasına geldiğini ve insanlar arasında düşmanlığın arttığını görmekteyiz. Ayrıca din adamlarının helal haram gözetmeksizin mal mülk peşinde koştuğu bir dönemdir. Tüm bunlara bakılınca Maarrî'ye göre bu çıkmazlardan kurtulmaya yarayacak tek çare neslin devamına son vermektir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s.16

¹⁷² Dürzîlik: Fâtımîler'in altıncı halifesi olan Hâkim-Bîemrillâh'ın yönetimi ele aldıktan sonra ilâhi bir şahsiyet olmak isteyen bazı İsmâîlîler teşkilatlanmaya başladılar. 30 Mayıs 1017 yılında Hâkim ilahlığını açıkladı ve kurulan bu yeni dinin imamlığını da İran asıllı Hamza b. Ali üstlendi. İnsanların ibadete ihtiyacı kalmadığını ve gerçek ilahi bilgileri kendilerinden öğrenmeleri gerektiğini ileri sürdüler. İsmâîlîlerin bünyesinden çıkmalarına rağmen onları reddetmekte ve kendilerini tevhid ehli olarak görmekteler. (Bkz: Mustafa Öz, "Dürzîlik", DİA, C. 10, 1994)

¹⁷³ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 135

¹⁷⁴ Fahreddin, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî*, s. 11.

¹⁷⁵ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s.17.

2.4.Felsefi Düşünce Dünyası

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin yaşadığı dönemde Bağdat'ta Eflatun ve Aristo konuşuluyor, bazı felsefî görüş ve ekoller ele alınıyordu. Ayrıca Hindistanlı âlimler ile İranlı düşünürlerin aktardığı Hint tasavvufu da burada tartışılıyordu. Ebü'l-Alâ'nın da Bağdat'a ilim uğruna gerçekleştirdiği seferi bilinmektedir. Hatta Bağdat'ta bulunduğu sıralarda Abdu's-Selam el-Başrî'nin evindeki felsefî meclislere katılmaktaydı.¹⁷⁶

Bazı araştırmacı ve eleştirmenler Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin tam bir felsefe teorisi olmadığını öne sürerek filozofluğunu kabul etmemişlerdir. El-Maarrî her ne kadar felsefî bir ekol oluşturamamış da olsa eserlerinde felsefî konular işlemiştir.¹⁷⁷ Nicholson, Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin eserlerinin felsefî bir metodu olmadığını ayrıca düzensiz ve ağdalı bir nazım içerdiğini söylemektedir.¹⁷⁸

Von Kremer, Maarrî'nin tüm zamanların en iyi ahlak filozoflarından (moralist) biri olduğunu söylemektedir. Kremer'a göre Araplar ve Batılılar Ebü'l-Alâ'nın dilinin ağır olmasından dolayı felsefesini tam olarak anlayamamışlardır.¹⁷⁹ Taha Huseyn'e göre Ebü'l-Alâ filozof, şair, yazar ve edebiyatçıydı. Üstelik dil bilgisi ile çağdaşlarından öne geçmekteydi. Taha Huseyn, Ebü'l-Alâ'nın *Luzûmiyyat* adlı eserinin felsefî bir kitap olduğunu söylemektedir.¹⁸⁰

Eserlerinde yaratılış meselesini sıkça ele almış, toplumu bozan etkenlerin ıslahı konusunda da önerilerde bulunmuştur. Hayat felsefesi, züht ve doğruluk konuları üzerinde oldukça yoğunlaşmıştır. El-Maarrî felsefî görüşlerini şiir yoluyla ifade etmiştir.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin eserlerindeki çelişki, zıtlıklar ve şüpheli üslubu doğru bilginin peşinde koşan filozofların genel anlamda ortak bir karakteridir. Gençliğinde dini ve imana dair konuları daha çok işlemesinin sebebi muhafazakâr bir aileye sahip olması olabilir. Bağdat yolculuğundan sonra ise kendini daha çok felsefî konulara adanmıştır. Bu yolculuğunda felsefî düşünceleri olgunlaşmış, Yunan felsefesine dair birçok kaynağı inceleme fırsatı bulmuştur. Hint ve İran felsefesi ile yine Bağdat'ta tanışmıştır. Maarrî'ye

¹⁷⁶ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s. 35-37.

¹⁷⁷ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s. 50.

¹⁷⁸ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s. 50.

¹⁷⁹ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s.50.

¹⁸⁰ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s.51.

göre akıl nakilden üstündür. Şair birçok eserinde aklın kabul etmediği hiçbir dini, öğretiyi ya da bilgiyi kabul etmediğini de dile getirmiştir. ¹⁸¹

Ebü'l-Alâ'nın en önemli özelliklerinden biri rasyonalist düşünce tarzına sahip olmasıdır. Bunun yanı sıra Philip Hitti, *History of the Arabs* adlı kitabında Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin Bağdat'ta bulunduğu sırada İhvân al-Safâ¹⁸² felsefesinden etkilendiğini ileri sürmektedir. ¹⁸³

¹⁸¹ Düzgün, *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*, s.52.

¹⁸² İhvan al-Safa: X. Yüzyılda Basra'da dini, felsefi, siyasi ve ilmi amaçlar ile ortaya çıkmış organize bir topluluktur. Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmayı kendilerine temel prensip olarak almışlardır. Evrende var olan bütün varlıkların bilgisini elde etmeyi kendilerine ilke edinmişlerdir. Pisagorcu-Eflâtuncu felsefe eğitimi gibi bilgi araştırmasına matematik ile başlarlar. Mantığı ise filozofun aleti olarak görürler. (Bknz: Enver Uysal, "*İhvân-ı Safâ*", DİA)

¹⁸³ Philip Hitti, *History of the Arabs*, (England: Red Globe Press, 1989) s.373

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3- MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABÎ

Mürsiyeli ünlü İslam düşünürü, mutasavvıf ve yazar olan Muhyiddin İbnü'l Arabî "Şeyhü'l Ekber" unvanı ile bilinmektedir. Gerçek bilginin yalnızca aklımızdan vücuda gelmediğini ve tasavvuf yoluyla elde edilebileceğini savunan İbnü'l Arabî sufizmi benimsemiş ve hayatını manevi bir yolda yaşamıştır. Kendi döneminde son derece konuşulan Muhyiddin İbnü'l Arabî günümüzde hala birçok araştırmaya konu olmaktadır.

3.1. Hayatı

Şeyhü'l-Ekber ünvanıyla bilinen Muhyiddin İbnü'l-Arabî 17 Ramazan 560/ 28 Temmuz 1165 tarihinde doğmuştur. Endülüs Mürsiye'de doğmuştur ve soyunun Benû Tayy¹⁸⁴ kabilesine dayandığını kendisi bizatihi bildirmektedir. ¹⁸⁵ İbnü'l Arabî'nin tam ismi "Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî" dir. ¹⁸⁶

Babası Ali b. Muhammed, İbn Rüşd'ün yakın dostu olan ve devlette görevli olan dini bütün bir zat olarak bilinmektedir. Annesi ise Ensar-ı Kiram soyundan, son derece dindar bir kadındı. Amcası Abdullah b. Muhammed ise İbnü'l-Arabî'nin delillerini gözleriyle gördüğü kutbiyyet makamına ulaşmış bir zat idi. Dayısı Ebu Muslim el-Havlâni siyasetle yakından ilgileniyordu ayrıca yine İbnü'l Arabî'ye göre kutbiyyet makamına ulaşmıştı. Bir diğer dayısı Yahya b. Yağan, Tilemsan hükümdarıydı. Ailesinin bu yapısı İbnü'l-Arabî'nin kişiliğini ve temel karakterini oluşturan en büyük etkilerdendir. ¹⁸⁷

563/ 1163'te Muhavvidlerin, İbn Merdeniş'i yenmesinin akabinde İbn Merdeniş'in vefatından sonra Mursiye halkı ve İbn Merdeniş'in oğulları Muvahhid

¹⁸⁴ Benû Tayy: Kâhtâniler'in Kehlân kolundan olan bir Arap kabilesidir. Bu kabilenin ana yurdu Güney Arabistan'da Yemen ile Tihâme arasında bir bölgedir. İslam'dan önce olan olaylarda önemli rol oynaması hasebiyle Suriye kaynaklarında mutlak anlamda Arap karşılığında kullanılır. (Bknz:Adem Apak, "TAY (Benî Tay)", DİA)

¹⁸⁵ Ethem Cebecioğlu "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/21 (2008) s. 10

¹⁸⁶ Kazım Yıldırım, "İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi", PAÜ. Eğitim Fak.Derg. 4/4 (1998), s. 30

¹⁸⁷ Yıldırım, "İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi", s. 10.

sultanına biat etmek üzere İsbiliyye'ye gitmişlerdir. ¹⁸⁸ İbnü'l-Arabî de doğduğu şehir olan Mürsiye'den sekiz yaşında ailesiyle birlikte İsbiliyye (Sevilla)'ye göç etmiştir. İlk tahsilini ise o dönem Muvahhidün Devleti yönetimi altında olan bu şehirde almıştır. ¹⁸⁹ Kendi ifadelerinde öğrenciliğinin uzun süre devam ettiğini ve ziyaret ettiği farklı farklı coğrafyalarda ulemadan dersler okuduğunu söylemiştir. Kendisi zahiri ilimler ile iştiğal etmiştir fakat hayatının bu gençlik dönemini bir sülûka sahip olmadığı için cahiliye devri olarak nitelendirmektedir.

Muhyiddin İbnü'l Arabî Muhammed b. Abdun el-Bicâi'nin kızı Meryem ile ilk evliliğini yapmıştır. İlk eşi Meryem'den daima övgüyle bahsetmiştir. İkinci evliliğini ise Mekke'de Haremeyn emiri Yunus b. Yusuf'un kızı Fatıma ile gerçekleştirmiştir. Bu evliliğinden bir oğlu olmuştur. İbnü'l Arabî, oğlu Muhammed İmâdüddîn'e *Fütûhat*'ın ilk nüshasını vermiştir. Üçüncü evliliğini ise Sadreddin el-Konevî'nin dul annesiyle yaptığı, dördüncü evliliğini ise Şam kadısı ez-Zevâvî'nin kızıyla yaptığı rivayet edilmektedir.¹⁹⁰

İbnü'l Arabî kendisindeki değişimlerin geçirdiği bir hastalıktan sonra başladığını ifade etmektedir. Hastalığı esnasında başında Yasîn suresini okurken İbnü'l Arabî çok etkilenmiş ve tasavvufi bir tecrübe yaşamıştır. Bu olayın üzerine halvete çekilmiştir. On dört ay süren bu halvetten sonra genç yaşta bilmediği pek fazla şeyi keşfeder. ¹⁹¹

İbnü'l-Arabî ergenlik bocalamalarından sonra kendi iç dünyasını dinlemek için inzivaya çekilmeye karar verir. İnzivası İbn Rüşd'ün dikkatini çeker. Bu inzivasından sonra defalarca kez inzivaya girer fakat muhtemelen İsbiliye mezarlığındaki inzivası en önemlisidir. Çünkü İbnü'l Arabî marifete taalluk eden bütün ilimlerini bu inzivasında kazanmıştır. Bütün bu manevi halleri yaşadığı esnada İbnü'l-Arabî henüz bir şeyhe bağlanmamıştı. 580/1184 yılında, *Fütûhat*'da çok kez adını zikrettiği Ebu'l Abbas el-Uryebî'ye bağlanmıştı.¹⁹²

İbnü'l-Arabî yalnızca tasavvuf eğitimi almakla kalmamış ayrıca kendini hadis ilmine de adanmıştır. Hacerî, İbn Zerkun, İbn Ebî Cemre, Tâdilî, İbnü'l-Harrât, İbnü'l-Feres, İbn Semhûn gibi hocalardan ders almıştır. Endülüs entelektüel eliti ile yakın ilişkiler kurmuştur. Endüslüs'te bulunduğu süre içerisinde Kur'an ve hadis ilimlerinden

¹⁸⁸ Mustafa Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005) s.14

¹⁸⁹ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s.10.

¹⁹⁰ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s.13.

¹⁹¹ Cebecioğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri" s.10.

¹⁹² Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s.17.

sağlam eğitimler almıştır. 578/1182'de İşbiliye'nin meşhur kıraat alimi Muhammed b. Halef el-Lahmî'den yedi kıraati de öğrenmiştir. Yine aynı zaman diliminde muhaddis Abdurrahman es-Süheylî'den hadis ve sîret dersleri almıştır. Birçok hadis kitabının müellifi olan Abdülhak el-Ezdi'nin ders halkalarına devam etmiştir. İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'te ders aldığı bu hocaların çoğu malikî mezhebine mensuptur fakat Arabî hiçbir mezhebe bağlanmamıştır.¹⁹³

Tüm bu şeri ilimlerin yanı sıra edebî ve lügavi ilimleri de devrin meşhur alimlerinden dersler alarak öğrenmiştir. İbn Havtullah, İbn Madâ gibi hocalardan şifahi dersler almıştır. Yazılı kaynaklarda ise Ebu'l-Abbas el-Müberred'in (ö. 286/900) *Kitâbu'l-Kâmil li'l-Edib*'inden, Cahiz'in (ö. 255/869) *Kitâbu'l Mehasin ve'l-Ezdad*'ından, Ebu Temmâm'ın (ö. 231/846) *el-Hamâse*'sinden ve Ebû İshâk'ın (ö.413/1022) *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*'inden istifade etmiştir. Gençlik yıllarında şeri ve lügavî ilimlerden tahsil gören İbnü'l-Arabî, Kelam, Felsefe ve Tasavvuf ilmiyle daha geç bir tarihte tanışmıştır.¹⁹⁴

İbnü'l Arabî hayatının büyük bir kısmını seyahatle geçirir ve ziyaret ettiği beldelede ders halkalarına katılır. İlk kez 589/1193 yılında Fas'ın önemli bir liman kenti olan Sebte'ye gider. Bir süre burada kaldıktan sonra Tunus'a gider ve 598 yılında Tunus'ta büyük bir şeyhin evinde *İnşâü'd-Devair* isimli eserini yazmaya başlar.¹⁹⁵ Daha sonra Kahire'ye gider ve burada da birçok hocanın ders halkalarına katılır. Daha sonra birkaç kez daha Fas'a gider ve burada kendisi ile yirmi üç yıl dostluğu süren azat edilmiş eski bir köle olan Abdullah Bedr el-Habeşî ile tanışır. Defalarca kez gittiği Fas ziyaretlerinden sonra İbnü'l Arabî doğduğu topraklara geri döner. Bu dönüşü bir veda ziyaretidir zira bundan sonra geri dönmek üzere o toprakları terk etmeye karar vermiştir. 597/1200 yılında hac niyetiyle Mekke'ye doğru yola çıkar. Büyük eseri *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye* kendisine Mekke'de ilham olmuştur ve eserini yazması yirmi üç yılı almıştır.

Birçok farklı şehirlere gitmiş ve değişik hocalardan ders almış olan İbnü'l-Arabî 40 yaşlarındayken (m. 1205-1206) Anadolu'ya gelmiştir. Musul'dan yola çıkmış, Urfa, Erzincan, Erzurum, Sivas, Malatya'da ikamet etmiş ve Eylül 1205'te Konya'ya gelmiştir. Daha sonra tekrar Mısır'a ve Mekke'ye gitmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s.24.

¹⁹⁴ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 26.

¹⁹⁵ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 29.

¹⁹⁶ Yıldırım, "*İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi*", s. 31.

İbnü'l-Arabî'nin Anadolu'dan ne zaman ayrıldığı tam olarak bilinmemektedir, fakat kaynaklara göre 620/1221 yılında Şam'a yerleşmiştir. Burada *Fütûhat*'ın ilk nüshasını tamamlamıştır. Üç yıl sonra yani 632/1234 yılında eseri gözden geçirerek ikinci kez yazmaya başlamış 636/1238 yılında tamamlamıştır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî 22 Rebiülâhir 638/ 8 Kasım 1240 yılında Şam'da, Kadı Muhyiddin İbn ez-Zeki'nin evinde vefat etmiştir. İbnü'l-Arabî aile kabristanına defnedilmiştir. Türbesi aleyhine yapılan propagandalar sebebiyle bir süre bakımsız kalmıştır. Şeyhü'l-Ekber'in türbesi Osmanlı Sultanı I. Selim tarafından tamir ettirilmiş yanına bir cami ve de tekke eklenmiştir. Daha sonralarında II. Abdulhamid tarafından tekrar tamir ettirilmiştir.¹⁹⁷

3.2. Eserleri

İbnü'l-Arabî bizatihi hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Hacimli eseri olan *Fütûhat*'ta eserlerinin müellefatı hakkında bilgiler vermiştir ve iki kez eserlerinin listesini çıkarmıştır. Osman Yahya'nın verdiği bilgilere göre 627 senesinde Şam'da oluşturduğu ilk listede 248 tane eserin adını zikretmiştir. 632 senesinde ise 289 eserini zikretmiştir. Osman Yahya'nın oluşturduğu genel fihristteki mükerrer ve izafeler çıkartıldığında 550 civarında eseri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu eserlerden 245 tanesi günümüze ulaşmıştır.¹⁹⁸

Başta tasavvuf olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, tarih vb. gibi birçok konuda eserler kaleme almıştır. İbnü'l-Arabî eserlerini genelde nesir olarak yazmaktadır. Fakat nazıma önem verdiği için birçok şiiri de vardır. En meşhur eserleri *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, *Füsûsü'l-Hikem*, *İnşâü'd-Devair*, *Ukletü'l-müstevfiz* ve *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye*, *et-Tedbîrâtü'l-İlahiyye fi Islâhi'l Memleketi'l-İnsâniyye*, *et-Tenezzülâtü'l Mevsiliyye*, *Ankâ-ı Muğrib*, *el-Meârifü'l-İlâhiyye (Divan)*, *Kelâmü'l-abâdile*, *Ruhu'l-Kuds*, *Tercümanü'l-Eşvâk'tur*.¹⁹⁹

3.2.1. el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye

¹⁹⁷ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s.32.

¹⁹⁸ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 33.

¹⁹⁹ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 34.

Kısaca *el-Fütûhât* olarak bilinen eserin aslında tam adı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye'dir*. Fütûhât kelimesi sözlükte “açmak, yardım, zafer” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise Allah'ın rızık, maddi, manevi, ilim gibi lütuflarını kuluna açması anlamına gelir. Eserini yazma ilhamı ise Mekke'de geldiği için “*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*” olarak isimlendirmiştir.²⁰⁰

İşte İbnü'l-Arabî, Mekke'deki manevî fütûhâtı neticesinde 598/1201 yılında *Fütûhât*'ı telife başlamış ve bu muhteşem eserini Şam'da 629/1231 yılında uzun bir tahkik neticesinde tamamlamıştır.

İbnü'l Arabî 598/1201 yılından itibaren *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* eserini yazmakla meşgul olmuştur. 629/1231 yılında eserini bitirdikten sonra baştan sona gözden geçirmiştir.²⁰¹ Ölümünden bir yıl önce yani 1239 yılında *Fütûhat*'ın ikinci nüshasına ilaveler yapmıştır.²⁰²

Eser otuz yedi kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar cüzlere, fasıllara, bâblara ve meselelere bölünmüştür. Eser altı fasla ve fasıllar 560 baba ayrılmıştır. Ayrıca müellifin doğum yılı da 560'tır. Feth suresinin kelimelerinin toplamı da 560'tır.²⁰³

498/1201 yılında Mekke'de yazmaya başladığı eserini 629 yılında Şam'da tamamlamıştır. Ansiklopedik bir eser olan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* fıkıh, kelam, tasavvuf gibi pek çok ilmi konuları içermektedir. Herkesin anlayabileceği bir üslup kullanılmıştır.²⁰⁴

İbn Arabî, *Fütûhat*'ında insan-Allah ilişkisini, varlık-Allah ilişkisini, İslam düşüncesinin metafizik boyutlarını ele almaktadır.²⁰⁵ Tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilmiyle alakalı çok fazla konuyu işlemiştir. Bunları mensur bir şekilde işlemiştir fakat birçok yerde şiir de bulunmaktadır. İbnü'l Arabî'nin en hacimli eseridir.

İstanbul kütüphanelerinde bir ok yazma nüshası bulunmaktadır. 1238 yılında tamamlanmış müellif hattı nüshası İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir. Bu nüsha “Konya Nüshası” olarak bilinmektedir. Müellifin yazdığı, bugün var olmayan ve

²⁰⁰ Mahmud Erol Kılıç, “*el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*”, DİA, İstanbul 1996, c.13, s.251-258

²⁰¹ Mustafa Çakmaklıoğlu, “*Klasiklerimiz “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”*” <https://docplayer.biz.tr/12372648-Klasiklerimiz-x-el-futuhatu-l-mekkiyye-muhyiddin-ibnu-l-arabi-o-638-1240.html> (20.01.2023).

²⁰² Yıldırım, “*İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi*”, s. 32

²⁰³ Mahmud Erol Kılıç, “*el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*”, DİA, İstanbul 1996, c.13, s.251-258

²⁰⁴ Hasan Nacar, “İbn Arabî Fütûhat-ı Mekkiyye- Marifet Menzilleri”, *Akademiar Dergisi*, 4 (06.2018), s 222

²⁰⁵ Nacar, “*İbn Arabî Fütûhat-ı Mekkiyye- Marifet Menzilleri*”, 227.

ilk nüshadan bakılarak örneği elle yazılan *el-Fütûhat* nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir.²⁰⁶

İbnü'l Arabî *Fütûhat*'ta miraca hazırlık sürecini genel bir sunuş ile aktarmaktadır. Yolculuğunun başında bedeni unsurlardan nasıl ayrıldığını sembolik bir anlatım içerisinde anlatmaktadır. Toprak, su, hava ve ateşle olan irtibatını kesmektedir. Bu dört unsurdan sıyrılarak bir soyutlanmaya işaret etmektedir.²⁰⁷

3.2.2. el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ

İbnü'l Arabî'nin meşhur eserlerinden biri de *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* bir diğer adıyla *Kitabu'l-Mirâc*'tır. İbnü'l Arabî bazı eserlerinde, özellikle de *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde Miraç Gecesi hadisesine yer vermektedir. Fakat *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-esrâ* adlı eserinde özgün miraç deneyimini aktarmıştır. Bu eserde İbnü'l Arabî'nin miracı Hz. Peygamberin miracına benzer bir içerikle sunulmuştur. Yolculuğunda benzer kişi ve duraklardan bahsederek ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.

Arabî eserinde Âdem, İsa, Yahya, Yusuf, İdris, Harun, Musa, İbrahim peygamberler gibi bazı sembolik kişilerle görüşür. Tıpkı Hz. Peygamberin miracında olduğu gibi Sidre-i Münteha²⁰⁸, Kâb-ı Kavseyn²⁰⁹, Ev edna²¹⁰ gibi makamlardan bahsetmektedir.²¹¹

İbnü'l Arabî ““*Ruhların miracından söz ediyorum, şekillerin değil, sırların gece yürüyüşü (İsra), cennetleri veya ayanları görme sırları değil. Zevk ve tahkik marifetinin süluku, mesafe ve yol süluku değil. Mana olarak göklere yükselme, ikamet olarak değil.*”²¹² diyerek aslında kendi miracını resullerin miracından ayırt etmiştir. Kendisinin de eserinde ifade ettiği gibi sembolik bir dil kullanmıştır.

²⁰⁶ Mahmud Erol Kılıç, "*el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*", DİA, İstanbul 1996, c.13, s.251-258

²⁰⁷ Sadık Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016) s. 99

²⁰⁸ Sidre-i Münteha: Sidre kelimesinin sözlük anlamı "Arabistan kirazı" olarak bilinen bir ağaçtır. Münteha kelimesi ise son noktada bulunan anlamı taşımaktadır. Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi ilâhî birtakım sırlara mazhar olduğu yerin adı Sidre-i Münteha'dır. (Süleyman Uludağ, "*Sidretü'l-Munteha*" DİA)

²⁰⁹ Kâbe Kavseyn: Hz. Peygamberin miraçta Cebrâil'e veya Allah'a en çok yaklaştığını anlatan bir tabirdir.

²¹⁰ Ev edna: Allah-u Teâlâ Necm suresi 9. Ayette miraç hadisesinden bahsederken "فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ" demiştir. Yani "iki yay kadar kaldı araları veya daha yakın" şeklindedir. Ev edna burada Hz. Peygamberin Allah'a veya Cebrâil'e olan yakınlığının ölçüsünü bildirmek üzere kullanılmıştır.

²¹¹ Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, s. 95.

²¹² Muhyiddin İbn Arabî, *el-İsrâ ila Makâmi'l-Esrâ*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan yay., 2005) s.44

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye gibi miraç yolculuğunu işlediği diğer eserlerinde yolculuğu için bir başlangıç noktası belirtmemiştir. Fakat *el-İsrâ ilâ makami'l-esrâ* adlı eserinde yükseliş yolculuğu Beytü'l-Makdis'e gitmek için Endülüs'ten ayrıldığında yolda karşılaştığı bir genç ile başlamaktadır. Bu genç ile tıpkı karşılaştığı diğer kişilerle olduğu gibi soru ve cevap içeren konuşmaları vardır. İbnü'l Arabî'nin felsefesi açısından düşünecek olursak aslında kendi asli varlığına dönüşüdür. Bununla ilgili İbnü'l Arabî "Benim yolculuğum bende gerçekleşmişti, delaletim sadece kendimeydi" demiştir.²¹³

Kitab'ül İsrâ'da yükselişe hazırlık sürecini *Fütûhat*'tan farklı olarak geleneksel miraç olgularıyla aktarmaktadır. Burak, Cebrâil, refref, göğsün yarılması gibi birtakım ögeler kullanmıştır. Bu olguları Kur'an ayetleriyle ilişkilendirerek insanı miraca hazırlayan şeyin güzel ahlak olduğuna vurgu yapmıştır.²¹⁴

İbnü'l Arabî manevi yolculuğuna çıkarken Tefvik elçisi tarafından İhlas Burakına bindirilerek yükseltilmiştir. Her biri peygamber ismiyle anılan yedi semayı ve ulvi bazı makamları ziyaret etmiştir. Ayrıca bazı münacatlara da uğramıştır. Miraç olgusu bu eserde yoğun sembolizm kullanılarak anlatılmıştır.²¹⁵ İbnü'l Arabî'nin anlatımına göre semalar; Vezirlik seması (Âdem), Yazı seması (İsa), Şehadet seması (Yusuf), Emirlik seması (İdris), Muhafız seması (Harun), Kadılar seması (Musa) ve Gaye seması (İbrahim) olarak adlandırılır.²¹⁶

İbnü'l Arabî'nin miracı aslında kendini aradığı, bulduğu ve Hakk'a rücu ettiği bir yolculuktur.

3.3.İbnü'l Arabî'nin Dini ve Siyasi Yönü

Tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri olan sûfi müellif Muhyiddin İbnü'l Arabî sufizmi benimsemiştir. Tasavvufu şeriatın edeplerine zâhiren ve bâtinen vukûfiyet olarak tanımlamıştır. Savunduğu görüşlerden dolayı Kutbeddin Ksstalâni (ö. h.686/ m.1287) döneminde "Kur'an'ın anlamlarını saptırma" suçlaması Takıyyüddin İbn-i Teymiye'de (ö. h. 728/m. 1328) zirveye ulaşmıştır. Bunlara karşın İbnü'l Arabî'yi müdâfaa eden birçok reddiye de bulunmaktadır.

²¹³ Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, s.98.

²¹⁴ Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, s. 99.

²¹⁵ Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, s.100.

²¹⁶ Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, s.104.

3.3.1. Dini Yönü

II.(VIII.) yüzyılın sonlarında artık tasavvuf adıyla anılan zühd hareketi, Kur'an ve sünneti kendine ilke edinmiştir. Sünni tasavvufu Gazzâli döneminde altın çağını yaşamıştır daha sonrasında ise h. VI-VII. (m. XII-XIII.) yüzyıllarda tasavvufun felsefi bir boyut kazanması Şehâbeddin es-Suhreverdî, Muhyiddin İbnü'l Arabî ve İbn Seb'in gibi bazı filozoflar sayesinde olmuştur. İslam geleneğindeki felsefi tasavvufun meşhur temsilcilerinden biri ise Muhyiddin İbnü'l Arabî'dir. İbnü'l Arabî lehinde ve aleyhinde birçok fetva verilmesinin bir sebebi de dinler ve inançlar arasında ayırım yapmaksızın dinler üstü bir dini savunuyormuş izlenimi uyandıran hoşgörüsüdür. Yaratan ile yarattıkları arasındaki kat'i ayrımı ortadan kaldıran bazı yaklaşımları vardır. Hz. Peygamber'e insan üstü bir nitelik tanımıştır ayrıca Mısır, Yunan ve Hint kültüründe bulunan bazı kavram ve problemleri İslam tasavvufuna taşımıştır.²¹⁷

İbnü'l Arabî kendi düşünce sistemini inşa ederken istifa ettiği kaynak ve öğretilerin İslâmî olup olmadığına bakmamıştır. Te'vile elverişli olup olmadığına, dil gramer kurallarına uyup uymadığına bakmaksızın, siyak ve sibakı itibar etmeden, nüzul sebeplerini göz önünde bulundurmadan Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri vahdet-i vücûd felsefesi çerçevesinde bânîni yorumlar yapmıştır. Ayrıca tasavvuf kaynaklarında bulunan bazı zayıf hadisleri de kullanmakta da bir beis görmemiştir.²¹⁸

Muhyiddin İbnü'l Arabî Endülüs'te o dönemde çok yaygın olan İbn Meserre okulu ve bu okulun uzantısı olan Meriye okulunda yetişmiştir. Meriye okulunun mistik bir felsefe olan gnostik öğretileri, vahdet-i vücûdçu görüşleri İbnü'l-Arif, Ebü'l-Kâsım, İbn Kasî ve İbn Berrecân gibi sufiler aracılığı ile tanınmıştır. İbnü'l Arabî'de kendi dönemine değin şekillenerek gelen tasavvuf akımlarının birikmiş olan literatür mirasından faydalanmıştır.²¹⁹

İbnü'l Arabî Doğu İslam ülkelerine gerçekleştirdiği seyahatlerine başlamadan önce Endülüs'te tasavvufa dair disiplini edinmişti. Endülüs o dönemde son derece gergin bir ortama sahipti. İbnü'l Arabî, döneminin meşhur filozofu İbn Rüşd'ün dikkatini çekmiştir. İbn Rüşd, İbnü'l Arabî ile görüşmüştür. İbn Rüşd'ün sistemine göre akıl daima

²¹⁷ Mahmut Kaya, " *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*", DİA, İstanbul 1999, c.20, 520-522.

²¹⁸ Mahmut Kaya, " *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*", DİA, İstanbul 1999, c.20, 520-522.

²¹⁹ Mahmut Kaya, " *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*", DİA, İstanbul 1999, c.20, 520-522.

ön plandadır. Farklı görüşlere ve metotlara sahip olmalarına rağmen İbn Rüşd İbnü'l Arabî'nin görüşlerine ve marjinal metotlarına hayranlık duymuştur.

Bu yüzyılda İbn Kasî (ö. 546/1151), İbn Berrecân (ö. 536/1142) gibi bazı sufiler öldürülmüştü. Meriye okulunun önemli temsilcilerinden olan İbnü'l Arîf ise o dönemde birçok muhitte tanınmaktaydı. İbn Berrecân ve İbnü'l Arîf o dönemde yargılanmışlardı, İbn Berrecân ise idam edilmişti, İbnü'l Arîf serbest bırakılmıştı. İbnü'l Arabî doğumundan bir süre önce hayata veda eden İbn Berrecân ve İbnü'l Arîf'in görüşlerinden birçok noktada etkilenmiştir. Ayrıca Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin, Ebu Abdullah el-Gazâl ve Ebû Rebi' el-Kefifi gibi İbnü'l Arîf'in görüşlerini takip eden şahsiyetler ile görüştüğü ve karşılaştığı bilinmektedir.²²⁰

Bu tasavvuf düşüncesine karşı baskıcı olan ortamdan dolayı İbnü'l Arabî, Endülüs'ü terk etmek zorunda kaldı. Düşünce akımları içinde çalkalanan Endülüs'te o dönemde maliki fihki hakimdi. Diğer mezhepler ile arasında keskin bir çizgi bulunuyordu. Öyle ki Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn, Kimyâ-yı Sa'âdet* gibi bazı kitapları bu dönemde yakılmıştı.

İbnü'l Arabî Doğu İslam ülkelerine seyahatinde, Şam'da halifelerle kurduğu sıkı ilişkiler neticesinde huzur ortamına kavuşmuştur. Doğu İslam ülkelerine giden İbnü'l Arabî Endülüs'ün kültürel, bilimsel ve tasavvufi mirasını da yanında götürmüştür.

Şam eski çağlardan beri ilim, sanat ve kültürel alanlarda canlı bir toplumsal yapıya sahipti. Dinî ve tasavvufi hareketlere de ev sahipliği yapan Şam, İbnü'l Arabî'nin hayatında iz bırakmıştır. Aynı şekilde İbnü'l Arabî de Şam'ın tasavvufi birikimde izler bırakmıştır. Şam'a yerleştikten sonra Şam'da yaşayan ve Anadolu'dan kendisini ziyarete gelen mutasavvıflar ile bir araya gelme imkânı bulmuştur.²²¹

En çok beslendiği görüş ise mutlak vahdet-i vücudculuk görüşüdür. İbnü'l Arabî'ye ait olan *Füsûsü'l-Hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserlerinde kelâmcıların başvurduğu cedel (diyalektik) yöntemi görülmektedir. Arabî'nin savunduğu varlığa dair temel argümanlardan biri de tecelli nazariyesidir. Bu görüşe göre alem sürekli yeniden var olmaktadır.²²²

²²⁰ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s.21.

²²¹ Abdulcebbâr Kavak, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Şam Tasavvuf Düşüncesine Tesir Kanalları ve Meşhur Takipçileri", *Universal Journal of Theology* 1/1 (2016), s. 51-73

²²² Mahmut Kaya, " *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*", DİA, İstanbul 1999, c.20, 520-522.

İbnü'l Arabî'nin yüceltilmesine ve hatta kutsallaştırılmasına sebep olan bir diğer etken ise dinî vecibelerini yerine getiren bir mutasavvıf olmasıdır. Şeriat çizgisinden çıkmamaya önem gösterirdi. Müslümanlar için farz kılınmış olan ibadetleri aksatmadan yapardı. Zühd hayatını kendine düstur edinmişti. Hayatının son dönemlerinde ibadetlerine büyük ölçüde önem vermiştir. Bu durum da dini bütün mutasavvıf olarak anılması fikrini zihinlerde pekiştirmiştir.²²³

Arabî'nin irtihalinden sonra görüşleri ve metafizik yorumları etrafında bir düşünce okulu oluşmuştu. Bu okulun "Ekberî okulu" olarak tanınmasının en önemli sebeplerinden biri etki alanının sınırlı kalmaması ve evrensel anlamda yayılmış olmasıdır. Marshall G. S. Hodgson, R. Keiner ve Paul Fenton gibi bazı yazarlar, Yahudi mistisizminin ve Kabalizin doğuşunda İbnü'l Arabî'nin etkilerinin çok fazla olduğunu savunmaktadır. Paul Fenton, İbnü'l Arabî'ye ait bazı metinlerin isim zikredilmeden İbraniceye çevrildiğini kanıtlamıştır. Ayrıca Paul Fenton, İbnü'l Arabî'nin vefatından yirmi yıl sonra ilk Kabala metinleri olan Sefer ha-Zohar ve Sefer ha-Bahir'ın İslam ezoterizminin Yahudiliğe adaptasyonu olduğunu ileri sürmektedir.²²⁴

3.3.2. Siyasi Yönü

İbnü'l Arabî'ye göre siyaset ilmi, nebevi hikmetin bir dalıdır. Siyaset ilmini ise "Rab" ismiyle irtibatlandırmaktadır. Arabî'ye göre Rab ismi memleketlerin düzeltilmesi ve iyileştirilmesi için birtakım düzenlemeler getirir ve sınırlar koyar. Hikmete dayalı olan bu siyaset ise Allah tarafından toplumun bazı ileri gelenlerinin içine yerleştirilir. Toplumun bu ileri gelen adamları ise buldukları yerin tabiatına uygun kanunlar yapar. Bu kanunlara ise "hikmete dayalı kanunlar" denir.²²⁵

Dayılarından Ebu Muslim el-Havlânî'nin siyasete ilgisi büyüktü. Diğer dayısı Yahya b. Yâğân ise Tilemsan hükümdarıydı. Babası da devlette resmî görevlerde bulunuyordu. Ailesi ve çevresinin temel yapısı İbnü'l Arabî'nin hayatı boyunca karakterinde etkili olmuştu. İbnü'l Arabî de zaman zaman eserlerinde siyasi konulara değinmiştir. Örneğin Arabî, *Fütûhat* adlı eserinde Hristiyan baskısı ve tehdidi altında olan İslam alemine siyaset alanında daha uyanık ve tetikte olması gerektiği yönünde

²²³ Burak Fatih Açıkgoz, "Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l Arabî", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/17 (2013), s.145

²²⁴ Mahmud Erol Kılıç, " *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*", DİA, İstanbul 1999, c.20, s.493-516.

²²⁵ Mahmud Erol Kılıç, " *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*", DİA, İstanbul 1999, c.20, s.493-516.

tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca Sultân'ın Hristiyanlara karşı tavizkâr davrandığını ve daha dikkatli davranması gerektiğini de belirtmektedir.²²⁶

İbnü'l Arabî, Mevrur şehrine gerçekleştirdiği ziyareti sırada Ebu Muhammed Şeyh Salih'in elinde *Sırru'l-Esrar* adında bir kitap görür. Şeyh Salih, İbnü'l Arabî'den bu esere karşılık siyaseti konu alan bir eser yazmasını ister. İbnü'l Arabî'nin, *et-Tedbiratü'l-İlahiyye fi Islâhi'l-Memleketi'l-İnsaniyye* adlı eseri bu amaçla yazılmıştır. Bu eserde Arabî vahdet-i vücud felsefesi perspektifiyle siyaset-tasavvuf ilişkisini işler. Bu eserde İbnü'l Arabî bu eserde asıl meselesi olarak yöneten-yönetilendir. Bu eser aslında yöneticilere sunulmuş bir varlık bilgisidir. İbnü'l Arabî'nin bu eseri bir siyâsetnamedir. Arabî *Tedbiratü'l-İlahiyye* adlı eserinde devlet, siyaset, savaş, gıda, mevsimler gibi birçok mesele hakkında yöneticilere lazım olan siyaset yaklaşımlarını bütüncül bir perspektifle, siyaset ontolojisiyle ilişkilendirerek ele alır.²²⁷

3.4.Felsefi Düşünce Dünyası

Hicri V. asra gelene kadar Endülüs'ün tam anlamıyla bir teorik ve kuramsal tasavvuf anlayışı henüz yoktu. Bu asrın ortalarına kadar ise yalnızca zühd hareketi görülmekteydi. Genel anlamda felsefe ile çok fazla ilişkileri yoktu. Beşinci asrın yarısından sonra Endülüs'te felsefeye doğru bir yönelim başlamıştır. V. yüzyılın ortalarına doğru ise İhvan-ı Safa'nın risaleleri yaygınlaşmıştır. IV. yüzyılın başlarında ise İbnü'l Arabî'nin de etkilendiği bir ekol olan Meriye ekolü yaygınlaşmaya başlamıştır.²²⁸

İbn Meserre el-Cebelî de Arabî'nin eser ve görüşlerinden etkilendiği bir başka şahsiyettir. Asin Palacios ve Henry Corbin Meriye ekolünü, İbn Meserre'ye dayandırmaktadır. Konuyla ilgili net ve kesin ispatlar olmasa da Arabî'nin İbn Meserre'nin görüşlerinden haberdar olduğu kesindir. İbnü'l Arabî, İbn Meserre'den "ilim, hal ve keşifte sufilerin büyük üstatlarından" diye bahsetmektedir.²²⁹

Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin dönemine denk gelen tasavvufi mekteplerden bir diğeri ise başlarda İbn Hirzihim (ö. 559/1163), Ebu Yeza' (ö.572/1177) sonralarında ise adı geçen iki sufünün öğrencisi olan Ebû Medyen (ö. 594/ 1198) tarafından temsil edilmiş

²²⁶ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 31.

²²⁷ *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, ed. Ercan Alkan, Osman Sacid Arı (İstanbul: İsar yay., 1.Basım, 2018) s. 746.

²²⁸ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 20.

²²⁹ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 22.

olan ekoldür. Ebû Medyen Gazzâli'nin eserlerini okumuştur ve bu ekolün en büyük temsilcisidir. İbnü'l Arabî, Ebû Medyen ile hiç karşılaşmamıştır fakat eserlerinde kendisinden sıkça bahsetmiştir ve Ebû Medyen'den oldukça etkilenmiştir. Ebû Medyen'in haliflerinden bazıları da İbnü'l Arabî'nin şeyhleridir. Tüm bu zikredilen şahsiyetlere ek olarak İbnü'l Arabî, Musa b. Imrân el-Mirtulî, Salih elAdevî, Ebu'l-Haccâc Yusuf, Ebu Abdullah Muhammed, Fatıma bintü'l-Müsennâ, Ebü'l-Abbâs es-Sebtî ve İbn Kassım gibi birçok şeyh ile görüştüğü ve bu şahsiyetlerden istifade ettiği bilinmektedir.²³⁰

Muhyiddin İbnü'l Arabî Muvahhidler döneminde yaşamış olan meşhur İslam düşünürü, mutasavvıf, yazar, şair ve filozoftur. Felsefî yönü son derece güçlüdür. Eserlerindeki anlaşılması zor üslubunun yanı sıra bahsettiği felsefî, kelam, lügavi herhangi bir konuyu felsefe ve vahdet-i vücud fikriyle bağdaştırmıştır. Arabî işlediği konuları genelde sonuç olarak vahdet-i vücud görüşüne bağlamıştır.²³¹ Doğu'da ve Batı'da vahdet-i vücud görüşünün kurucusu sayılan İbnü'l Arabî eserlerinde vahdet-i vücud terimini hiç kullanmamıştır. Yalnızca "Bana senin vücudunun vahdetini şühûd ettir" şeklindeki bir duasında geçmektedir. Bu kelime bilinen terim anlamına en benzer haliyle ilk kez Sadreddin Konevî tarafından kullanılmıştır.²³²

İbnü'l Arabî *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de "Eşyayı icat edeni tespih ederim ve eşyanın aynıdır" demiştir. Bu İbnü'l Arabî'yi panteizme yani vahdet-i vücud felsefesine taşıyan sözlerinden biridir. Yine *Fütûhat*'ın mukaddime kısmında "Bütün alem Cenâb-ı Hak'la mevcuttur, yalnız Cenâb-ı Hak linefsihi vücûdla muttasıftır, kendi nefsiyle kaim, kayıtlı olmayan mutlak vücuttur." Bu sözler vahdet-i vücud görüşüne birkaç örnektir.²³³

İbnü'l Arabî'nin temsil ettiği vahdet-i vücud görüşünün başlangıcı Logos²³⁴ nazariyesine dayandırılmaktadır. Bu görüşe göre; Hz. Âdem'den ve Hz. Muhammed'e kadar var olan peygamberi tecelliler olmasaydı, Vücud-ı Hakk'ın anlamı ve mahiyeti tam olarak açıklanamazdı. Onun sisteminin temelinde tüm hikmetler apaçık, olduğu gibi bilinemez. Saf öz Allah'ın sıfatları aracılığıyla çoğalır. Saf ve öz olan Allah'tır, yaratılmışlarda tecelli eden sıfatlar ise Halk'tır. Allah her varlıkta tecelli etmektedir. İnsanlarda, hayvanlarda, bitkilerde ve maddelerde tecelli ettiği düşüncesi, Arabî'ye göre insanın yaratılışının asıl sebebidir. İnsan dışındaki tüm varlıklar da insana hizmet etmesi

²³⁰ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 22-23.

²³¹ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 25.

²³² Açıkgöz, *Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l Arabî*, s. 156.

²³³ Açıkgöz, *Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l Arabî*, s. 154.

²³⁴ Logos: Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın Tanrı'nın kendisine hulûl etmiş ezeli ve ebedî kelâmı olduğu inancını ifade eden terim. (DİA "Logos" 05.03.2023)

amacıyla yaratılmıştır. Arabî'ye göre insan-ı kâmil Hakk'ın en mükemmel tezahürüdür. Bu görüşe göre Allah ile evrenin yani mutlak olan gerçeğin küçültülmüş hâli insan-ı kâmildir.²³⁵

İbn Teymiyye, İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışını, zayıflamış olan bazı temel dinî unsurların tekrar aktifleştirilmesini engelleyen ve doğru yoldan ayrılmış bir düşünce olarak görmekteydi. Hatta Halep şehrindeki fakihlerinde içinde bulunduğu İbn Teymiyye takipçileri *Füsûsü'l-Hikem* adlı eseri suya atarak üzerindeki yazıların yok edilmesi kararı almıştır.²³⁶ Yine 16. y.y'da yaşamış önemli bir mutasavvıf olan İmam-ı Rabbânî döneminde dinleri birleştirme projesi gündeme gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî ise vahdet-i vücud nazariyesinin buna temel oluşturacağından endişe etmiştir ve İbnü'l Arabî'ye karşı çıkmıştır.²³⁷

Vahdet-i vücud nazariyesi Osmanlı toplumunun dinî ve kültürel şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. Birçok Osmanlı sufi tarafından Arabî'nin eserleri şerh edilmiş ve vahdet-i vücud görüşü de savunulmuştur.²³⁸

Gazzâlî'ye ait olan *el-Munkız* adlı eserdeki kelim ilmi yaklaşımı ile Arabî'nin bu ilme yaklaşımı birbirinin aynısıdır. Ona göre kelim ilminin sınırları oldukça dardır ve her beldeye bir kelim alimi yeterlidir. Ayrıca İbnü'l Arabî bilgi edinmede manevi tecrübe ve keşif yolunun önemine sık sık vurgu yapmaktadır.²³⁹ İbnü'l Arabî ontoloji alanına daha çok eğilmekteydi. Varlığın nasıl yaratıldığına dair bir teori inşa etme yolunda çaba göstermiştir. Felsefenin ontolojik düzleminde alemin nasıl yaratıldığına dair tasavvuf üzerinden fikir üretmeye çalışmıştır. Bu yolda sudur nazariyesinden, ilahi isim teorisinden, eski Yunan düşüncesinden, Avesta edebiyatından, nur metaforundan, “Nûr-ı Muhammedî” teorisinden yararlanmıştır. Tasavvufun büyük dayanaklarından olan Nûr-ı Muhammedî nazariyesinin temelini aslında eski Yunan felsefesi olduğuna dair görüşler vardır. Bu görüş eski Yunan felsefesinden “logos” doktrininin önce Hristiyanlık inancına daha sonra ise İslam inancına sokulduğu kanaatindedir. Yuhanna İncili şu şekilde başlamaktadır:

²³⁵İbrahim Coşkun, “Muhyiddin İbn Arabî'nin Felsefesinde Allah Mefhumu” *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/21 (2008), s..123

²³⁶ Abdulcebbar, “*Muhyiddin İbnü'l-Arabî*”, s. 51-73

²³⁷ Açıkgöz, *Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l Arabî*, s. 156.

²³⁸ Halil İbrahim Şimşek, “İsmail Fenni Ertuğrul'un İbnü'l Arabî ve Vahdet-i Vücud Savunması”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/ 21 (2008), s.200

²³⁹ Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, s. 27.

“Başlangıçta Logos/ Kelam vardı ve Logos Tanrıyla birlikte ve Logos Tanrıydı... Logos ete kemiğe bürünerek aramızda yaşadı ve onun adı İsa Mesih'ti. Kendisi Tanrı olan ve Tanrının bağrında bulunan Oğul (İsa Mesih) böylelikle Tanrı'yı ifşa etti.”²⁴⁰

Bunları kendi bilgi, birikim dünyasının süzgecinden geçirerek bir ontoloji inşa etmeye uğraşmıştır. Arabî bu ontolojisini üretirken cennet cehennem tasavvuru da yapmıştır. Miraç olgusu da onun ontolojik bütüncül anlayışının bir parçasıdır.

İbnü'l Arabî'nin eserlerinde tam anlamıyla toplanmış ontolojik bir teori görmek mümkün değildir. Bu teoriyi birleştiren öğrencisi Sadreddin Konevi'dir. Sadreddin Konevi yazmış olduğu *Miftâhu'l-gayb* isimli eserinde ontolojik teori inşa etmiştir. İbnü'l Arabî'nin teorisini yalınlaştırıp net bir şekilde ortaya koymuştur. Daha sonra X. yüzyılda Molla Sadra (ö. 1641), İbnü'l Arabî'nin çağdaşı olan es-Sühreverdî el-Maktûl'un (ö. 587/1191) işrakilik felsefesi ile Arabî'nin öğretisini birleştirmiştir ve teşkik teorisini inşa etmiştir.

²⁴⁰ Kitab-ı Mukaddes (05.11.2022) Yuh. 1:1-18

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4- İLAHİ KOMEDYA’NIN ARAP EDEBİYATINDAKİ REFERANSLARI

Çalışmamızın ana konusu olan Dante’nin İlahi Komedyası’nın Arap edebiyatındaki referansları bu başlık altında incelenecektir. İlahi Komedyası’nın içerik, üslup, konu bakımından Arap edebiyatı ve İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim ayetleri ile arasında çarpıcı benzerlikler vardır. Ayrıca yine İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed’in miraca çıkışı arasında da büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır.

Hem döneminde hem de günümüzde en önemli eserlerden sayılan İlahi Komedyası, Ebü’l Alâ el-Maarrî’nin Risâletü’l-gufran adlı eseri ve Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin eserlerinde işlediği ahiret yolculuğunun adeta bir prototipi niteliğindedir. Bu benzerlikler cennet-cehennemdeki şekil benzerliklerinin ötesine geçmiş, cezalandırma ve ödüllendirme şekillerindeki ince ayrıntılara kadar varmıştır.

4.1. İlahi Komedyası, Miraç Hadisesi ve İslam

Gökyüzüne yapılan yolculuklar, birçok dinde karşımıza çıkan önemli metafizik olaylarındandır. Tarih boyunca önemli insanların, kralların, peygamberlerin üstün varlıklar olduklarını kanıtlamalarının en önemli aşamalarından biri göğe yükselmeleridir. Budha, İskender ve peygamberler gibi bazı önemli şahsiyetler bu yolculuğu kimi zaman beden ile kimi zaman bir binek ile kimi zaman ise ruhen yaptıklarını iddia etmişlerdir. İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed’in yaptığı yolculuk Kur’an-ı Kerim’de açıkça belirtilmiştir.²⁴¹

Bazı rivayetlere göre Resulullah Kâbe’de Hicr ve Hatim olarak isimlendirilen yerdeyken, birtakım başka rivayetlere göre ise kendi evinde uykudayken, bazı rivayetlere göre ise amcasının kızının evinde uykudayken Cebrail (a.s) gelmiştir. Bu konuyla alakalı hadis ve siyer kitaplarında birçok rivayet mevcuttur. Buhâri ve Müslim’i bu konuda güvenilir kaynak olarak alacağız. Bu ikisinde yer alan ortak rivayetlere göre Cebrail (a.s)

²⁴¹ Ayşe Çelebioğlu, “İlahi Komedyası ve Mi’raçnamelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması” *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2019), s.69

gelip Hz. Peygamber'in göğsünü açmıştır ve zezem ile yıkamış daha sonra içine hikmet ve iman doldurulmuştur. Daha sonra ise kapatılmıştır. Burak adı verilen bir bineğe binerek önce Beytülmakdis'e götürülmüştür. Mescid-i Aksa'ya götürülen Hz. Muhammed orada iki rekât namaz kılmış ve sonrasında Cebrail ile birlikte semaya yükselmiştir. Semaların her birinde başka bir peygamber ile görüşmüştür. Sırasıyla Hz. Âdem, Hz. İsa, Hz. Yusuf, Hz. İdris, Hz. Harun ve Hz. Musa ile görüşükten sonra ise Beytülma'mûr'una yükselmiştir. Yedinci sema olarak bilinen bu katta ise Hz. İbrahim ile görüşmüştür.

Daha sonra sidretü'l-müntehâ'ya varmıştır. En son ise Allah'ın makamına varmıştır. Cenâb-ı Hak, İslam dininin son peygamberi olan Hz. Muhammed'e ve ümmetine elli vakit namazı farz kıldığını bildirmiştir. Dönüşünde Hz. Musa, farz kılınan elli vaktin ümmete ağır olacağını söylemiştir ve Hz. Muhammed'e geri dönerek bu ibadetin hafifletilmesini talep etmesini tavsiye etmiştir. Namaz beş vakte indirilene kadar Hz. Peygamber'in, Allah'ın huzuruna varması ve münacatı devam etmiştir.²⁴²

Dante'nin *İlahi Komedya*'sı ile İslam geleneğinde bulunan Miraç Gecesi hadisesi üzerinde bir karşılaştırma yapacak olursak bazı benzerlikler gözümüze çarpacaktır. Örneğin *İlahi Komedya*'da Cennet yukarıdadır ve yine yukarı doğru oluşan katlardan oluşmaktadır. Bununla ilgili meşhur şair Dante eserinde şöyle demiştir:

*“Her şeyi devindirenin şanı
evrenin her yerine ulaşır,
kimi yerde çok, kimi yerde az ıştır.
Onun ışığını en çok alan göğe gittim,
yukarıdan inen birinin bilemeyeceği,
söyleyemeyeceği şeyler gördüm, işittim.”*²⁴³

Hz. Peygamber'in Kudüs'ten merdivenlerle göğe doğru Cebrail (a.s.) ile birlikte göğe çıktığını sahih hadisler aracılığıyla öğrenmekteyiz.

²⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhari Muhtasari*, nşr.Feyzullah Birışık (İstanbul: Polen yay., 2008), “Şalât” (No: 1), “Tevhîd” (No:37), “Enbiyâ” (No:5), “Bed'ü'l-halk” (No:7), “Menâkıb” (No: 24), “Menâkıbü'l-enşâr” (No: 42)

²⁴³ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s.649.

“Daha sonra elimden tutup beni yakın semaya doğru çıkardı. Yakın semaya geldiğim zaman, Cebrail semanın bekçisine

'Aç' dedi.

Bekçi 'Kim o?' diye sordu.

Melek 'Cebrail' diye cevap verdi.

Bu defa bekçi, 'Yanında biri var mı?' diye sordu.

Cebrail, 'Evet, yanımda Muhammed var' diye yanıt verdi.

Bekçi, 'ona vahiy verildi mi?' diye sordu. Cebrail, 'Evet' dedi.

Bekçi kapıyı açınca yakın semanın üzerine çıktık. ”²⁴⁴

İslam öğretilerinde yer alan Miraç Gecesi hadisesine göre Hz. Muhammed miracında semanın dokuzuncu katına kadar çıkmış ve orada Allah (c.c.) ile görüşme şerefine nâil olmuştur. Fakat yine aynı öğretilerde Cebrail’in bu kata çıkamadığı bilgisi de mevcuttur. Dante ise Tanrı’nın onuncu katta olduğunu fakat kendisine rehberlik eden Aziz Bernard’ın oraya çıkamadığını yazmıştır. ²⁴⁵ Bir diğer husus ise Hz. Muhammed’in göğe yükselmesinde kendisine rehberlik eden Cebrail gibi Dante’nin de bu astral yolculuğunda kendisine rehber eden Vergilius’tur.

Ayrıca Hz. Muhammed’in Cebrail ile göğe yükselmesinden sonra göğün kapılarının açılması sahnesi ile Dante’nin *İlahi Komedya*’da seyahati esnasında rehberi Vergilius’un kendisini diğer katlara götürebilmek için ilahi bir buyruk ile bu yolculuğa çıktığını belirtmesi son derece benzerlik göstermektedir. Hadiste Resulullah (s.a.v.) “Bekçi, 'Ona vahiy verildi mi?' diye sordu. Cebrail, 'Evet' dedi.” şeklinde belirtmiştir. İlahi yine bir diğer rivayete göre Hz. Muhammed cehennemin kapısına geldiğinde cehennem bekçisi melek ile arasında şu konuşma geçmiştir:

-Bana cehennemi göster!

-Benim buna yetkim yoktur.

Tam bu sırada yücelerden bir nida geldi:

-Habibim Muhammed’e (s.a.v.) muhalefet etme!

Komedya’nın Cehennem bölümünde yedinci, sekizinci, on ikinci, yirmi birinci kantoda önlerine çıkan her engelde Vergilius tıpkı Cebrail’in söylediği gibi ilahi buyruk üzere Dante’nin bu yolculuğa çıktığını belirtmiştir. Her iki metinde de ilahi bir buyruk ile yollarına devam etme söz konusudur. Bu husustan bir başka benzerlik ise cehennemin

²⁴⁴ Buhari, “Salat”, (No:248)

²⁴⁵ Çelebioğlu, *İlahi Komedya ve Mi'raçnamelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması* s.86

birinci katında Dante’yi karşılayan alevler ile Hz. Muhammed’in cehennemine ilk katına göz atarken çıkan alevlerdir.²⁴⁶

Her iki metni mukayese ettiğimizde bir diğer benzerlik hususu ise cehennemdeki insanların cezalandırılma şekilleridir. Örneğin Dante Cehennem bölümünde şöyle der:

*“Dört bir yanı iniltileyle,
korkunç işkencelerle
dolu büyük bir düzlük gördüm önümde
Rhône ırmağının durulduğu Arles’da
ya da İtalya’yı ayırıp, sınırlarını
çizen Carnaro dolaylarındaki Pola’da
mezarlar toprağı nasıl engebeli kılarca,
öyleydi toprak burada da,
ama buranın durumu daha acıklıydı;
mezarlar öyle kızmıştı ki, kendilerini
sımsıkı saran alazlardan, hiçbir demirci
daha kızgın bir demire gereksinme duymazdı.
Mezarların kapakları açıktı,
öyle acı çığlıklar yükseliyordu ki,
mezarlıkların eziyet çektikleri belliydi.
Dedim ki: "Usta, böyle acılı çığlıklarla
varlıklarını duyuran, bu mezarlara
gömülü ölümler kimler?"
Dedi ki: "Bunlar sapkınlarla
her mezhepten yandaşları,
sandığından da dolu buranın mezarları.”²⁴⁷*

Tıpkı Dante’nin *İlahi Komedya*’da belirttiği gibi Miraç Gecesi hadisesinde de Resulullah (s.a.v.) miraçta gördüklerini anlatırken şöyle demiştir. *“Orada fokurdayıp kaynayan, kaynadıkça taşan yetmiş bin, kan ve irinden yetmiş bin, katrandan yetmiş bin, eriyik halindeki kurşundan yetmiş bin deniz gördüm. Her denizin sahilinde ateşten yaratılmış bin şehir ve her şehirde ateşten bin kasır ve her kasırda ateşten yetmiş bin*

²⁴⁶ M. Asin Palacios, *Dante ve İslam*, çev. Güneş Ayas, (İstanbul: Okyanus yay., 2015) s.39-41

²⁴⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, 108-111.

tabut, her tabutta ateşten yetmiş bin sandık ve her sandıkta yetmiş bin çeşit azap türleri vardı. Bu iki metni karşılaştırdığımızda azap şekillerindeki benzerlik açıktır.

Yine miraç kıssasında zalim hükümdarları, emanete hıyanet edenleri, faizcileri sokan sürüngenler Dante'nin eserinde hırsızlar ve oburlar bölümünde karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁸

*“Köprünün sekizinci yükseltiyle birleştiği
ucundan aşağıya inince,
hendek görünür oldu gözlerime:
bir sürü korkunç yılan gördüm burada,
türleri öyle garipti ki, aklıma geldikçe hâlâ
kanım donar damarlarımda.
Libya artık çölleriyle övünmesin;
chelydrid, cenchres, amphisbaena ya da
jaculi yılanlarıyla böbürlenmesin,
çünkü Habeşistan'la Kızıldeniz'in üstünü de
eklese topraklarına, böyle
zehirli, korkunç bir sürüyü getiremez bir araya.
Ürkü salan bu gözü kara sürünün orta yerinde,
çırılçıplak insanlar koşuyordu korku içinde,
ne bir sığınak, ne de sığılotu bulma umutları vardı;
elleri yılanlarca arkalarına bağlanmıştı,
yılanlar onlara kuyruklarını, kafalarını
vuruyor, önlerinde çörekleniyordu.
Yanımızda bulunan birine birden saldıran
bir yılan, adamın vücudunu delip geçti,
boyunla omuzların birleştiği noktadan.
O ya da I harfi yazacak zaman dolmadan,
adam tutuşup cayır cayır yandı,
külleri etrafa dağıldı;
böylece yok olduktan sonra yerde,
küller kendiliğinden toplandı,
yeniden aynı görüntü ortaya çıktı.”²⁴⁹*

²⁴⁸ Palacios, *Dante ve İslam*, s 41

²⁴⁹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s. 238-239.

Bu konuyla ilgili mutasavvıf İslam alimi Gazzâli'nin eserinde şöyle bir hadis geçmektedir:

*Peygamber'imiz (s.a.v.) buyuruyor ki: Cehennemin yetmiş bin vadisi ve her vadinin yetmiş bin kolu vardır. Her vadi kolunda yetmiş bin yılan ve yetmiş bin akrep bulunur. Kâfir ve münafıklar bu kolların her birinden ayrı ayrı geçmedikçe yerlerine ulaşamazlar.*²⁵⁰

Ayrıca burada Dante'nin yılanlar ile ilgili anlattığı azap şeklinden sonra bu azabı çeken kulların yanacağı ve küllerinden tekrar toplanacağı ve aynı azabı tekrar yaşayacağı anlatılmıştır. Bu da tıpkı Kur'an-ı Kerim'de Allah-u Teâla'nın kelamıyla benzerlik göstermektedir. Allah-u Teâla cehennem azabını anlatırken Nisa Suresi 56. ayetinde *"Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz."* demiştir.

Yine Dante'nin, cehennemin sekizinci katındaki onuncu çukurunda sahtekarlara uyguladığı susuz bırakma cezası ile Miraç Gecesi kıssasında cehennemin yedinci katında sarhoşlara uygulanan çıldırtıcı susuz bırakma cezası benzerlik göstermektedir. Bu konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de ayette bulunmaktadır:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِينُوا يَعْثَبُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ يُمْسَسُ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَقَقًا

*"Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!"*²⁵¹

Dante'nin rüşvetçileri cezalandırma yöntemi ile Hz. Muhammed'in on birinci bölmede gördüğü söz dinlemeyen çocukların cezalandırılma şekli de benzer şekillerdedir. Her ikisinde de cezalandırılan kullar mızraklı zebaniler tarafından zift gölüne atılmaktadır. Dante eserinde sekizinci katın dokuzuncu vadisinde hizipçileri anlatırken tasvir ettiği ceza şekliyle Hz. Muhammed'in cehennemin on üçüncü bölmesinde katillere

²⁵¹ Kehf, 18/29.

verilen ceza şekli tasviri de şaşırtıcı ölçüde benzerlik göstermektedir. Miraç Gecesi kıssasında katiller durmadan bıçaklanıp yeniden diriltilmektedir.²⁵²

Cehennemde var olan benzerlikler yine Miraç Gecesi kıssası ve *İlahi Komedya* arasında Cennet bölümü için de vardır. Örneğin Hz. Muhammed Miraç Gecesi hadisesinden bahsederken kendisini karşılayan tüm meleklerin Allah'ı öven sözler söylediğini ve Kur'an-ı Kerim'den alınmış bazı ayetleri okudukları belirtilmektedir. Hz. Peygamber bunları tasvir ederken doğadan bazı seslere benzetmek suretiyle yapar. Aynı şey *İlahi Komedya*'nın cennet bölümünde de görülmektedir. Dante Alighieri aynı şekilde cennetlik ruhların Kutsal Kitap'tan alıntı sözler ile Tanrı'yı öven ilahiler okuduklarını söyler ve bu ahengi tasvir etmek için yine doğadaki seslere başvurur.²⁵³

Miraç Gecesi hadisesi ile alakalı bazı rivayetlerde olan Hz. Peygamber'in karşısına çıkan ve nübüvvet nişanesi hatemini almadan geçit vermeyen aslan rivayetleri ile Dante'nin eserinde astral yolculuğunun başlarında karşısına çıkan ve kendisine geçit vermeyen aslan da yine benzerlik göstermektedir.²⁵⁴

Hz. Peygamber Miraç Gecesi yolculuğuna Cebrail (a.s.) ile başlamıştır fakat Arş-ı İlahi'ye yükseldiğinde Cebrail yanından ayrılmıştır. Aynı durum Dante'nin eserinde de vardır. Dante cennet yolculuğunu Beatrice ile yaparken Tanrı'nın makamına yaklaştığında Beatrice yanından ayrılmıştır. Hem Resulullah (s.a.v.) Allah'ı tasvir edemez, aciz kalır ve İlahi Nur'a bakarken gözlerinin kör olmasından korkar. Allah-u Teâla, bakabilmesi için gözlerini güçlendirir. Aynı durum Dante'nin eserinde de mevcuttur.

Gece yolculuğunun henüz başlarındayken Hz. Muhammed'in yolunu bir ifrit keser ve Cebrail tarafından teskin edilir. Hz. Muhammed, Cebrail tarafından öğretilen duayı tekrar ederek ifritin meşalesini söndürmeyi başarır.²⁵⁵

“Miraç Gecesi cinlerden bir ifrit gördüm. Elinde ateşten bir şule olduğu hâlde beni takip ediyordu. Nazarımı her atışımda onu görüyordum. Cibril (a.s) bana:

‘İstersen sana bir dua öğreteyim, onu okursan, şulesi söner ve ağzının üstüne düşer.’ dedi.” Resulullah (s.a.v): ‘Pekâla!’ dedi. Cibril (a.s) de ‘Şunu oku!’ buyurdu:

‘Allah'ın kerim olan rızası için, eksiksiz, mükemmel kelimeleri hakkı için, (bela olarak) semadan inen, semaya yükselen, (ve ceza gerektiren) şerlerden, yeryüzünde yarattığı şerden, yerin altından çıkan şerden, gece ve gündüz fitnelerinden, gece ve

²⁵² Palacios, *Dante ve İslam*, s. 41.

²⁵³ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 53.

²⁵⁴ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 105.

²⁵⁵ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 79.

gündüz gelen musibetlerden Allah'a sığınırım. Ey Rahman, hayır getiren hadiseler hariç.'

»256

Bu hadisenin bir benzeri Dante'nin *İlahi Komedya* adlı eserinde cehennemnin sekizinci katının beşinci çukurunda gerçekleşmektedir. Bir zebani topluluğu ellerinde zıpkınlarla Dante'nin peşine düşer. Korku dolu olan Dante'yi Vergilius sakinleştirir ve Dante'ye öğrettiği birkaç kelime ile zebaninin öfkesi diner.²⁵⁷

Hem Dante Alighieri'nin hayalî miraç yolculuğu hem de İslam dininin son Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Miraç Gecesi yolculuğu gece başlamaktadır. Bu konuyla alakalı Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Suresi'nde Allah-u Teâla şöyle demektedir:

"سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ"

"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."²⁵⁸

Bu konu *İlahi Komedya*'da ise şu şekilde işlenmiştir:

"Oraya nasıl girdiğimi bilemeyeceğim,
öyle uykum gelmişti ki,
doğru yolu bırakıp gittiğimde.
Ama yüreğimin içine
korku salan vadinin bittiği
tepenin eteğine geldiğimde
yukarı çevirdim gözlerimi,
omuzlarını gördüm onun, herkese her yerde
yol gösteren gezegenin ışınları içinde.
O zaman biraz dindi,
o sıkıntılı gecede

²⁵⁶ Kütüb-i Sitte, çev. İbrahim Canan, (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1988) "İstiaze" (No:1879).

²⁵⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.210-212

²⁵⁸ İsrâ, 17/1

*yüreğimin gölüne çöken korku.”*²⁵⁹

İlahi Komedya'da Dante'nin anlattığı ceza şekillerinden biri de bazı günahkarların tırnaklarıyla kendilerini parça parça etmesidir. Dante XVIII. ve XXIX. kantoda tırnaklarıyla kendilerini parçalayan günahkarları tasvir etmektedir.

*“sazanın ya da daha büyük bir balığın pullarını
nasıl kazırsa bıçak, onlar da yaraların kabuklarını
tırnaklarıyla öyle kopartıyorlardı.”*²⁶⁰

*“şu kızın yüzüne bak iyice,
pis tırnaklarıyla vücudunu kaşıyor,
kâh yere çömeliyor, kâh ayağa kalkıyor.”*²⁶¹

Dante'nin tasvir ettiği bu ceza şekli Miraç Gecesi hadisesinde ise şu şekilde geçmektedir:

*“Mîraca çıkarıldığımda, bakırdan tırnaklarla yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan
bir topluluğun yanından geçtim.*

Ey Cebraîl! Bunlar kimlerdir?» diye sordum.

*Bunlar, (gıybet etmek suretiyle) insanların etlerini yiyenler ve onların şeref ve
namuslarıyla oynayanlardır.» cevabını verdi.”*²⁶²

İlahi Komedya ve Resulullah (s.a.v.)'in Miraç Gecesi gördüklerinden naklettikleriyle ortak olan bir diğer benzerlik ise azap şekillerinden biri olan zemheri soğuk ile cezalandırmadır. Bu konu Gazzâli'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet* adlı eserinde de geçmektedir ve cehennemdeki azap şekillerinden birinin zemheri soğuk olduğu belirtilmiştir.

İlahi Komedya'da anlatılan cehennem mimarisi miraç kıssasındaki ile çok benzemektedir. Her ikisinde de cehennem ters bir huni şeklindedir. Her katta belli bir günahı işleyenler cezalandırılmaktadır.²⁶³

²⁵⁹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.35-36.

²⁶⁰ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.283.

²⁶¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s.190.

²⁶² *Sünen-i Ebu Davud*, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, (İstanbul: Şamil yay.1989) “Edeb” 35 (No. 4878)

²⁶³ Palacios, *Dante ve İslam*, s.106.

Her iki yolcu da yaratıcıya yaklaştıkça ışık artar ve son cennet katına ulaşır Tanrı'ya yaklaştıklarında rehberlik eden yanlarından ayrılır ve yoğun ışıktan ötürü kör olmaktan korkarlar. Tanrı ise gözlerine güç verir ve görme duyularını keskinleştirir. Bu konuyla ilgili hadis şu şekildedir:

*“Ebû Zer (r.a.) şu şekilde söylemiştir: "Peygamberimize sordum:
- Ey Allah'ın Resulü! Rabbini gördün mü? dedim. Peygamberimiz:
- O, bir nur, O'nu nasıl göreyim, buyurdu.”* ²⁶⁴

Ayrıca bir başka hadiste Allah'ın ışığı ve parıltısı hakkında İslam dini son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz ki yüce Allah uyumaz. Zaten O'na uyumak da yakışmaz. Adalet terazisini indirir ve kaldırır. Gündüzün amelinden önce O'na gecenin ameli, gecenin amelinden önce de gündüzün ameli arz olunur. O'nun perdesi, nurdan ibarettir. Eğer perdeyi kaldıracak olursa yüzünün nur ve parıltıları, gözünün ulaşabildiği bütün mahlukatım yakardı.” ²⁶⁵

Bu hususla ilgili ünlü eser İlahi Komediya'nın Cennet bölümünde ise şu ifadeler geçmektedir:

*“Öyle yoğundu ki parlak ışık,
gözlerimi bir an ondan ayırsaydım,
kendimden geçerdim sanırım.
İşte bu nedenle daha da yüreklendiğimi,
dayanıp gözlerimi sonsuz değerle
birleştirdiğimi anımsıyorum.
Ey gözlerimin olanca gücüyle
öncesiz sonrasız ışığı görmemi
sağlayan bereketli sevgi!
Evrende dağınık olanın
onun derinliğinde sevgiyle*

²⁶⁴ Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, çev. Ahmed Davudoğlu, (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1985), “İman” (No.128)

²⁶⁵ Müslim, *İmân*, (No.129)

*bir araya geldiğini gördüm tek ciltte
Ah, sözcükler öyle yetersiz, öyle güçsüz ki
gördüklerimi söylemeye! Aklımda kalanlar ise
neredeysen hiç, gördüklerime göre.*

*Ey sonsuz ışık, yalnızca kendinde varsın,
kendini yalnız sen tanırırsın, tanıdığın,
tanındığın için kendine güler, sevdalanırsın!”²⁶⁶*

Hem Dante hem de İslam geleneği cehennemi yer kabuğunun altına yerleştirme hususunda hemfikirdir. İslam inancına göre cehennemin ağzının Kudüs’te olduğuna inanırlar. Süleyman Tapınağı’nın bulunduğu caminin altındaki bir bölmede ruhlar kuyusunun (Birru’l-Ervah) olduğu İslam geleneğinin inançları arasındadır. Dante de eserinde cehennemi İslam geleneği ile aynı yere konumlandırmıştır.

Yine İbn Cüreyc’den gelen bilgilere de dayanarak İslam geleneğindeki cehennem yapısında da katlar ve her katın bir adı vardır. Her katta farklı azap türleri ve farklı boyutlarda günahlara sahip kullar vardır. Cehennem, Lezza, Hutame, Sair, Sakar, Cahim, Haviye şeklinde katları bulunmaktadır. Dante de eserinde cehennemi katlara ayırmış, isimler vermiş ve her kata farklı boyutlarda günah işlemleri yerleştirmektedir.

Miguel Asin Palacios eseri *Dante ve İslam*’da, Dante’nin tasvir ettiği cehennem ile İslam geleneğindeki anlatılarda tasvir edilen cehennem arasındaki benzerliği şu önemli satırlar ile gözler önüne sermektedir:

“Örneğin cehennemin dumanından meydana gelmiş bir dağın ismi Zillu Yahmum’dur; sefahat düşkünlerinin üzerinde işkence gördüğü bir kayanın ismi Sicn, yani zindandır; Hendekü’s-sukran, dibinden, ayyaşların susuzluklarını gidermek için içtikleri kanlı bir suyun fışkırdığı bir çukurdur; Mevbık, yani azap çekilen yer, içinden bir ateş ırmağının aktığı bir vadidir; Asam, yani suçlar yurdu, başka bir vadinin ismidir; El-Veyl, yani sefalet vadisi, cehennem vadileri arasında en derin alanıdır, günahkârların yaralarından çıkan cerahat burada birikir ve müşrikler bunu içer; El-Habal, yani yıkıntı vadisi, El-Hazen, yani keder vadisi, diğer iki vadinin isimleridir; Lemlem, içindeki şiddetli ısının cehennem sakinlerini dehşete sürüklediği halka şeklinde bir vadidir; El-Gassak, yani cerahat, kıvrılarak akan, yılanların terinden meydana gelen bir ırmağın doğduğu bir kaynaktır. Bu ırmağın zehirli sularında, günahkârların etleri çürüyüp kokuşarak kemiklerinden ayrılır.”²⁶⁷

²⁶⁶ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komediya: Cennet*, s.949-949.

²⁶⁷ Palacios, *Dante ve İslam*, 134.

Palacios'un bu satırlarında da açıkça anlatıldığı gibi İslam geleneğinde tasvir edilen cehennem ile Dante'nin tasvir ettiği cehennem arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca bu benzerlikler sadece Cennet ve Cehennem bölümünde değildir. Dante'nin eserinde bulunan hayatta hiçbir iyilik ya da kötülük yapmamışların bulunduğu Limbus bölümü ile alakalı örnek oluşturabilecek herhangi bir Hristiyan kaynağı bulunmamaktadır. İncil'de veya diğer Hristiyan öğretilerinde bu tasvire uygun bir temel bulmak mümkün değildir. Fakat bu konuyla ilgili İslamî öğretilere baktığımızda Dante'nin Limbus'unu temellendirebiliriz. Kur'an-ı Kerim'in Araf suresinde cennet ve cehennemdeki kulları birbirinden ayıran "Araf" diye bir bölgeden söz edilmektedir.

وَيَنْبِئُهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾
وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾²⁶⁸

"İki taraf arasında bir perde ve Araf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline, "Selam size!" diye seslenirler. (46) Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, "Ey rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" derler. (47)

Bu ayetten de anlaşılacağı üzere İslam inancında Araf vardır. İslamî Limbus yani berzah çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Meyve ağaçları ile kaplı, cennet ve cehennemin arasında yükselen ve kapısı olan çok yüksek bir sur veya dağ olarak tasvir edilmiştir. Hz. İbrahim'in bulunduğu bahçe ve Dante'nin eserinde cehennemin girişindeki kaleye benzeyen yedi kapılı girişi de düşündüğümüzde, İslamî anlatıların Dante'nin Limbus'undan pek de farklı olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Komedyâ'da bulunan yedi kapılı olan ve surlarla çevrilmiş olan kale, İslam geleneğindeki sekiz surla çevrilmiş kalenin kopyası niteliğindedir. Ayrıca Gazzâli berzahta bulunan kulları kategorilere ayırmaktadır. Ebeveynlerine itaatsizlik ederek cennetten mahrum kalan şehitler, gururları meziyetlerinin önüne geçmiş olan alimler, buluş çağına ermemiş çocuklar gibi oluşturulmuş bu kategoriler tıpkı Dante'nin Limbus'da tasvir ettiği vaftiz edilmemiş çocuklara, inançsız olan şair ve filozoflara son derece benzemektedir. Ayrıca ruhların geçici olarak günahlarının bedelini ödediği yer olan arafın varlığı, *İlahi Komedyâ'nın* yazılışından bir asır sonra Hristiyan inancında bir dogma haline gelmiştir.²⁶⁹

²⁶⁸ A'râf 7/ 46-47

²⁶⁹ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 125 ve 168.

Dante'nin cehenneminin üçüncü dairesinde öfkeli, çok yoğun bir duman içerisindeyim. Yüzleri görünmez hâledirler. Bu tıpkı İslam inancındaki Allah'ın peygamberiyle alay edenleri kıyamet günündeki cezalandırma şekli ile benzetmektedir.

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾
270

“(9) Gerçek bu iken onlar kararsızlık içinde oyalanıp duruyorlar. (10-11) Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır.”

Bu ayet-i kerime ile Dante'nin betimlemesi yine karşımıza bir benzerlik örneği olarak çıkmaktadır. Ayrıca Araf'ın beşinci dairesinde açgözlüler yüzüstü yatarak acı gözyaşları dökmekte ve sürünmektedirler.

“Beşinci daireye vardığımızda,
ağlaşan insanlar gördüm burada,
yere uzanmış, yüzükoyun yatmışlardı.
Adhaesit pavimento anima mea”
dediklerini duydum, soluya soluya,
öyle hızlı soluyorlardı ki, zor anlaşılıyordu sözleri.
Ey Tanrı'nın sevgili kulları, siz ki,
acıları adaletle, umutla hafiflemiş ruhlersiniz,
gösterin bize büyük merdivenin yerini.”
Yerde sürünme cezanız sona erdiyse
ve yolunuzu bulmak istiyorsanız bir an önce,
hep dışınızda olsun sağ köşe.”²⁷¹

Bu konuyla alakalı yine İslam inancında örnekler bulunmaktadır. Asin Palacios'un aktardığına göre bu konuyla ilgili şöyle bir hadis bulunmaktadır: “Yeryüzünde sizi dik durdurup yürüten Allah, mahşer günü yüzleriniz üzerinde süründürecek.” ve yine başka bir hadiste ise “Bazıları bir yarış atı, rüzgâr veya yıldırım gibi hızla geçip gidecek; bazıları sadece koşacak veya yürüyecek bazıları ise bir bebek

²⁷⁰ Duhan, 44/9-10-11.

²⁷¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komediya: Araf*, s.506.

gibi emekleyerek veya karınlarının üzerinde sürünecek”.²⁷² Yine bu tasvirlerdeki benzerlikler ince ayrıntılardaki örtüşmeyi gözler önüne sermektedir.

Yeryüzü cennetiyle alakalı Orta Çağ anlatıları hakkında kapsamlı araştırmalar yapan Arturo Graf, Dante’den önce yaşamış yazarların, yeryüzü cennetini güney yarım kürede yüksek bir dağın tepesine yerleştirdiklerini söylemektedir. Dante’den önce kimsenin yeryüzü cennetini arafın zirvesine yerleştirmedini iddia etmiştir. Ancak mutezile taraftarları Allah’ın Âdem ve Havva’yı doğuda bir dağın tepesine yerleştirdiğini, cennetten kovunca da dağın eteklerine indirdiğini savunmaktadır. X. yüzyılda ise bu görüş İhvan-ı Safa’nın ansiklopediye benzeyen risaleleri aracılığıyla İslam dünyasına yayılmıştır. Tıpkı Dante’nin tasvirlerinde olduğu gibi, tasvir edilen bu yeryüzü cenneti, dünyadaki en yüksek dağın tepesinde yer almaktaydı. Bu konuyla alakalı birçok farklı inanış olsa da günümüzde en çok kabul edilen yer Seylan’da bulunan “Âdem Baba Zirvesi”dir. Fakat bu bilgi ve tasvirler Hristiyan dünyası için de diğer örneklerde olduğu kadar ciddi bir yenilik ve orijinallik temsil etmez.²⁷³

Ruhların cennete giriş sahnesiyle alakalı İslamî kaynaklarda birçok tasvir bulunmaktadır. Cennete giriş ve cennetin kapısında olan hadiseler ile alakalı Asin Palacios’un eserinde zikrettiği Orihuelalı Şakir ibn Müslim’in tasvirleri Dante’nin eserindeki sahneler ile çarpıcı bir benzerlik göstermektedir. Şakir ibn Müslim şöyle anlatmaktadır:

“Ruhlar cehennemi arkalarında bırakıp sırat köprüsünü geçtikten sonra, onları cennete ulaştıracak olan düzlüğe gelirler. Burada melekler onlara eşlik eder, cennete giden yolda cesaret verip rehber olur ve hak ettikleri cennetin keyfini sürmelerini dilerler. Cennetin kapısına yaklaştıklarında, içeriden güzel kokular taşıyan hoş bir esinti gelir. Bu esinti ruhlarını sağıltır ve arafın çeşitli bölümlerinde ve kıyamet gününde çektikleri azabın hatıralarını zihinlerinden siler. Cennetin kapısında, dünyadaki bütün ağaçlardan daha güzel görünen iki muazzam ağaç vardır. Bunların hoş kokusunun, türlü türlü yapraklarının, harikulade çiçeklerinin, güzel kokulu meyvelerinin, parlak yapraklarının dünyada eşi benzeri yoktur. Dallarındaki kuşlar, yapraklarının hışırtısıyla uyumlu bir şarkı söyler gibi ötüşürler. Her ağacın dibinde, en halis suların fişkırdığı pınarlar vardır. Suları billur gibi, yeni erimiş kardan daha soğuk ve beyazdır. Bu pınarlar iki berrak ırmağın kaynağıdır ve bu ırmakların yatağı inci ve yakutla doludur. Bu ırmakların kıyısında, meyve ve çiçeklerle dolu olan ve dallarında güzel şarkılar söyleyen kuşların

²⁷² Palacios, *Dante ve İslam*, s.171.

²⁷³ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 174-175-176-177.

barındığı ağaçlardan oluşan korular vardır. Ruhlar bu iki ırmakta yıkanır. Birinden, vücutları eski hâline gelmiş, ateşin izlerinden tamamen arınmış ve yüzleri sağlık ve neşeyle parıldar bir hâlde çıkarlar; ırmağın sularından içince, zihinlerinden geçmiş acılarının hatırası silinir, kalplerindeki bütün kıskançlık, kin ve nefret izleri yok olur; sonra diğer ırmakta yıkanır ve iki ağacın gölgesinde huzur içinde uykuya dalarlar. Ancak bu kadar huzurlu bir haldeyken bile melekler onlara şöyle seslenir: 'Ey Allah'ın sevgili kulu! Senin meskenin bu ağaçların altı değil. Senin yerin Allah'ın yanındır. Hadi öyleyse, ayağa kalk ve yürü. Az sonra ebedi saadet ve istirahat yurduna gireceksin. Ve ayağa kalkıp müjdeci meleğin peşinden cennetin yollarında yürümeye başlarlar. Melek onları bahçeden bahçeye götürür ve nihayet ihtişamlı kıyafetler giymiş ve her biri bir ata binmiş bakire kızlar ve oğlanlardan oluşan bir kafile görürler. Bunlar, cenneti kazanmış ruhların her birini sevinç çığlıkları ve tebriklerle selamlar: 'Ey Allah'ın sevgili kulu, cennete hoş geldin!

Şan ve şeref dolu cennet köşküne gir bakalım. Ruh içeri girince, muhteşem kıyafetler içinde kendisini bekleyen, benzersiz güzellikte bir genç kız görür. Yüzünün güzelliği onu şaşkına çevirir, Allah'ın kıza lütfettiği bu güzellik ve incelik kendinden geçmesine sebep olur. Aslında Allah ona insanüstü bir görme yeteneği bahşetmemiş olsa, kızın yüzünde ve bedeninde parlayan nurun ve ondan yayılan muazzam parlaklığın sebep olduğu görüntü ve duyguya dayanması mümkün değildir. Bir melek ona şöyle der: 'Ey Allah'ın sevgili kulu! İşte senin kıymetli gelinin, cennet hayatındaki sevgili eşin; genç kızlar arasındaki gözden, bütün erkeklerin bakışlarından saklanan nazlı bakire.' Bu güzel kız, onunla göz göze gelir gelmez, aşkından kaynaklanan ani isteğe karşı koyamaz ve ona doğru hızla yaklaşır. 'Ey Allah'ın sevgili kulu! Seni dört gözle bekliyordum.' der ve sevgi sözcükleriyle onu karşılar.²⁷⁴

Bu betimleme sahnelerdeki bahçe, iki ırmağın tasviri, ruhun iki ırmakta iki kez arınması tasvirlerini karşılaştırdığımızda yine normal üstü olan benzerliği görmek mümkündür.

*“Hiç değişmeyen bir esinti
alınımı okşuyordu,
hafif bir meltem gibi yüzüme vuruyordu.”*²⁷⁵

“Şunu da bil ki, üstüne

²⁷⁴ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 179-180-181.

²⁷⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Araf*, s.585.

*bastığın kutsal topraklar, başka yerlerde
görülmeven tohumdan, meyveden yana çok zengindir.”*²⁷⁶

*“Burada adı Lethe’dir; öbür tarafta
Eunoe olur adı; önce burada, sonra
orada tadana etkisini gösterir.”*²⁷⁷

*“Daha hızlı yürü dedi,
sana diyeceklerim var,
iyi dinle söyleyeceklerimi”*²⁷⁸

*Bu nedenle, nasıl uyandığımı geçiyorum
ve uykumun perdesini bir ışımayla birlikte
“Ayağa kalk: ne yapıyorsun?” sözleri yırttı diyorum.*²⁷⁹

Hoş bir esinti olması, meyvelerin bolluğu ve zenginliği, Lethe ve Eunoe adlı iki ırmakta da iki kez arınması son derece benzer ifadeler ile betimlenmiştir. Ayrıca “*Ayağa kalk, Ne yapıyorsun? Daha hızlı yürü.*” gibi yürümesini nasihat eden öğütlenme şekilleri “*Hadi öyleyse, ayağa kalk ve yürü.*” neredeyse birebir aynıdır. Burada anlatılan ırmaklar iki tanedir. Kitab-ı Mukaddes’te ise bu ırmaklar dört tanedir. Bu ırmaklardaki arınma şekline kadar örtüşme söz konusudur. Ruhlar ırmaktaki suyu içmekte, yıkanmakta ve çift arınma şeklinde olmaktadır. Arınmadan sonra ise ruh bir ağacın gölgesinde dinlenir. Hristiyan kaynaklarda Dante’ye model oluşturabilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır.²⁸⁰

Ayrıca Dante’nin, Cennet bölümünde Beatrice ile buluşması da başka bir ayrıntıdır. Açıkçası bu buluşma şekli Hristiyan ruhunu pek de taşımamaktadır. Özellikle Orta Çağ’daki Kilise’nin karakteristik özelliklerine son derece aykırıdır. Yine bu konuda X. yüzyıl eserlerinden olan *Kurretü’l-uyûn* isimli eserin kurtuluşa eren ruhun cennete giriş sahnesindeki sevgiliyle buluşma sahnesine bakacak olursak son derece benzer olduğunu göreceğiz.²⁸¹

²⁷⁶ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Araf*, s. 592.

²⁷⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Araf*, s. 593.

²⁷⁸ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Araf*, s. 631.

²⁷⁹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Araf*, s. 624.

²⁸⁰ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 182.

²⁸¹ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 184.

Dante'nin eserinde zina edenleri oradan oraya sürükleyen kasırga ile kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de, Ad kavmini helak eden fırtına benzerlik göstermektedir. Ayrıca Dante'nin eserinde anlatılan cezalandırma şekilleri İslam geleneğinde anlatılan ceza şekilleri ile son derece örtüşmektedir.²⁸²

4.2. İlahi Komedya ve İbn'ül Arabî

İspanyol bilim adamı ve Katolik bir papaz olan Profesör Miguel Asin Palacios “*La Escatologia Musulmana en la Divina Comedia*” ve “*İslam ve Dante*” adlı eserlerinde dünya çapında meşhur olan Dante Alighieri'nin meşhur eseri *İlahi Komedya* ile İslam hadisleri, *Miraç Kitabı* ve İbnü'l Arabî'nin eserleri arasındaki çarpıcı benzerlikleri ortaya koymuştur. Ayrıca Dante'nin eserini yazarken ilhamını doğrudan bu kaynaklardan aldığını iddia etmiştir. Dante doğmadan önce ölmüş olan İbnü'l Arabî'nin *Mirac kitabı* adeta Dante'nin *İlahi Komedya*'sının bir şablonu gibidir.²⁸³

Konuyla ilgili bir inceleme yapıldığında gerçekten de tesadüf olamayacak derecede benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu benzerlikler Dante'nin eserinin önemli bir kısmında Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin eserlerinden esinlendiğini söylemek için yeterlidir. Bir diğer tartışma konusu ise söz konusu bu eserlerin Dante'ye nasıl ulaştığıdır. Bazı araştırmacılar tarafından İspanya'da ikamet etmiş olan Brunetto Latini'nin aracılık ettiği söylenmektedir. Fakat konuyla ilgili ayrıntılı birçok araştırması olan Fransız metafizikçi, yazar René Guénon'a göre bu hipotez yeterince inandırıcı değildir.

Dante'nin eserlerinde belirgin bir şekilde etkisi olan İbnü'l Arabî'nin görüş ve eserlerinin nasıl ulaştığı konusunda başka hipotezler de bulunmaktadır. Yine Fransız yazar René Guénon'un *Dante ve İslam* adlı eserinde konuyla ilgili düşüncelerine göre, Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye bilindiği üzere Şeyhu'l Ekber denmektedir ve doktrini tamamen metafizik bir öze sahiptir. Birçok İslamî tarikatlardan yüksek seviyeli ve içine kapanık olanları İbnü'l Arabî'ye dayanmaktadır. Guénon'a göre 13. yüzyılda, yani İbnü'l Arabî'nin yaşadığı dönemde bu tür örgütler, Şövalyeci bazı tarikatlar ile ilişki içindeydi. Yani Guénon'un bu belirttiği yol ile İbnü'l Arabî'nin düşünce ve eserleri Dante'ye aktarılmış olabilir. Dante eserinde İbn Sinâ ve İbn Rüşd gibi bazı filozoflardan bahsetmiştir fakat İbnü'l Arabî'den ismen hiç bahsetmemiştir. Yani İbnü'l Arabî'nin

²⁸² Palacios, *Dante ve İslam*, s. 233.

²⁸³ Tolay, “*Dante'den Esinlenmeler*”, s. 3.

eserlerindeki düşünce ve içerik dönemin aktif ve etkin rol oynayan bazı örgütleri aracılığıyla aktarılmış olabilir.

Ayrıca Gül-Haççılık tarikatında bir hayli İslamî etki bulunmaktadır. Zaten Gül-Haç tarikatının kökeni de yine Şövalyeci tarikatlara dayanmaktadır. Orta Çağ döneminde doğu ile batı arasındaki entelektüel ilişkiyi kuranlar da yine onlardır.²⁸⁴

Dante'nin eserinde sıkça bahsettiği Beatrice aslında yalnızca bir kadın değil güzellik ve hikmetin de simgesidir. İbnü'l Arabî'nin *Tercümânü'l-Eşvâk* adlı eserindeki Nizam ile son derece benzerlik göstermektedir. Bir diğer benzerlik ise *İlahi Komedya*'da anlatılan cehennemin bölgeleri, göğün katları, İlahi Nur'un yanındaki melekler, mistik gülün daireleri ve üçlemeyi simgeleyen üç dairedir. Bu sembollerin tamamı İbnü'l Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde de mevcuttur.²⁸⁵

Örneğin, İbnü'l Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde melekler hususunda şöyle bir bölüm vardır:

"ثم قيل لهذا التابع : ارق فرقي في فلك المنازل فتلقاه من الملائكة والأرواح الكوكبية ما يزيد على ألف وعشرات من الحضرات تسكنها هذه الأرواح، فعابن منازل السائرين إلى الله تعالى بالأعمال المشروعة"²⁸⁶

"Sonra tabîye yükselmesi söylenir: Tabî de menziller göğüne kadar yükselir. Burada kendisini melekler ve gezegenlerin ruhlarından binden fazla kişi karşılar. Bu ruhlar onu onlarca mertebeye götürür. Burada Allah'a meşru ameller işleyenlerin konaklarını görür"

Dante ise eserinde göğün dokuzuncu katına ulaştığında melekleri ve meleklerin sayısını şu şekilde tasvir etmektedir:

"Bunların sayısı öyle çoktur ki,
insanın bunca uzağa erişebilen
ne düş gücü olmuştur, ne de dili;
Daniel'in açıkladığı sayıyı düşünürsen,
değindiği binlerin içinde belirli
bir sayı olmadığını görürsün."²⁸⁷

²⁸⁴ Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*, s. 47- 48.

²⁸⁵ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 259

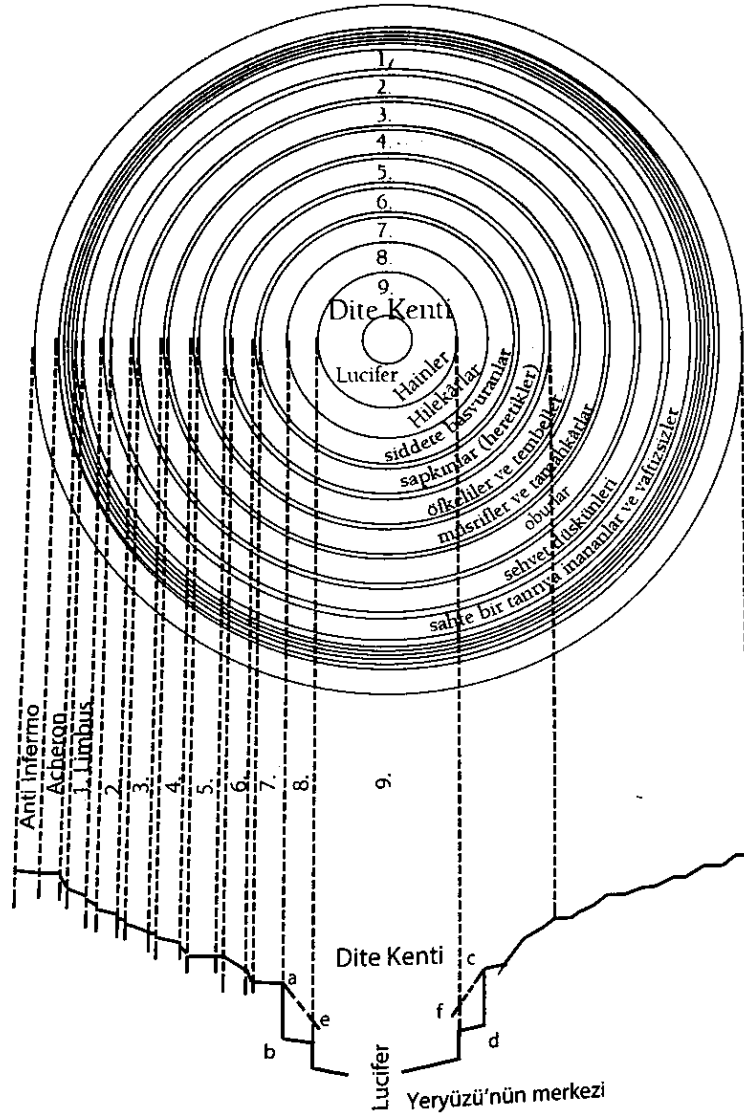
²⁸⁶ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Beyrut: Dar al-Kotob al-İlmîyah,1999) c.1.s.421.

²⁸⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 913.

Bunun dışında *İlahi Komedya*'da Dante'nin sevgiliye olan bağımlılığı, gözlerini kamaştırması, duyduğu ıstırap, sevgili tarafından azarlanması İbnü'l Arabî'nin tanımlamalarıyla son derece benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde bakireler, kartal, Ay, Güneş, şimşek, ipek ve bazı sayılar gibi ortak kullandıkları sembollerde bulunmaktadır.

288

Dante'nin Cehennemi için Porena'nın Planı

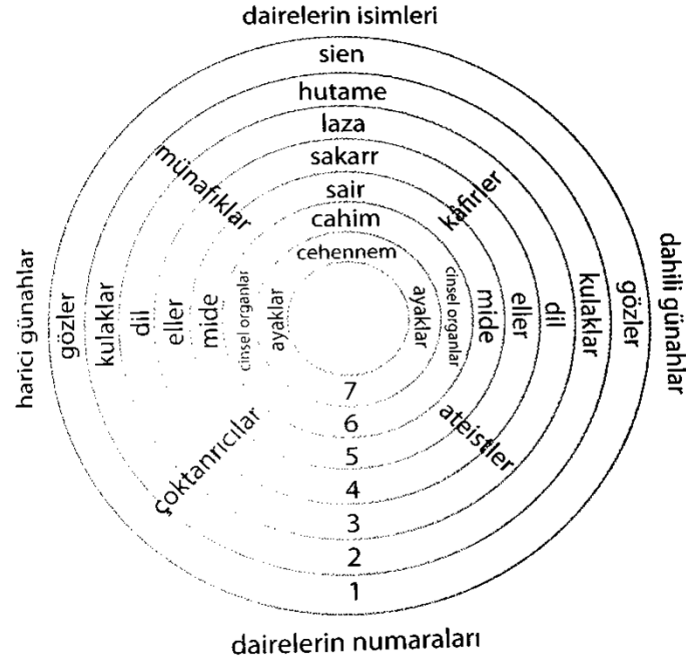

ŞEKİL 1²⁸⁹

²⁸⁸ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 80

²⁸⁹ Manfredi Poreno, *Commento Grafico alla Divina Commedia per use delle scuole*, (Milan: Kessinger Pub Co,2009), s.65

Manfredi Poreno'nun 1902 yılında Dante'nin cehennem tasvirine göre oluşturduğu cehennem şekli görülmektedir. Miguel Asin Palacios'a göre bu cehennem tasviri neredeyse İbnü'l Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserindeki ile aynıdır. Asin Palacios İbnü'l Arabî'nin cehennem tasvirini de eserinde paylaşmıştır.

ŞEKİL 2²⁹⁰

Bu iki şekil incelendiğinde aralarındaki benzerlik bariz bir şekilde ortadadır. Tek fark İbnü'l Arabî'nin tasvir ettiği cehennem yedi odadan oluşurken, Dante'nin ünlü eseri *İlahi Komedyâ*'da tasvir ettiği cehennem on odadan oluşmaktadır.

İbnü'l Arabî eserinde Jüpiter göğünde Hz.Musa'yı konuşturarak aslında kendi panteist felsefi düşüncesini okuyuculara sunmaktadır. Bu kısımda Hz. Musa'nın elindeki âsâ yılanı dönüşmüştür. Daha sonra buradan yola çıkarak evrendeki herşeyin birbirine dönüşebileceği fikrini açıkça sunmuştur. İbnü'l Arabî'nin zengin ve köklü felsefi düşünce dünyasına göre çeşitli form ve şekillerde karşımıza çıkan herşeyin özü aslında Allah'tır.

“Allah da 'Ey Musa, at onu.' demiş. Yani, asa olduğundan emin iken, onu elinden at! 'Onu attı. -Musa- 'Asa -yani o asa- bir anda hızla sürünen bir yılanı dönüştü. Allah asaya, yani cevherine 'yılanlık sureti' giydirince, yılanlık onun ayrılmaz özelliği oldu ki, bu özellik sürünmek idi. Sürünmek ile asanın yılan olduğu açıkça görüldü. Musa'nın asadan korkması, insanların yilandan korkmasının bezneri olmasaydı, şöyle derdik :

²⁹⁰ Palacios, *Dante ve İslam*, s.139.

"Allah asada yılanı yarattı." Asa yılanda yılan hâline gelmiş olduğu için karnı üstü yürümüştür. Çünkü onun kendisiyle koşacağı bir ayağı yoktur. Böylelikle dış görüntüsü de, asanın şekli nedeniyle yılan şeklinde oldu."²⁹¹

Yine İbnü'l Arabî'nin bu satırlarına benzer bir şekilde Dante Cehennem bölümünde şunları söylemiştir :

"Teiresias'a bak, erkekti
kadın oldu, görünüşü değişti,
değişime uğradı her yeri;
yeniden girebilmek için erkek kılığına,
birbirine sarılı iki yılan, sopasıyla
vurmak zorunda kaldı bir kez daha."²⁹²

Asa, yılan ve dönüşüm sembollerinin yanı sıra her iki eserde de panteizme dair bazı mesajlar vardır. İbnü'l Arabî'nin eserlerinde bulunan fikir Dante'nin *İlahi Komedya*'sında da vardır. Dante'nin eserinde resmettiği aleme göre her varlık ya Tanrı'ya doğru ya da şeytana doğru hareket etmektedir.

Dante, eseri *İlahi Komedya*'nın gizli anlamlarını Can Grande'ye yazdığı mektuplarda ve *Monarşi Üzerine* adlı eserinde açıklamıştır. Bu açıklamalar dikkate alındığında yine İbnü'l Arabî'nin yazdığı miraçlar ile anlam bağlantıları açıkça ortaya çıkmaktadır. Her iki ünlü yazara göre bu ruhani yolculukların amacı ilahi vuslatın saadetine ulaşmaktır. Bunun din aracılığıyla olabileceğine inanmaktadırlar. Dante'nin eserinde kendisine rehberlik eden Vergilius felsefeyi, Beatrice ise dini temsil etmektedir. Belli bir kata yükseldikten sonra Dante yolculuğuna Beatrice ile devam etmektedir ve Vergilius bu katlara çıkamamaktadır. Burada Dante'nin okuyucuya vermek istediği mesaj felsefi akıl yürütme, insana ruhani yolculuğun yalnızca ilk katlarında yardım edebilmektedir devamında cennete yükselebilmek için ise ilahi inayet gereklidir. İbnü'l Arabî'nin eserinde ise Beatrice gibi bir sembol kullanılmamaktadır. İbnü'l Arabî şahsen gerçek kişiyi Arş-ı Alâ'ya yükseltmektedir. Bu farklılık gibi gözüken olgu aslında birbirine paraleldir. Zira XXXI. kantoda Dante göğün onuncu katında Beatrice ile vedalaşmaktadır ve Beatrice bu yolculuğa onunla devam etmemektedir.

²⁹¹ İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, çev. Ekrem Demirli, c.8/s.52

²⁹² Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s. 201-202.

Dante'nin cennetinde, cennetlik ruhlar kendi buldukları katlardan aşağı inerek Dante'ye başka gök katlarında da görünürler, daha sonra Dante bu ruhları Sabit Yıldızlar Göğü'nde tekrar görür. Örneğin *İlahi Komedya*'nın XXIII. kantosunda İsa ve Meryem kuttular arasına inmiştir.

*“En açık göğün bezendiği
güzel yakutu süsleyen
bu çalgının sesinin yanında.
İsteğimizi barındıran karnın ürettiği
yüce sevginin çevresinde dönen
sevgi meleğiyim ben;
ey göklerin ecesi, oğlunun peşinden
gireceğin en üst yuvarı kutsallaştırırken
sen, yine döneceğim ben.”*²⁹³

Dante bu satırlar ile Meryem ve İsa'nın sekizinci göğe inişini betimlemiştir. Ayrıca XXVI. kantoda göğün sekizinci katında Yuhanna'yı, XXVII. kantoda göğün yine sekizinci katında Petrus'u görmektedir. Bu bahsi geçen şahsiyetleri göğün onuncu katı olan Arş-ı Alâ'da tekrar görmektedir. Aynı olaylar İbnü'l Arabî'nin eserinde de mevcuttur. Peygamberler yolcuyu karşılamak için göğün alt katlarına inmektedir. Arş-ı Alâ'da ise birinci ve yedinci katlarda görmüş olduğu Âdem ve İbrahim peygamber ile tekrar karşılaşmaktadır.²⁹⁴ İbnü'l Arabî bu peygamberler ile ilk karşılaşmasını şu satırlar ile anlatmıştır :

*“Unsurdan oluşan doğal arzuların etkisinden kurtulduklarında, onlara yakın
semanın kapısı açılır. Taklitçi (peygambere uyan), burada Âdem ile karşılarak sevinir,
Adem de onu yanına oturtur.”*²⁹⁵

İbnü'l Arabî eserinde Arş-ı Alâ'da tekrar karşılaşması işe şu şekilde betimlemektedir:

*“Sonra bu nurdan çıkarak, her şeyi kuşatan genel rahmet yerine ulaşır. Ulaşılan
yer, 'arş' diye ifade edilir. Burada meleklerin hakikatlerinden İsrâfîl, Mikail, Rıdvan ve*

²⁹³ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 857.

²⁹⁴ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 86.

²⁹⁵ İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, çev.Ekrem Demirli, c.8/s. 52.

Malik'i bulur. Beşerî meleklerin hakikatlerinden ise Âdem, Muhammed ve İbrahim'i bulur."²⁹⁶

Her iki eser arasındaki bu benzerlikte apaçık ortadadır. Genel anlamdaki konu ve içerik benzerliğinin yanı sıra bu denli ayrıntılı benzerlikler bunların bir tesadüf olamayacağına bir nevi kanıtı niteliğindedir. Ayrıca her iki eserde de yazarlar felsefe, teoloji ve benzeri konularda uzun uzadıya konuşmalar yaparak bilimsel eser haline getirmişlerdir. Her iki yazarda da bildiklerini sergileme arzusu son derece çarpıcı bir biçimde öne çıkmaktadır. Alegorik olan bu eserlerinin içine bir nevi ansiklopedi yerleştirmişlerdir.²⁹⁷

İslam geleneğinin inançları arasında olan Hz. Muhammed'in Miraç Gecesi hadisesinde göğe yükselen, göğün katlarını ve cehennemin katlarını gezen bir peygamberdir. Fakat hem İbnü'l Arabî'nin hem de Dante'nin eserinde miraç ile şerefendirilen ve bu hayali yolculuğa çıkan kişiler bir peygamber değil, yolcu bir insan ve bir günahkârdır. Her iki eserde de üslup son derece gizemlidir.

Dante'nin cehennem bölümünde dikkat çeken bir başka husus ise rehberiyile gerçekleştirdiği cehennem yolculuğunda hiç sağa dönmemesi, daima sola doğru yoluna devam etmesidir. Yönlere yüklenen bu anlam aslında Müslümanlara özgüdür. Kur'an-ı Kerim'de, Zümer Suresi'nin 67. Ayetinde Allah-u Teala:

"وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ"

*"Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştuıkları ortaklardan uzaktır ve yücedir."*²⁹⁸

Buyurmaktadır. Burada göklerin O'nun sağ elinde dürüldüğü yazmaktadır. Göklerden bahsedilirken sağ el kullanılmıştır. İslam inancına göre cennet göktedir.

İbnü'l Arabî'nin eseri *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*'de cehennemde sağ yön, cennette sol yön olmadığını şu satırlarla ifade etmiştir:

²⁹⁶ İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, çev. Ekrem Demirli, c.8/s. 61

²⁹⁷ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 89.

²⁹⁸ Zümer, 39/67.

" وقد ورد في الخبر: «إِنَّ الصِّرَاطَ يَظْهَرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِثْلَهُ لِلْأَبْصَارِ عَلَى قَدْرِ نُورِ الْمَارِينَ عَلَيْهِ فَيَكُونُ دَقِيقاً فِي حَقِّ قَوْمٍ وَعَرِيباً فِي حَقِّ آخَرِينَ يَصْدُقُ هَذَا الْخَبْرُ قَوْلُهُ تَعَالَى: (نُورٌ هُمْ يُسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ) وَالسَّعْيُ مَشْيٌ وَمَا تَمَّ طَرِيقٌ إِلَّا الصِّرَاطُ . وَإِنَّمَا قَالَ (وَبِأَيْمَانِهِمْ) [سورة التحريم: الآية ٨] لِأَنَّ الْمُؤْمِنَ فِي الْآخِرَةِ لَا شَمَالَ لَهُ كَمَا أَنَّ أَهْلَ النَّارِ لَا يَمِينُ لَهُمْ هَذَا بَعْضُ أَحْوَالِ مَا يَكُونُ عَلَى الصِّرَاطِ»²⁹⁹

“Bir rivayette şöyle bildirilir : '(Cehennem üzerindeki) Sırat köprüsü kıyamet günü insanlara sahip oldukları nur ölçüsünde görünür. Böylece köprü bir grup hakkında incelerken, bir grup hakkında genişler.' Bu rivayesi ' onların nuru önlerinde yürür' ayeti doğrular. Ayette geçen sa'y yürümek demektir. Sadece yol vardır. Allah önlerinde demiştir, çünkü ahirette müminin solu yoktur. Nitekim cehennemliklerin de sağ tarafı yoktur. İşte bunlar, yol üzerinde olan şeylerin hallerinin bir kısmıdır. ”³⁰⁰

Bu deliller göz önüne alındığında yine Dante'nin eserindeki bu ayrıntı İbnü'l Arabî'nin eserlerinden etkilendiğini kanıtlar niteliktedir. Sağ-sol zıtlığı çerçevesindeki simgesellik birçok dinî inanış ve mitolojide mevcuttur. Eski Çağ doğu dünyasında, Mezopotamya coğrafyasında bu simgesellik mevcuttur. Hitit büyü ritüellerindeki bazı eylem ve jestlerde sağ simgeselliği kullanılmıştır. Yine Klasik Yunan Mitolojisi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Sağ taraf şansa, sol taraf ise şanssızlığa işaret etmektedir. Çin mitolojisinde, Mısır simge dilinde, eski Pers toplumlarında, Afrika kıtasındaki Nuerlerde ve daha adını zikredemediğimiz birçok toplumda bu simgesellik kullanılmıştır. Hristiyanlık inancının kutsal kitabı olan İncil'de sağ iyiyi temsil ederken sol genelde olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bu konuyla alakalı da birçok örnek bulunmaktadır. Tevrat'a göre ise yine sağın olumlu solun olumsuz anlamı vardır. Elbette tüm bunlar Dante'nin eserindeki sağ-sol simgeselliği için temel gösterilebilir ancak Dante'nin eserindeki sağ-sol kavramları iyi-kötü anlamlarını içermeyi aşmıştır. Bahsettiğimiz tüm bu dinî inanış ve mitolojilerde sağ-sol kavramları iyi-kötü anlamları içermektedir. Dante'nin eserinde cennet ve cehennem için belirli yönler belirlenmiştir. Bunun Dante'den önceki dayanağı ise Mürsiyeli Muhyiddin İbnü'l Arabî'dir. Zira İbnü'l Arabî de eserinde bu simgeselliği başka bir boyuta taşımıştır ve cennet cehennem üzerinde yönler olduğundan bahsetmiştir. Bu durumda Dante'nin eserindeki ruhani yolculuğunda kendine seçmiş olduğu bu yön tayinleri yine İbnü'l Arabî'nin referansına dayandırılabilir.

²⁹⁹ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, c.1, s.476

³⁰⁰ İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, çev.Ekrem Demirli, c.2/ s. 456

Dante, *İlahi Komedya*'sında “alçak” ve “yüksek” meteryalizmini kullanmıştır. Yüksek Tanrı'nın, kurtulmuşların, kutsalların ve iyi insanların yeridir. Alçak ise kötülerin, günahkârların ahlaki bir hiyerarşiye göre yerleştirildiği yerdir. Bu bağlamda Lucifer (İblis) cehennemın en alt tabakasında, en dar çukurda buzlara saplanmış bir şekilde tasvir edilmiştir. Dante bu sahneleri şöyle satırlara dökmüştür:

“Acılar ülkesi hükümdarının yarı gövdesi

buzlardan dışarı yükseliyordu;

benim boyum bir devin boyuna daha yakın olurdu”³⁰¹

Bu satırlardan da görüldüğü üzere Lucifer buzlara gömülmüş bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu tasvir ilk kez Dante tarafından yapılmamıştır. Dante'den yüz yıl önce doğmuş olan Arabî meşhur eseri olan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*'de bu tasviri şu şekilde yapmıştır:

*“فعداب إبليس في جهنم بما فيها من الزمهرير فإنه يقابل النار الذي هو أصل نشأة إبليس فيكون عذابه بالزمهرير،
وبما هو نار مركبة فيه من ركن الهواء والماء والتراب فلا بد أن يتعذب بالنار على قدر مخصوص وعمامة عذابه
بما يناقض ما هو الغالب عليه في أصل خلقه.”³⁰²*

“Şeytanın cehennemdeki azabı aşırı soğuk ile yapılır. Çünkü aşırı soğuk şeytanın yaratılışındaki ateşin zıddıdır. Şeytana soğuk ile azap edilir. Şeytanın yaratıldığı ateş; hava, su ve toprak bileşimidir. Bu yüzden şeytanın belirli bir ölçüde ateşle de azap görmesi gerekir. Göreceği azabın büyük çoğunluğu ise yaratılışın zıddıyla gerçekleştirilir”

Dante Alighieri ve Muhyiddin İbnü'l Arabî, Lucifer'ı cehennemın en alt tabakasına yerleştirme ve yaratılışının tersi olan buz ile cezalandırma fikrinde

³⁰¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s. 326.

³⁰² Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*, c.1, s. 453

hemfikirdir. Fakat İbnü'l Arabî bu betimlemeleri İtalyan şair ve siyasetçi olan Dante'den yaklaşık 80 yıl önce yapmıştır.

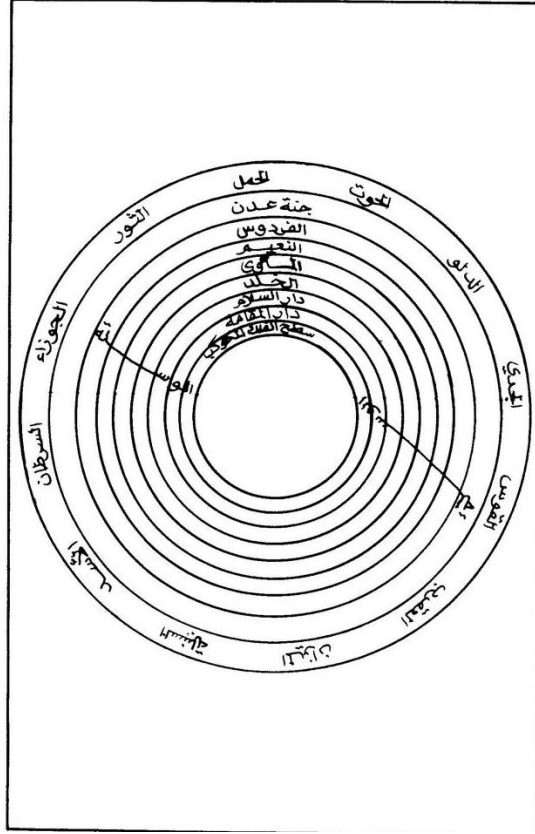
İbnü'l Arabî'nin Araf tasvirinde "kantara" denilen ikinci sıratı tasviri ile Dante'nin tasviri yine çarpıcı bir şekilde benzemektedir. İbnü'l Arabî'nin ayrıntılı tasvirine göre dört temel duraktan oluşan elli durak vardır. Bunlardan sonuncusu en ilginç olanıdır. Çünkü Dante'nin Araf'ı gibi köprü veya kaygan geçit olarak adlandırılan yedi engelden olmuştur. Bunlardan her birinin etrafında, ruhların tırmanmak zorunda olduğu binlerce yıllık mesafelerle ölçülen yüksekliklere sahip dik yamaçlar vardır.³⁰³

Dante eserinde yeryüzü cennetini, Araf'ın zirvesine yerleştirmektedir. Ayrıca Araf'ın son basamağıdır. Güney yarımküreyi kaplayan bir adanın ortasındaki yüksek bir dağı yeryüzü cenneti olarak tasvir etmiştir. İbnü'l Arabî'de yeryüzü cennetini, Dante ile aynı konuma yerleştirmiştir.³⁰⁴

Cennet tasviri konusunda hiç şüphesiz ki İbnü'l Arabî son derece başarılıdır. Hatta cenneti yalnızca kelimelerle anlatmakla kalmaz bir de çizimlerle izah eder. Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin kozmolojisine bakacak olursak, evren daireyle gösterilir. Arabî, Sabit Yıldızlar Göğü ile İlk Devindirici'nin arasına cenneti yerleştirmiştir ve iç içe geçmiş sekiz küre ile resmeder. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır : 1. El-Vesile 2.Daru'l makâme, 3.Daru's-selam 4. Cennetü'l-Huld 5. Cennetü'l- Me'va 6. Cennetü'n-naim 7. Cennetü'l firdevs 8. Cennetü'l-Adn.

³⁰³ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 89.

³⁰⁴ Palacios, *Dante ve İslam*, s.179.

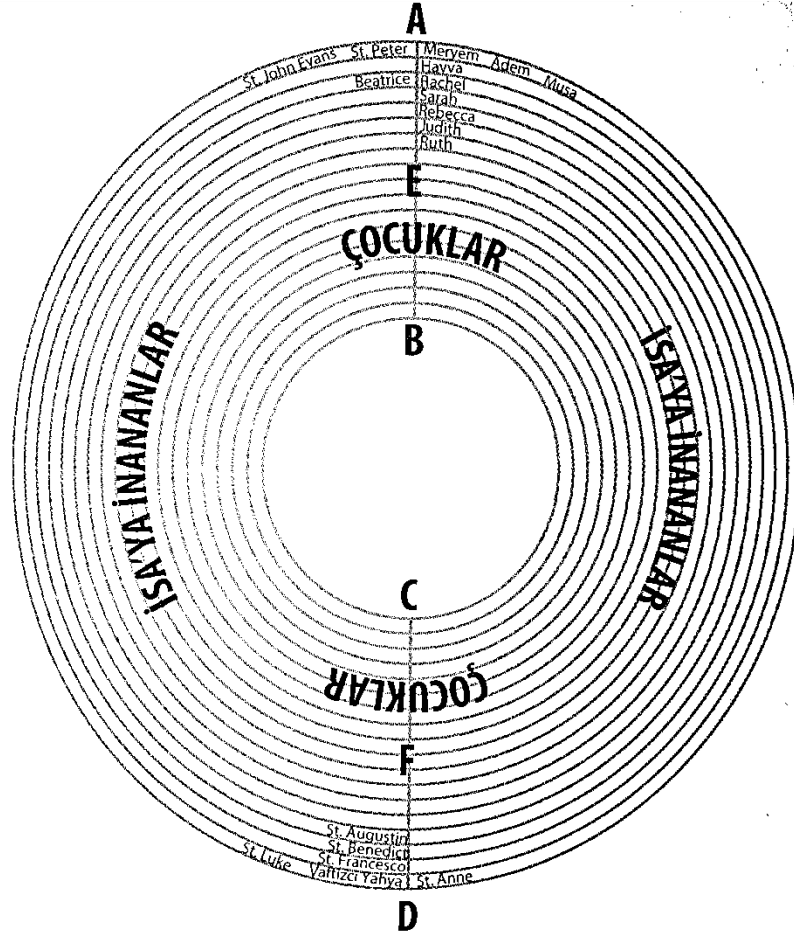

ŞEKİL 3 ³⁰⁵

Şekil 3'te gösterilen çizim Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin kendi eserinde bulunan cennetin ayrıntılı resmedilişidir. Bu sekiz kürenin her biri Arabî tarafından sayısız basamaklara bölünmüştür. Her bir basamakta ise ayrı ayrı köşk ve konaklar vardır. Bu geometrik çizimden sonra Dante'nin *İlahi Komedyâ*'daki gülü arasında bir karşılaştırma yapmak isabetli olacaktır. Dante elbette ki geometrik bir çizim yapmamıştır, cenneti güle benzeterek tasvir etmeyi münasip görmüştür. Dante'nin eserindeki cennet planını Manfredi Porena'nın *Commento Grafico alla Divina Commedia* adlı eserinde geometrik bir şekle dönüştürmüştür. Bu iki şekil karşılaştırıldığında ise birebir aynıdır. Benzerlik yalnızca geometrik şekillerle sınırlı değildir. Dante cennette bir devasa büyüklükte bir ağaçtan bahsetmektedir. Bu ağaç cennetin yedi katınca yayılır. Bu ağaç ise tıpkı İslam geleneğinde çok sık bahsedilen ve İbnü'l Arabî'nin de eserinde yer verdiği Tuba ağacı ile tıpatıp benzerlik göstermektedir. ³⁰⁶ Manfredi Porena'nın *Commento Grafico alla Divina Commedia* adlı eserinde geometrik çizimi şekil 4'de verilmiştir.

³⁰⁵ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, c. 6, s. 188

³⁰⁶ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 208.

ŞEKİL 4 ³⁰⁷

İbnü'l Arabî ve Dante'nin eserlerindeki cennet bölümleriyle alakalı çarpıcı bir diğer benzerlik ise her ikisinde de kurtulmuş ruhların cennetteki dağılımıdır. İbnü'l Arabî'ye göre bu dağılımı belirleyen üç unsur vardır. Bunlardan ilki Allah'ın rahmetidir. Bu kategori buluş çağına ermeden ölen çocuklar ve fitrat üzere yaşayan yetişkinlerden oluşmaktadır. İkinci unsur kulların sahip oldukları sevaplar ve erdemleridir. Üçüncü unsur ise lanetlenmiş olan kişilerin terk ettikleri cennet köşklerinin cennet sakinlerine kalmasıdır. Arabî Allah'ın rahmetini gazabından daha geniş olduğu düşüncesini benimsemiştir. Lanetlenmiş olanlar ise yalnızca işledikleri günahların cezasını çekerler, ancak seçilmiş ruhlar Allah'ın rahmeti sayesinde cennete girerler ve sevapları aracılığıyla hak edemeyecekleri derecede saadet yaşarlar. Bu yansımaları *İlahi Komedyâ*'da görmek mümkündür. ³⁰⁸

İbnü'l Arabî'nin tasvir ettiği cennetin üst katlarındaki temel kategorilerden dördü şu şekildedir : Birincisinde nebi ve resuller vardır. İkincisinde veliler vardır. Üçüncü kategoride ise dünya hayatında Allah'ı bilgi yoluyla kavrayanlar bulunmaktadır.

³⁰⁷ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 209.

³⁰⁸ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 212.

Dördüncü kategoride kalbi temiz kimseler ve ilahi adaleti vahiy yoluyla kavrayanlar bulunmaktadır. Dante'nin eserine baktığımızda aynı dağılımı görmekteyiz. En üst mertebede Âdem ve Musa gibi peygamberlerin yanı sıra Petrus ve Yuhanna gibi havariler vardır. Onların altında Aziz Francesco³⁰⁹, Aziz Benedikt³¹⁰ ve Aziz Augustine³¹¹ gibi bazı tarikat liderleri vardır. İlahi emirlere uyan inançlı insanlar ise son basamağa yerleştirilmiştir. Dahası Dante cennet sakinlerinin oturdukları yerleri tasvir ederken, İbnü'l Arabî ile aynı kelimeleri kullanarak tahtlardan, koltuklardan, basamaklardan bahsetmiştir.³¹²

İbnü'l Arabî eserinde cennete nail olmuş kulların Allah-u Teâla ile kavuştukları ve Allah'ı gördükleri sahneleri tasvir ederken, yaratıcıyı bir nur olarak betimler. Ayrıca bu nurun azametine sık sık vurgu yapar. Bu mukaddes nurun azametinden dolayı kulların bakmaya güç yetiremediklerini ve gözlerinin yetersiz kaldığını söyler. Bu sahneyi şu sözlerle dile getirmektedir :

"فِيَاتِيَهُمْ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَقُولُ لَهُمْ : تَأْهِبُوا لِرُؤْيَا رَبِّكُمْ جَلَّ جَلَالُهُ فَهَا هُوَ يَتَجَلَّى لَكُمْ، فَيَتَأْهِبُونَ فَيَتَجَلَّى الْحَقُّ جَلَّ جَلَالُهُ وَبَيْنَهُ وَبَيْنَهُ ثَلَاثَةٌ حِجَابِ الْعِزَّةِ، وَحِجَابِ الْكِبْرِيَاءِ، وَحِجَابِ الْعِزَّةِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ نَظْرًا إِلَى تِلْكَ الْحِجَابِ فَيَقُولُ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ لِأَعْظَمِ الْحِجَابِ عِنْدَهُ : ارْفَعُوا الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَ عِبَادِي حَتَّى يَرُونِي فَتَرْفَعِ الْحِجَابَ فَيَتَجَلَّى لَهُمُ الْحَقُّ جَلَّ جَلَالُهُ خَلْفَ حِجَابٍ وَاحِدٍ فِي اسْمِهِ الْجَمِيلِ اللَّطِيفِ إِلَى أَبْصَارِهِمْ وَكُلِّهِمْ بَصَرًا وَاحِدًا فَيَنْفِثُ عَلَيْهِمْ نُورًا يَسْرِي فِي نَوَاتِيهِمْ فَيَكُونُونَ بِهِ سَمْعًا كُلِّهِمْ وَقَدْ أَبْهَتَهُمْ جَمَالَ الرَّبِّ وَأَشْرَقَتْ نَوَاتِيهِمْ بِنُورِ ذَلِكَ الْجَمَالِ الْأَقْدَسِ." ³¹³

"Allah'tan bir elçi gelir ve şöyle söyler: "Rabbiniz (c.c.) görmek için hazırlanın! Rabbiniz size görünecek". Hak kendilerine tecelli eder. Bu esnada Hak ile kullar arasında üç perde vardır: İzzet perdesi, büyüklük perdesi, azamet perdesi. Kulların o perdelere bakmaya gücü yetmez. Yüce Allah katındaki en büyük görevliye şöyle emreder: "Kullarım ile aramdaki perdeyi kaldır ki beni görebilsinler." Bunun üzerine perdeler kaldırılır. Allah bir tek perdenin arkasında el-Cemîl ve el-Latîf isimlerinde kullarına görünür. Üzerlerine bir nur yayılır. Bu nur sayesinde hepsi dinlemeye başlarlar. Rabbin güzelliğinden kendilerinden geçmiş bu kişileri bu mukaddes nurun güzelliği aydınlatmıştır."

³⁰⁹ Aziz Francesco : d.1181 ö.1226, İtalyan Katolik aziz, mistik ve tarikat kurucusudur.

³¹⁰ Aziz Benedikt: d. 480 ö.547 İtalyan Ortodoks ve Katolik Kiliselerine göre aziz kabul edilen bir din adamıdır. Aziz Benediktus'un Kuralları olarak benimsenmiş kuralları vardır.

³¹¹ Aziz Augustine: d. 354 ö.430 Hristiyan filozof ve Tanrı bilimcidir.

³¹² Palacios, *Dante ve İslam*, s. 213.

³¹³ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, c. 1, s. 483

Cenneti hak etmiş, kurtuluşa ermiş ruhların Tanrı ile buluşması sahnesinde Dante, *İlahi Komedya*'da ana karakterdir. Bizzat kendinin çıktığı bu astral seyahatte Arş-ı Alâ'ya yükselmiş ve Tanrı'yı görmüştür. Dante'de tıpkı İbnü'l Arabî gibi Tanrı'yı bir nur olarak tasvir eder ve hatta bu ışığın gücünden dolayı gözlerinin görme yetisinin yetmediğine değinir. Bu sahneyi ise şu satırlarla tasvir etmektedir:

*“Tanrı'nın sevdiği o kutlu gözler
yakarana çevrildiler, inançlı dualardan
hoşlandıklarını belli ettiler;
ardından, öncesiz sonrasız ışığa yöneldiler,
hiçbir canlının gözü böyle derine
inemezdi o ışığın içinde.
İsteklerinin sonuna erişmekte
olan ben de, içimdeki tutkunun
doruğa ulaştığını duyumsuyordum.
Bernard gülümsüyor, gözlerimi yukarıya yöneltmemi
işaret ediyordu; oysa onun bu isteğini
o daha demeden yerine getirmiştin:
çünkü arlaştıkça görme yetim,
gerçeğin ta kendisi yüce ışığın içine,
daha çok giriyordum gitgide.³¹⁴*

Bu iki eser arasında yaratıcı gücün bir ışık, nur olarak görünmesi ve bu ışık karşısında görme yetisinin yetmemesi birebir örtüşmektedir. Ayrıca İbnü'l Arabî'ye göre cennet hayatı tecelliye dayanmaktadır. Arabî'ye göre, Allah nur odağıdır ve cennet ehlini Kadir-i Mutlak'ı temaşa etmeye hazırlamaktadır. Arabî ile Dante'nin fikir ve sanatsal yorumu da yine son derece benzerdir. Dante'den önce bu yorumlama şeklinin Orta Çağ Hristiyan literatüründe ise herhangi bir temeli bulunmamaktadır. Zira Aziz Thomas Aquinas, Tanrı'yı görmeyi felsefi bazı terimler ile açıklamış ve bu açıklaması esnasında gibi İslam filozoflarından olan İbn Baccе, İbn Sina, Farabi, İbn Rüşd'den sık sık yararlanmışır. İbn Rüşd'ün teorisinin ise kendine en yakın olan görüş olduğunu ifade etmiştir.

³¹⁴ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 944.

Dante'nin Tanrı ile buluştuğu sahneleri Hristiyan literatüründe temellendirebilmek için baktığımızda, kendi dönemine kadar olan görüşlerde uygun bir kaynak bulunmamaktadır. Hatta Aziz John Chrysostom Tanrısal cevherin görülebileceğini kabul etmemektedir. VIII. Yüzyıla kadar Aziz Ambrose, Aziz Augustine ve Latin dünyası insan gözünün Tanrı'ya bakmasının imkânsız olduğunu savunmuşlardır.

İbnü'l Arabî'nin eseri ve Komediya'da arasındaki bir başka benzerlik de cennetteki ruhlar gözlerini Tanrısal merkeze dikmeleridir, Allah'ı görebilmenin ise muhtelif safhaları vardır. Dante'nin tasvirine göre bu mertebeler ruhların Yaratıcı'ya karşı hissettiği aşkın, Mürsiyeli İbnü'l Arabî'ye göre ise Allah ne denli bilgi bildiğine ve tanıdığına bağlıdır.³¹⁵

Ayrıca her iki eserde de nihai sahneye ulaşıldığında, Allah'ın cemalini gördüklerinde her iki yolcu da kendinden geçmektedir. Az evvel yorumladığımız pasajda “*Kuşkusuz Rabbin güzelliği onları kendilerinden geçirmiş,*” diyen İbnü'l Arabî devamında kendilerinden geçen bu kulların köşklerine giderken Allah'ı görme sarhoşluğundan dolayı köşklerini bile tanıyamadığından bahsederek kendini kaybetmenin derecesini pekiştirmiştir. Dante'nin eserinde de yine Tanrı'yı gördüğü sahnelerde kendinden geçme, hafıza kaybı, uyku hâli, bilinç kaybı gibi unsurları görebiliriz.

*“Bundan sonra gördüklerim sığmaz sözcüğe,
bu görüntü karşısında yetersiz kalır dilimiz,
bu yoğunluğa dayanamaz belleğimiz.”*³¹⁶

İslam düşünürleri arasında Dante'ye model oluşturma ihtimali olanlardan en güçlü isim Muhyiddin İbnü'l Arabî'dir. Bahsettiğimiz gibi; göğün katları, cehennem bölümleri, arafın Limbus'a, cehennemın İnferno'ya olan benzerliği, cennet ve cehennem arasında bulunan çimenlik alan Yeryüzü Cenneti İbnü'l Arabî'nin anlatımının bir prototipi niteliğindedir. Her iki yazarın da anlatımında simetri hakimdir. Cehennem ve cennetin katları birbirine eşittir. Cehennemde bulunan her yerin cennette bir karşılığı vardır. Kudüs'ün altında cehennem vardır. Cehennemın en alt tabakasında her iki anlatımda da Lucifer bulunmaktadır ve cezalandırma şekline kadar anlatımlar örtüşmektedir.

Bu denli tesadüfi olamayacak benzerliği gözler önüne serdikten sonra bir diğer mesele tüm bu semboller ve düşüncelerin Dante Alighieri'ye nasıl ulaştığı hususudur.

³¹⁵ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 219- 220.

³¹⁶ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komediya: Cennet*, s.944.

Orta Çağ Avrupa'sında İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd kadar tanınan bir diğer Müslüman ise Muhyiddin İbnü'l Arabî'dir. Guénon bu konuyla ilgili İbnü'l Arabî'nin profan yolla tanınmadığını, zira Dante'nin hiçbir eserinde Arabî'den bahsetmediğini dile getirmektedir. Ancak Dante sanki Arabî'nin aşk hakkında yazdıklarını ezbere biliyormuşçasına eserlerinde işlemiştir. Örneğin tasavvufun temel unsurlarından biri olan "ilahi aşk" teması Alighieri tarafından *Vita Nuova* adlı eserinde işlenmiştir ve hatta eserin belkemiği niteliğindedir. Dante, Mezopotamya'nın, Uzak Doğu'nun, Hindistan'ın, Orta Doğu'nun, Mısır'ın ve Arap dünyasının bilgi ve düşüncelerini Tapınak Şövalyelerinin, Provanslı ozanların ve Sicilyalıların vasıtasıyla öğrenmiştir. Avrupa'ya Tapınak Şövalyeleri tarafından getirilen "vahdet-i vücud", "İhvan-ı Safa" ve "İlahi Aşk" gibi İslam dünyasına has kavramlar, Haçlı Seferleri'nde yaşanan başarısızlıklar yüzünden otoritesi sarsılan papalık kurumuna karşı yaşanan kargaşadan kurtulmak isteyen kişilere adeta bir kurtarıcı olmuştur. Bir grup yazar ve ozanın kurduğu "Aşk Sıddıkları" adlı gizli örgüt kullandıkları gizemli dil, simge ve alegorileriyle XIII. yüzyıl İtalyan dünyasına, özellikle de Toskanalı ozanlara yeni bir soluk olmuştur. Dante eseri olan *Vita Nuova*'da 9 kez Aşk Sıddıkları'na gönderme yapmıştır.³¹⁷

İbnü'l Arabî'nin bu tasavvufî düşüncelerinin Endülüs aracılığıyla önce Güney Fransa'ya, oradan da tüm Avrupa'ya ulaştığı ve Dante'nin bu düşüncelere bu yolla ulaşmış olması güçlü bir ihtimaldir. Ayrıca Haçlı Seferleri de bu konuda önemli bir faktördür. Zira seferden dönen şövalyeler döndükleri bölgelere ait bilgi ve birikimi yanlarında getirmişlerdir ve Avrupa'ya yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Tasavvufî düşünce ve bilgiler dönemin başka yazarlarında, Aşk Sıddıkları'nda ve Dante'de gözle görülür etkiler bırakmıştır. Bu konuyla ilgili Rene Guénon'un şu sözleri son derece önem arz etmektedir:

"Cehennem'in katları astronomik gölgeler, mistik gül çemberleri, ilahi nuru çevreleyen melekler güruhu, üçlü şahsiyeti sembolize eden üç çemberin tamamı kelimesi kelimesine Fiorentinalı şair tarafından Muhyiddin İbnü'l Arabî'den alınmadır" ve şunları eklemiştir: *"En küçük detaylara kadar varan bu benzerliklerin mevcudiyeti bir tesadüf eseri olamaz. Dante'nin eserinin önemli bir kısmında Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin yazılarından esinlendiğini söylemek için elimizde yeterli nedenler bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi XIII. yüzyılda yani bizzat Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin yaşadığı dönemde bu tür örgütler, Şövalyeci tarikatlar ile, özellikle Tapınak Şövalyeleri, ilişki içerisindeydiler. Bize göre tespit edilen nakil işlemi işte bu yolla gerçekleşmiştir."*³¹⁸

³¹⁷ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 100.

³¹⁸ Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*, s. 47.

Bazı görüşlere göre Dante yalnızca Mürsiyeli İbnü'l Arabî'den etkilenmemiştir, Gazzâlî'nin etkileri de görülmektedir. Ayrıca Palacios'un eserinin dördüncü bölümünde de işlediği üzere Hristiyan menkıbeleri aslında *İlahi Komedya*'nın bir habercisi niteliğindedir. Bu menkıbelerde de birçok İslamî ve Arap edebiyatına ait kökenler olduğu ince ayrıntısına kadar incelenmiştir. Konuyla ilgili Palacios kitabında çok fazla örneklendirme yapmıştır. Buradan da anlayacağımız üzere Avrupa'ya yayılmış olan bu Arap edebiyatı ve İslamî unsurlar Dante'nin eserine de sirayet etmiştir. İbnü'l Arabî'nin eserindeki semboller ve düşünce dünyasındaki fikirlerin Dante'ye ulaşması da zor bir durum değildir. İbnü'l Arabî kendi döneminde tasavvuf konusunda eser yazanlar içerisinde en etkilisidir denilebilir. Arabî herhangi bir tarikatın kurucu olmamasına karşın, hem İslamî hem de Orta Çağ Avrupa'sında birçok gizli örgüt ve tarikatı derinden etkilemiştir. Dante'nin de eserlerinde yaptığı göndermelere ve “*İlahi Komedya* ve Hristiyanlık” başlığı altında incelediğimiz semboller ışığında, bu gizli örgüt ve tarikatlar ile olan bağlantısı açıktır. Bu konuyla alakalı bir diğer görüş ise İspanya'da büyükelçi olarak ikamet etmiş olan Brunetto Latini'nin aracılık etmiş olması ihtimalidir.

4.3. İlahi Komedya ve Ebü'l-Alâ el-Maarri

Dante'nin dünyaca ünlü eseri olan *İlahi Komedya*'yı yazarken, miraç hadisesinden ve İbnü'l Arabî'nin eserlerinden, düşünce dünyasından faydalandığını birtakım deliller ile uygun başlıkların altında inceledik. Dünyaca ünlü ve birçok camia tarafından tanınan *İlahi Komedya* eserinin yazarı Dante Alighieri'yi etkileyen bir diğer şahsiyet ise Suriyeli filozof, şair ve yazar Ebü'l-Alâ el-Maarri'dir. Dante'nin eseri, Arap dünyasına XIX. yüzyılın sonlarında ulaşmıştır. Ebü'l-Alâ'nın meşhur eseri olan *Risâletü'l-gufran* ile *İlahi Komedya* arasındaki benzerlikleri ortaya koyan bir çalışma 1886 yılında, Mısır'da el-Muktataf isimli dergide yayımlanmıştır.

Lübnanlı Arap tarihçi, gazeteci Corci Zeydân meşhur *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*'de, *Risâletü'l-gufran*'ın, Dante'nin meşhur eseri *İlahi Komedya*'sına ve John Milton'un *Kayıp Cennet* adlı eserine kaynakça olduğunu iddia etmiştir.³¹⁹ Yine 1919 yılında Cezayir'de Revue Africaine dergisinde Cezayirli Profesör Sadeddin Bencheneb tarafından “Sources Musulmanes dans la ‘Divine Comédie’” (*İlahi Komedya*'nın İslamî Kaynakları) isimli makale yayınlanmıştır. Bu makaleye göre de *İlahi Komedya*, İslamî

³¹⁹ Corci Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, (Kahire: Hindawi yay.,2013) s. 684

kaynaklardan Hristiyan kaynaklarına geçmiş ögelerle ve doğrudan bazı İslamî kaynaklara dayanmaktadır. Suriyeli yazar Kustâkî el-Hımsî (ö. 1941), *İlahi Komedya* ve *Risâletü'l-gufran*'ı karşılaştıran dokuz makale yazmıştır ve bu makaleleri Arap Akademisi Bülteni'nde yayımlamıştır. Kustâkî el-Hımsî, Komedya'nın özgünlükten uzak ve tamamen el-Maarrî'den intihal olduğunu iddia etmektedir.³²⁰

Taha Hüseyin, Maarrî'nin eseri *Risâletü'l-gufran*'ın Arapların ilk hayalî kıssası olduğunu belirtmiştir. *İlahi Komedya* tüm dünya edebiyatına mal olmuş ve İtalyan edebiyatının en meşhur epik şiiri olarak kabul edilmiştir. Dünya klasikleri arasında başyapıt sayılmaktadır. Her iki eserde de cennet ve cehennemde karşılaşılan şahsiyetler, yazarların kendi kıstasları ve inançları doğrultusunda yerleştirilmiştir.

Her iki eserde de başkahramanlar Hz. Âdem ile karşılaşmaktadır. Hz. Âdem'i iki şairde cennete yerleştirmiştir. Bir diğer ortak durum ise, iki eserde de başkahraman Hz. Âdem ile sohbet ederken, onun konuştuğu dilden bahsedilmektedir.³²¹ Bu konuyla ilgili eseri *Risâletü'l-gufran*'da şöyle bir bahis geçmektedir:

*“Babanıza eziyet ve işkence etmekte ısrar ediyorsunuz, ben cennette iken Arapça konuşuyordum. Yeryüzüne inince dilim Süryaniceye dönüştürüldü. Ölünceye kadar da ondan başka dil konuşmadım. Allah Teala beni tekrar cennete döndürünce dilim de Arapçaya döndü.”*³²²

Hz. Âdem ile karşılaşma ve konuştuğu dil hakkında *İlahi Komedya*'da ise şu satırlar geçmektedir:

*“Yeryüzünde bulunduğum süre boyunca,
güneşin dokuz yüz otuz kez, yolu üzerindeki
ışıklarda döndüğünü fark ettim
Nemrud'un adamları bitirilmesi
olanaksız işe girişmeden önce,
konuştuğum dil söndü gitti.”*³²³

İlahi Komedya'da anlatılan Limbus ise *Risâletü'l-gufran*'da anlatılan ifritlerin cennetini andırmaktadır. Limbus'taki insanlar cehennem azabı çekmezler fakat cennetin

³²⁰ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 111.

³²¹ Uçar, *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 139-140.

³²² el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, s. 148

³²³ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 884.

güzelliklerinden de mahrumdurlar. Bu insanların Limbus'ta olmasının sebebi, iyi ve erdemli ruhlar olmalarına rağmen Hristiyanlıktan önce yaşamışlardır ve vaftiz olmamışlardır. Bu yüzden cehennemle azaplandırılmadıkları gibi cennetin coşkusunu da yaşayamazlar.³²⁴

“İyi yürekli usta dedi ki:

“Niçin sormuyorsun gördüğün ruhların sahiplerini?

Gitmeden daha ileri, bil ki bunlar günahkâr değil,

erdemleri var, ama yeterli değil,

çünkü senin inancının da giriş kapısı

vaftizden yoksun kalmışlar;

Hristiyanlıktan önce yaşamışlar,

ama Tanrı'ya gerektiği gibi tapınmamışlar:

Onlardan biriyim ben de”³²⁵

Ebü'l-A lâ'nın tasvir ettiği “ifritlerin cenneti” ise sözde cennettir. Tıpkı Dante'nin Limbus'u gibi cennetin güzelliklerini yaşamadıkları gibi cehennem azabını da yaşamazlar. Maarî cinlerin dünyada istedikleri şekle kolayca bürünmelerinden dolayı, onları sözde cennete yerleştirmiştir. Maarî'nin hayalî yolculuğunda ziyaret ettiği bu sözde cennette, yalnızca Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen cinler bulunmaktadır. Aynı bağlamda bir diğer benzerlikte Ebü'l-Alâ el-Maarî'nin “Cinlerin Şiirleri” başlığı altında onların şairlik vasfını övmesine karşın, Dante'nin de Limbus'a meşhur şairleri koymasındadır.

Bu iki büyük eser arasındaki bir diğer benzerlik ise İslam inancında “şefaat” denilen husustur. Ebü'l-Alâ el-Maarî eserinde hayalî yolculuğa çıkardığı İbnü'l-Kârih'e cennetin kapısından içeri girebilmesi için Hz. Fatıma yardımcı olmuştur.

“Hz. Fatıma'nın çıkışının vakti gelip de: "Ey bekleme yeri halkı, gözlerinizi kapatın da Muhammed'in -Allah'ın rahmeti ve selamı üzerine olsun- kızı Fatıma geçsin!" diye seslenildiği zaman, Ebü Tâlib oğullarından hiç şarap içmemiş ve asla kötülüğü tanımamış kadınlı erkekli çok sayıda insan toplanıp onu bir yolda karşıladılar. O, onları görünce "Nedir bu kalabalık? Dile getirilecek bir durumunuz mu var?" diye sordu. Onlar "Biz iyiyiz, şüphesiz cennet halkına verilen armağanlardan zevk alıyoruz fakat bizler,

³²⁴ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 143.

³²⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cehennem*, s. 62.

daha önce geçen sözden dolayı tutulmuşuz ve vaktinden önce cennete gitmek istemiyoruz çünkü bizler, Yüce Allah'ın şu sözünün delilliği ile güvenlikte ve rahat içindeyiz. Şüphe yok ki haklarında, bizden güzellik takdir edilmiş olanlar, ondan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır. Onun uğultusunu bile duymazlar. Bunlar, canlarının istediği şeyler içinde sonsuza dek kalacaklardır. O büyük korku onları mahzun etmeyecek ve melekler onları: 'İşte bu, size vaat edilen gününüzdür.' diye karşılayacaklardır."

Onların arasında Hüseyin'in oğlu Alî ve onun iki oğlu Muhammed ile Zeyd ve onlardan başka takva sahibi dürüst kimseler vardı. Fatıma'nın -selam onun üzerine olsun- yanında şerefçe ve yücelik bakımından onunla aynı seviyede olan başka bir kadın daha vardı. "Bu kadın kimdir?" denildi. Denildi ki "Abdul'uzzâ oğlu Esed oğlu Huveylid'in kızı Hatice'dir." Onun (Hatice'nin) yanında nurdan atlar üzerinde gençler vardı. "Bunlar kim?" diye soruldu. Cevaben "Muhammed'in -Allah'ın rahmeti ve selamı üzerine olsun- oğulları Tayyib ve Tâhir (diye de bilinen) 'Abdullah, Kâsım ve İbrâhîm."

Benim istekte bulunduğum o topluluk dedi ki "Bu, bizim dostlarımızdan biridir, tövbesi doğru çıkmıştır; hiç şüphe yok ki o cennet ehlidir. O, bekleme yerinin sıkıntılarından kurtarılıp cennete girmesi ve çabucak kurtuluşa ermesi için, bizi sana aracı yaptı, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun. O (Fatıma), kardeşi İbrâhîm'e -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- "Al bu adamı!" dedi. O da bana "Üzengimden tut!" dedi. O at, insanların arasından geçmeye, milletler ve nesiller ona yol açmaya başladı. Kalabalık artınca ben üzengiden asılı vaziyetteyken (at) havada uçtu."³²⁶

Dante ise eserinde yine buna benzer bir sahne betimlemiştir. Cennetin kapısında bekleyen ruhlar, cennete daha hızlı girebilmeleri için dünyada kalan akrabalarından kendilerine duacı olmalarını ister.

"Umut çiçeği açtığı sürece,
onların ahı yok etmez sonsuz sevgiyi,
geri dönmeyecek biçimde.
Kutsal Kiliseye karşı çıkıp da
ölen biri, pişmanlık getirse bile sonunda,
hata ettiği sürenin otuz katına
eşit bir süre boyunca,
bu kıyının dışında kalmak zorundadır,

³²⁶ el-Maarrî, *Gufraan Risalesi*, s. 83

*bu süreyi ancak iyi dualar azaltır.
İyi yürekli Costanza 'ya bu engeli
ve beni nasıl gördüğünü söylersen
mutlu edersin beni, çünkü onların yardımıyla
çok yol alınıyor burada.”³²⁷*

İlahi Komedya ve Risâletü'l-gufran arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapan Anastasiya Uçar, çalışmasında, Dante'nin Beatrice'i, Hz. Fatıma'nın konumuna koyduğunu iddia etmektedir. Buna örnek olarak ise Maarrî'nin eserinde, İbnü'l Kârih sırat köprüsünden geçerken, Hz. Fatıma'nın verdiği bir cariye sırtında çok hızlı bir şekilde geçmesini örnek gösterir. Zira aynı durum Dante'nin eserinde de mevcuttur. Beatrice'in gönderdiği Azize Lucia da Dante'yi çok hızlı bir şekilde Araf'a uçurmuştur. Bu örneklerin daha iyi kavranabilmesi için önce bu sahnelere Ebü'l-Alâ'nın eserinde, sonra ise Dante'nin eserinde göz atalım.

“O insan kalabalığından kurtulduğum zaman bana “Bu sıratır, üzerinden geç!” denildi. Sıratın boş olduğunu gördüm. Yanında hiç kimse yoktu. Kendi başıma geçmeyi denedimse de tutunamadığımı gördüm. (Fâtıma) ez-Zehra –Allah ona rahmet eylesin-kendi hizmetindeki kızlardan birine “Ey falanca kız, onu geçir!” dedi. O da geçmeme yardımcı olmaya başladı fakat ben sağa sola yalpalıyordum. Ona “Be kadın, eğer kurtulmamı istiyorsan, dünyada şu sözü söyleyenin yöntemini uygula bana!” dedim.”³²⁸

Dante'nin eserinde ise bu sahneler şöyle betimlenmiştir:

*“İçimden diyordum ki: "Belki de,
burada avlanıyor, başka bir yerde
av düşürmek istemiyor pençesine.”
Sonra kartal havada biraz dönüyordu,
yıldırım gibi ürkü saçarak yere iniyordu,
kaptığı gibi beni üstteki ateşe götürüyordu.
Orada yanıyorduk sanki ikimiz de;
düşümdeki yangın öyle yakıyordu ki beni,*

³²⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s.369.

³²⁸ el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, s. 84

uykum ister istemez sona erdi.”³²⁹

Her iki eserde de dikkat çeken bir başka konu ise, hayalî yolculuğa çıkan başkahramanlar yolculuklarında kendi kültür ve toplumlarında önemli sayılan şairler ile karşılaşmaktadır. Bu şairler ile edebî sohbetler yapmışlardır. Dante’ye yolculuğunda eşlik eden Latin şair Vergilius’tur. Ayrıca Dante yolculuğu boyunca ozan Homeros, Latin şair Ovidius, Latin şair Lucanus, Floransalı şair Ciaccio dell’Anguillara, meşhur saz şairi Bertrand de Born, Mantovalı saz şairi Sordello gibi birçok şairle karşılaşmıştır. Ebü’l-Alâ’nın hayalî yolculuğa çıkardığı İbnü’l Kârih ise hayalî yolculuğu boyunca Cahiliye dönemi meşhur şairlerinden Lebîd b. Rebîa, Meymûn b. Kays el-A’sâ, Züheyr b. Ebî Sûlmâ, Adî b. Zeyd gibi birçok şairle karşılaşmıştır. Her iki yazarda bu astral seyahatte şairlerin cennet ve cehennemdeki yerleri konusuna önem göstermiştir.

Dante’nin eserinde Cennet bölümünde karşılaştığı şahsiyetlerden bazıları Piccarda Donati ve Cunizza da Romano’dur. Piccarda Donati, Dante’nin cennette karşılaştığı ilk şahsiyettir. Kardeşi Corso’nun zorlaması sonucunda siyasi evlilik yapmaya mecbur bırakılmıştır. Dante, dünya hayatında pek çok zorluk yaşayan Piccarda Donati’yi cennete yerleştirmiştir ve dünya hayatına göre güzelliğinin arttığını belirtmiştir.

*“Bakire bir rahibeydim yeryüzünde;
özenle ararsan belleğinde
artmış olsa da güzelliğim tanıyacaksın beni,
adım Piccarda,
öteki kutlularla bir arada,
mutluluklar içindeyim bu en ağır yuvarda.”
Dedim ki: Olağanüstü görünüşünüzde
ne olduğumu bilmediğim kutsal bir ışım,
yeryüzündeki görüntünüzü değiştirmekte:
anımsamakta zorlandım bu nedenle;
ama şimdi söylediklerinle
kolaylaştırdın tanımamı seni.”³³⁰*

Dante Alighieri’nin karşılaştığı bir diğer şahsiyet ise Cunizza da Romano’dur. Cunizza da Romano İtalya’nın en önde gelen ailelerinden biri olan da Romano

³²⁹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s.413.

³³⁰ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 669.

hanedanının bir üyesidir. Yine dünya hayatında pek çok zorluk yaşayan kadınlardan biridir. Dante, Cennet bölümünün IX. bölümünde Cunizza da Romano'yu bir ışık olarak betimlemiştir.

*“İşte bu parıltılardan biri daha
bana doğru geliyordu, ışığını saçıyor,
gönlümü etmek istediği belli oluyordu.”³³¹*
*“Çok yüksek olmayan
bir tepe yükselir, vaktiyle buradan
inen bir meşale büyük zarar vermişti yöreye.
Aynı kökten geliyorduk, o da, ben de:
Cunizza dediler adıma, burada ışımanın nedeni
yenik düşmem bu yıldızın ateşine;
yine de büyük bir sevinçle
kabullenip yazgımı, üzülmiyorum hiçbir şeye,
bunu anlamak zor gelebilir ölümlülere.”³³²*

Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin hayalî sema yolculuğuna çıkardığı İbnü'l Kârih ise cennetten Hamdûne ve zenci Tefvik ile karşılaşır. Hamdûne kendini Halep'te yaşayan ve ağız kokusu nedeniyle kocasının kendini boşadığı bir kadın olarak tanıtır. Ayrıca Halep'in en çirkin kadınlarından biri olduğunu söyler. İbnü'l Kârih'in karşılaştığı bir diğer karakter olan Tefvik ise kendini Dâru'l-İlm'de hizmet eden bir zenci olarak tanıtmıştır. Fakat her iki karakterde tıpkı Dante'nin eserindeki Cunizza da Romano ve Piccarda Donati gibi cennette çok güzelleşmiş olarak tasvir edilmiştir.

*“Hurilerden biri gülerek garipser. İbnü'l Kârih: “Niçin gülüyorsun?” der. Huri
“Cennet bahşeden ve bağışlama vaat etmiş olan Allah'ın lütfuna sevindiğim için. Biliyor musun, ben kimim, ey Ali b. Mansur?” der. İbnü'l Kârih “Sen, takva sahiplerine mükafat olarak Allah'ın yarattığı ve hakkınızda ‘Onları yakut ve mercan sanırsın’ dediği hurilerdensin.” cevabını verir. Huri şöyle der “Ben ulu Allah'ın nimeti sayesinde öyleyim fakat fâni dünyada Hamdûne adıyla tanınırdım. Halep'te Irak kapısı semtinde otururdum. Babam değirmenciydi, beni değersiz şeyler satan bir adamla evlendirdi. O da benim ağzımda hoşlanmadığı bir koku bulunduğu için boşadı. Ben Halep'in en çirkin*

³³¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cennet*, s. 721.

³³² Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cennet*, s. 722.

kadınlarındandım. Bunu anlayınca aldatıcı dünyadan el çekip kendimi ibadete verdim ve ekmeğimi kirmenimden kazandım. İşte o durumum beni bu hale getirdi.” Öteki huri “Biliyor musun, ben kimim, ey Ali b. Mansur? Ben Ebu Mansur Muhammed b. Ali el-Hazin zamanında Bağdat’ta Dâru’l-İlm’de hizmet eden zenci Teyfik’im. Müstensihlere kitap çıkarırdım.” der. İbnü’l Kârih “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur! Sen zenciydin ve kafurdan daha beyaz hâle geldin. İstersen buna hurma çiçeği de!” der.³³³

Her iki eser arasındaki bir diğer benzerlik ise bu astral seyahat esnasında karşılaşılan bazı hayvanlardır. Dante eserinde karanlık bir ormanda pars, aslan ve kurt ile karşılaşır. Bu satırları şu şekilde şiirine dökmüştür:

“Başı havada, açlıktan kudurmuş gibi
bir aslan, üstüme geliyordu sanki,
öyle ki, havaya bile korku sinmişti.
Ve cıvıllığı bin bir istek dolu,
çok kişiye neler çektirdiği
besbelli bir kurt, üstelik dişi.”³³⁴
“Yokuşun hemen başladığı yerde
bir pars gördüm, yerinde duramıyordu,
kıpır kıpırdı, benek benekti tüyleri;”³³⁵

Ebü'l-Alâ el-Maarrî’nin meşhur eseri *Risâletü'l-gufran*’ında, İbnü’l Kârih cehennem yolunda tıpkı Dante gibi bir aslan ve kurtla karşılaşmıştır. Maarrî, bu sahneleri şöyle aktarır:

“Hızlı hızlı yürür, birden cennetin yaban sığırlarını ve yavrularını parçalayan bir aslan görür. Aslana ne yüz tanesi yetmektedir ne de iki yüz tanesi. Kendi kendisine “Aslan cıvız koyunu parçalar, başka hiçbir şey yemeden onunla günlerce idare ederdi” der.”³³⁶

Kurt bahsi ise şu şekilde geçmektedir:

³³³ el-Maarrî, *Gufran Risalesi*, s. 99.

³³⁴ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s. 37.

³³⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s. 36.

³³⁶ al-Maarrî, *Gufran Risalesi*, s. 111

*“İbnü'l Kârih, ceylanları avlayan ve sürülerini birbirinin ardından telef eden bir kurda rastlar. Kurt, her erkek veya dişi ceylanı yiyip bitirdikçe, ceylan Kudret-i İlahi ile önceki hâline dönmektedir.”*³³⁷

Bu iki pasaja da baktığımızda Dante'nin anlatımı, Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin anlatımının bir prototipidir. Buradan da anlayacağımız üzere Dante yine bu yırtıcı hayvanlar ile karşılaşma sembollerini Arap Edebiyatı'na ait kaynaklardan almış ve bazı küçük değişiklikler ile kendi yaşadığı çağın kültür, edebiyat ve sosyolojik durumuna uydurarak kendi alegorik amaçlarını gütmüştür.

Her iki eser arasında şaşırtıcı derecede benzerlik olan bir başka nokta ise dans eden hurilerdir. Ebü'l-Alâ onları, kendi inanç ve gelenekleri kapsamında huriler olarak nitelendirmiştir. Dante ise kendi çağının kültür ve gelenekleri doğrultusunda dans eden periler olarak nitelendirmiştir. Öyle ki her iki yolcunun da karşısına çıkan dans eden bu karakterlerin sayısı bile aynıdır. Her iki yazarda bu hayalî yolculukta dans eden dört huriden, periden bahsetmektedir.

*“İbnü'l-Kârih, Allah onu güzel amelleriyle andırsın, el-Halil b. Ahmed'e ait olduğu söylenen beyitleri hatırlar. O zaman el-Halil'de topluluğun içindedir ve o beyitler, eşliğinde raks edilmeye elverişlidir. Her şeye kâdir olan Allah hikmetinin lütfü sayesinde bir ceviz ağacı yaratır. Ağaç hemen meyve yetiştirir, sonra sayısını ancak yüce Allah'ın bildiği kadar ceviz döker. Her biri, uzakta ve yakında bulunanların aklını başından alan ve El Halil'in beyitleri eşliğinde dans eden dört şarkıcı kız tarafından yarılır.”*³³⁸

Dante ise raks eden dört kadına birkaç yerde değinmiştir:

*“Sol tekerlekte lâl giysiler içinde
dört kadın dans ediyordu,
içlerinden üç gözlü olan onları yönetiyordu.”*³³⁹

*“Sonra sudan sırlıklam çıkardı beni,
dans eden dört güzelin arasına kattı;*

³³⁷ al-Maarrî, *Gufan Risalesi*, s. 111.

³³⁸ al-Maarrî, *Gufan Risalesi*, s. 94.

³³⁹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ:Araf*, s. 601.

kollarını belime sardı kızların her biri.

“Burada kır perisiyiz, yıldızdık gökyüzünde,

Beatrice yeryüzüne inmeden önce

ona hizmet için seçildik”³⁴⁰

Ebü'l-Alâ'nın bu önemli eseri, esasında Miraç Gecesi hadisesinin uyarlaması niteliğindedir. Miraç Gecesi hadisesinde göğe yükselen, cennet ve cehennemi gezen Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Fakat Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin eserinde göğe yükselip ilahi yolculuğa çıkan karakter, tıpkı Dante'de olduğu gibi sıradan bir insandır. Ayrıca her iki eserde de dönemin meşhur şairlerinden, yazarlarından bahsedilmektedir. Hem Dante hem de İbnü'l Kârih bu astral yolculukta birçok yazar ve şair ile karşılaşmıştır. Bu bağlamda aslında her iki eserde kendi dönemine ışık tutan birer ansiklopedi niteliğindedir. Her iki eserde de yolcular cennet ve cehennemde karşılaştıkları ruhlar ile benzer sohbetler yaparlar. Ruhun dünya hayatında yaşadıkları ve ahiret yurdunun sırları konuşulur.

Her iki eser arasında birbirine son derece benzeyen bir başka sahne ise İbnü'l Kârih'in cennete geri dönüşündeki kısımdır. Bu kısım tıpkı Dante'nin cennete yükselmeden önceki yaşadıklarını hatırlatmaktadır.

“İbnü'l Kârih, cennetin uçsuz bucaksız güvenliği içerisinde dolaştığında o meyveden çıkmış bir cariye ile karşılaşır. Cariye ona şöyle der:

- Uzun süredir seni bekliyordum. Seni, beni ziyaret etmekten alıkoyan neydi? Uzun süre seninle birlikte kalamadım ki beni dinlemekten sıkılasın. Erkeğin öbür eşlerinden farklı olarak özellikle aldıkları gelinle başbaşa kalmaları gibi, senin bana ayrıcalıklı davranman hakkımdı. İbnü'l Kârih şöyle der:

- Benim cehennemdekilerle konuşmamın amaçları vardı, bunu yerine getirince senin yanına döndüm. Onun için amber tepeleri ve misk yığınları arasında beni takip et. Cariye ile birlikte cennetteki dağlar arasında ve kumsallarda geçerek gider.”³⁴¹

Bu pasajda bahsi geçen cariyenin İbnü'l Kârih'i cennete geri dönüşünde karşılaşması ve hoş sözlerle sitem etmesi tıpkı Dante'nin eserinde yeryüzü cennetinin kapısında bekleyen, çimenlerin arasında gezinen Matelda ile konuştuğu sahneye benzemektedir.

³⁴⁰ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Araf*, s. 616.

³⁴¹ el-Maarri, *Gufraan Risalesi*, s. 111

“ve orada, insanı aklını başından alırcasına
şaşırtan bir nesnenin belirmesi gibi,
tek başına bir kadın göründü gözlerime,
türkü söyleyerek, yolunu baştan başa
süsleyen çiçekleri derleye derleye
yürüyordu. Dedim ki ona:
“ Ey güzel kadın,
her zaman kalbe tanıklık eden
dış görünüşe inanmak gerekirse,
sevda ışınlarıyla ısınmaktasın,
söylediğin türküyü dinleyeyim diye,
biraz ırmağa yaklaşmaz mısın.”³⁴²

Dante’ye model olduğunu düşündüğümüz *Risâletü'l-gufran* ve *İlahi Komedya* arasında bir rastlantıdan çok daha fazla sayılabilecek derecede benzerlikler bulunmaktadır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî eserini, Dante’den yaklaşık 250 yıl önce kaleme almıştır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve Dante arasındaki bağlantılara dair tarihsel argümanlar yetersiz olsa da, bu iki metin arasındaki benzerliklerin rastlantının çok daha ötesinde olması, model oluşturabilme ihtimaline dair iddiamızı zayıflatmaz.

4.4. Dante’nin Referansları ve Epistemoloji

Dante’nin 14. yüzyılın başlarında kaleme aldığı, Batı edebiyatı ve Batı dünyası için son derece önem arz eden eserlerinden biri olan *İlahi Komedya* birçok sembolik tasvirler ve mesajlar içermektedir. Çok eski tarihlerden, günümüze kadar göklere yapılan hayalî yolculuklar birçok milletin, dinin ve kültürün en ilgi çekici konularından olmuştur. Zerdüş geleneğindeki *Ardavirâfname* buna örnek olabilecek iken, Antik Yunan’da sıkça görülen göğe yükselişlere iatromantisler örnek sayılmaktadır. Yahudi geleneğinde ise Hz. İdris yedi kat semaya yükseltilmiştir. Apocalypse of Abraham’a göre ise Hz. İbrahim bir melek ile yine semaya yükselmiştir.³⁴³ Hristiyan geleneğinde ise Pavlus’un miraca çıkışı bilinmektedir. İslam inancında ve İslam dininin kutsal kitabı olan Kur-an’ı Kerim’de de bahsedildiği üzere Hz. Muhammed’in miraca çıkışına olan inanç, İslam dininin ayrılmaz

³⁴² Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s. 586-587.

³⁴³ Şinasi Gündüz vd., *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam’da Mi’rac* (Ankara: Vadi yay., 1996), s.24

bir bütünüdür. Arap edebiyatında ise Muhyiddin İbnü'l Arabî ve Ebü'l-Alâ el-Maarrî gibi birçok meşhur edebiyatçı yine göğe yapılan yolculuk temasını işlemektedir.

Tüm bu eserler ve dinî öğretiler arasında, uluslararası alanda en çok üne kavuşmuş olanlardan biri de İtalyan şair Dante Alighieri'nin eseri *İlahi Komedya*'dır. Her ne kadar *İlahi Komedya*'nın eşsiz ve çağlar üstü olduğunu söyleyen araştırmacılar olsa da Dante'den çok daha eski tarihlere dayanan birçok göğe yükseliş anlatısı bulunmaktadır. Lübnanlı tarihçi ve gazeteci Corci Zeydân'ın iddiasına göre Dante bu meşhur eserini yazarken, *Risâletü'l-gufran*'dan ilham almıştır. Ayrıca Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye* adlı eserleriyle olan benzerlikleri de aşikârdır. Daha evvel çarpıcı benzerliklerinin üzerinde durduğumuz Arap edebiyatına dair olan bu eserlerin Dante'ye ilham olabilmesi ortak dil şartı aramak son derece sığ bir bakış açısıdır. Zira İslam kültürüyle ilk tanışanlar İtalyanlardır. Miguel Asin Palacios ise Dante'ye esas kaynağının İslam geleneğindeki Miraç Gecesi hadisesi olduğunu savunmuştur. Aslında Arap edebiyatı şairlerinden Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin esas kaynağı da zaten Miraç Gecesi hadisesidir. Miraç Gecesi hadisesinin Dante'ye bu şairler aracılığıyla ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Dante'nin eserindeki betimleme tarzları, sembolik pek çok unsurlar bazı pasajlarda sanki Ebü'l-Alâ el-Maarrî veya İbnü'l Arabî'nin kaleminden çıkmış kadar çok benzerlik göstermektedir. Ayrıca Orta Çağ'da birçok İslamî öğretinin ve Arap edebiyatının Avrupa dillerine çevrildiği de ispatlanmıştır.

711 yılında Endülüs'ün, Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle İspanya bilim ve edebiyat anlamında hızla gelişmeye başlamıştır. Avrupa'da ise “karanlık çağ” olarak adlandırılan Kilise'nin baskıcı dönemi yaşanmaktaydı ve bu yüzden bilim de karanlığa gömülmüştü. XI. yüzyılda Haçlı seferlerinin doğal bir sonucu olarak karanlığa gömülmüş olan Batı'nın, Doğu bilim ve edebiyatına olan ilgisi artmıştı. Bu yüzden Arapça yazılmış eserlerin Latinceye çevrilmesi faaliyetlerine başlandı. Çeviri faaliyetleri ise en yoğun olarak İtalya'da yapılmaktaydı. 711 yılında fethedilen Endülüs'te, Latince hâkim olmasına rağmen yeni resmi dil olarak Arapça seçilmişti ve bu sebeple İspanya'da Arapça son derece yaygın bir hale gelmişti. Arapçanın yayılmasıyla, Arap edebiyatından birçok eser Batı'ya gelmiştir.

XI. yüzyılda Endülüs'te yeniden fetih anlamına gelen reconquista hareketi başlamıştır. Hristiyanlar ülkelerinin kaybettikleri topraklarını geri alabilmek amaçlamıştır. Fakat mücadele ettikleri insanların konuştuğu dili daha iyi anlama stratejisinden kaynaklı olarak çeviri faaliyetlerini desteklemeye devam etmişlerdir. Batı dünyasının ilk Kur'an çevirisinin ise 1143 yılından Robert Ketton tarafından yapıldığı

kabul edilmektedir. Yine erken dönem Kur'an çevirilerinden biri ise Petrus Venerabilis'in çevirisidir. Ayrıca Venedikli papaz bazı Arap-İslam kültür ve edebiyatına ait eserleri de çevirmiştir. Kastilya'nın Kralı VI. Alfonso 1085 yılında Toledoyu geri fethetmiştir. Şehirde Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam bir arada yaşaması, tüm bu dinlere ait eserleri de barındırması anlamına gelmekteydi. Bundan mütevellit şehirde bilimsel ve kültürel faaliyetler büyük bir ivme kazanmıştır. Tüm bu olaylar, şehirde "Toledo Çevirmenler Okulu" adında, Arapça eserleri batı dillerine çeviren bir çeviri okulu kurulmasına zemin oluşturmuştur.

Bu okulun birinci dönemi Toledo Patriği Raimundo (Francis Raymond de Savvetát) dönemidir. Yani 1130-1187 yılları arasını kapsamaktadır. İkinci dönemi ise X. Alfonso dönemi olan 1252-1287 yılları arasını kapsamaktadır. 1187 ile 1252 yılları arasındaki dönem ise geçiş dönemidir. İlk dönemde ekseriyetle felsefi eserlerin çevrildiği bilinmektedir. Domingo Gundisalvo, Toledo Okulu'nun kurucusudur. Gundisalvo, İbn-i Sina, Gazzalî, İbn Cebriol gibi Doğu edebiyatının meşhur yazarlarından eserler çevirmiştir. Bilhassa ilk dönemde çevirisi yapılan bazı eserlerde, eserin gerçek ismi verilmiyor ve eser çeviriyi yapana mal edilebiliyordu. Hatta bazen eserin gerçek sahibinin bilinmemesi için ana kaynak yok ediliyor, yakılıyordu. Bu çeviriler sayesinde Orta Çağ Avrupa'sı yalnızca Arapça ve Doğu edebiyatına ait eserlere değil, aynı zamanda Antik Yunan felsefesine dair bilgilere de ulaşmışlardır. Örneğin İbn-i Rüşd'ün şerhleri sayesinde, Aristo'nun felsefesi Avrupa'da yayılmıştır.

Okulun ikinci döneminde, Arapça eserler yalnızca Latinceye değil İspanyolca, Fransızca gibi başka dillere de çevrilmeye başlanmıştır. Bu dönemde İbnü'l-Mukaffa'nın meşhur eseri *Kelile ve Dimne*'nin 1251 yılında Juan de Capua tarafından İspanyolcaya çevrildiği bilinmektedir. Mürsiye'de, X. Alfanso tarafından bir enstitü kurulmuştur, daha sonraları bu enstitü İşbiliye şehrine taşınmıştır. Avrupa ile Doğu arasında gerçekleşen bu kültürel etkileşimler esnasında Muhyiddin İbnü'l Arabî, Ebü'l-Alâ el-Maarrî gibi yazarların eserlerinin, Miraç Gecesi hadisesine dair hadislerin ve çeşitli miraçnamelerin Avrupa'ya ulaşması son derece yüksek ihtimallidir. Çünkü Batı dünyası bu dönemde Doğu'da ve Müslümanların elinde bulunan eserlere ulaşma çabasına girmişlerdir. Bu eserler o dönem çevrilmiş fakat şu an bu çevirilere ulaşamıyor olabilir veya çevrildiği dönemde başka birinin adına mal edilmiş olabilir. Dante bu eserlerin asıl sahiplerini bilerek ulaşmış veya bilmeyerek faydalanmış olabilir.

Dante'nin gizli örgütler ile olan bağları, özellikle Tapınakçılar'ın bir kolu olan Fede Santa örgütüne mensup olduğu güçlü iddialar arasındadır. Fakat içinde bulunduğu toplumun dinamikleri bunu açıktan beyan edebilmesi için çok da uygun değildi ve

kilisenin tepkilerinden çekindiği için bu durumu gizlemek zorunda kalmış olabilir. Ayrıca Dante'nin eserlerinde gizli ve sembolik bir dil kullanmıştır. Eserinde Fedeli d'Amore edebi akımına dair sembollerde aşikârdır. Bu gizli örgüt ve akımlarda Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Ömer Hayyam ve İbnü'l Arabî'nin etkileri görülmektedir. Bu durumda *İlahi Komedya*'ya zemin oluşturan bu eserler Dante'ye, mensup olduğu gizli örgüt ve akımlar sayesinde ulaşmış olabilir.

Ahiret yolculuğu ve ahiret dünyasının sırları Orta Çağ Hristiyan dünyasının da ilgisini çeken konular arasındadır. Yine bu dönemlerde ortaya çıkmış olan ahiret yolculuğunu konu edinen menkıbeler bulunmaktadır. Bu menkıbelerin Avrupa'ya yayıldığı ana merkez İrlanda manastırlarıdır. Bazı araştırmacılar bu menkıbelerin, *İlahi Komedya*'nın ilham kaynağı ve ana referansı olduğunu iddia etmektedirler. XI. yüzyıldan önce anlatılan menkıbeler son derece sığ ve kabadır. Tasvir edilen sahneler çok dar ve ayrıntılara yer verilmemiştir. Ayrıca üslup olarak da sanattan son derece uzaktır. Bu menkıbelerin *İlahi Komedya*'ya model olması düşüncesi zayıf bir ihtimaldir. Fakat XI. yüzyıldan sonra daha ayrıntılı tasvirler içeren, daha üretken ve daha sanatsal hikâyeler ortaya çıkmıştır. İtalyan eleştirmen ve yazar Alessandro D'ancona bu menkıbelerle ilgili “*veri abozzi prenunzia menti del poema Dantesco*” yani “*Dante'nin şiirinin gerçek habercileri*” demiştir.³⁴⁴ Menkıbelerin teması ve üslubundaki bu ani değişim, Batı'nın Doğu ile olan etkileşimi ve yapılan çevirilerin Batı edebiyatı ve bilimine bıraktığı etki ile açıklanabilir. Örneğin Graf, o dönemlerde halk arasında yaygın olan Hristiyan menkıbelerine göre ölen ruhların cennete girmeden önce başka bir yere götürülüp orada bekletildiğini söylemektedir. Fakat aynı dönemde kilise bunun tam tersini söylemekteydi. Erdemli bir hayat sürmüş ruhun, direk olarak Tanrı'nın huzuruna çıkarılacağına inanılmaktaydı bunun aksini iddia edenleri ise kilise lanetlemekteydi. Buradan da göreceğimiz üzere, menkıbelerin ana kaynağı Hristiyan gelenek ve öğretileri değildir.

Labitte ve D'ancona'nın VI., VII. ve VIII. Yüzyıla ait olduğunu söylediği “*Doğu'nun Üç Keşişi*” veya “*Aziz Makarios Menkıbesi*”nde İslamî köken olarak sayılabilecek birçok nokta vardır. Menkıbeye göre üç keşiş cehennemnin çeşitli bölgelerine girerler ve burada yapılan işkencelere şahit olurlar. Cehennemde şahit oldukları işkence türleri İslam ile büyük benzerlikler göstermektedir. Hikâyenin, İslamî unsurlar ile en çok benzediği sahne ise yolcuların cehennemi arkalarında bırakıp görkemli ağaçlar ile dolu bir ormana girdikleri sahnedir. Burada kuş bedeninde görünen bir sürü ruh vardır ve günahlarının affolunması için Allah'a yalvarmaktadırlar. Bu sahnenin

³⁴⁴ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 240.

Hristiyan kaynaklarda herhangi bir dayanağı yoktur. Yalnızca erken Hristiyan döneminde bu sembolizmde bunun bir dayanağı vardır. Hristiyan sembolizmde sadece güvercin Kutsal Ruh'u temsil etmektedir. İslam inancına göre ise cihat ederken şehit düşenlerin veya bazı kaynaklara göre tüm müminlerin ruhları, cennetin kapısında bir bahçede sığırcık kuşunun bedenine girerek diriliş gününü bekleyecektir.

Aziz Pavlus'un Vizyonu adlı menkıbeye göre, Pavlus göğün üçüncü katına kadar yükselmektedir. Bu da aslında Hristiyan geleneğinde, İslam'daki Miraç Gecesi hadisesine benzer bir hadisedir. Metin Grekçe bir Apokalips şeklindedir. IX. yüzyıla kadar Batı Hristiyanlığına ulaşmamıştır. Doğu'dan Batı'ya aktarılırken ciddi değişiklikler yaşamıştır. Edebî formlar içerisinde ifade edilişi ise XIII. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Metinde Pavlus, tıpkı İslam geleneğindeki Hz. Muhammed'in gece göğe yükselmesi gibi gece göğe yükselmektedir. Hz. Muhammed'e Cebrail eşlik ederken, Pavlus'a Mikâil eşlik eder. Pavlus'un cehennemde şahit olduğu ilk işkenceye göre; günahkârlar dillerinden ve kulaklarından ağaç dallarına asılmaktadır. Bu da yine İsrâ'dan alınmadır.

Bariz bir şekilde intihal yapılan bir başka benzerlik ise *Aziz Pavlus'un Vizyonu* menkıbesine göre bulanık bir nehrin üzerinde dünya ile cenneti birbirine bağlayan saç telinden daha ince bir köprü vardır. Dünya hayatında iyilikler yapanlar bu köprüyü kolaylıkla geçerken, kötü olan ruhlar bu bulanık nehre düşmektedir. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Sırat Köprüsü ile ciddi bir benzerlik göstermektedir. İslam geleneğine göre de Sırat Köprüsü saç telinden incedir.³⁴⁵

Tundal Menkıbesi'nde bahsedilen arınma yerinin, İslam'daki Araf ile benzerliği, tıpkı İslam'daki gibi cehennemde zemheri soğuk ile azap edilmesi, *Alberic'in Vizyonu* adlı menkıbede yine zemheri soğuk ile tasvir edilen azap şekli, yılanlar ile azap edilmesi, Lucifer'ın cehennemin merkezinde zincirlere bağlanması, "*Edda'daki Güneş'in Şarkısı*" adlı menkıbede yer altı dünyasının tıpkı İslamî kaynaklarda olduğu gibi yedi bölgeye ayrılması, malını Allah yolunda harcamayan zenginlerin tıpkı İslam geleneğinde olduğu gibi hesap gününde servetlerini sırtlarında taşımaları gibi bir çok örnek ile Hristiyan menkıbelerdeki Doğu ve İslam referansları çoğaltılabilir.

Norman kralı II. Roger'ın Palermo'daki sarayında hem Müslümanların hem de Hristiyanların olduğu bilinmektedir. Yani Arap edebiyatı hakkında da son derece bilgi sahibiydiler. Müslüman alimler ve edebiyatçılar sarayında hizmetindeydi. Hatta Kral II. Roger'ın Arapça bildiği ve tıpkı Doğu'daki saray kültürünü benimsediği iddia edilmektedir. Kral II. Roger 1224 yılında Napoli Üniversitesi'nde Arapça el yazması

³⁴⁵ Palacios, *Dante ve İslam*, s. 245-246.

koleksiyonu oluşturmuştur ve İbn Rüşd, Aristo gibi yazarların eserlerini tercüme ettirerek Paris ve Bologna'ya göndermiştir.

Doğu ile Batı arasındaki köprü görevi gören bir başka yer ise İspanya'dır. Hatta İspanya için Hristiyan Avrupa'nın İslam ile yakın temas kurduğu ilk yerdir denebilir. VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Müslüman ve Hristiyan halkın bir arada yaşadığı bu bölgede Mozarablar iki halk arasında köprü görevi görmekteydi. Toledo şehri Hristiyanlar tarafından tekrar alınmasından sonra bile XII. yüzyılda Mozarablar hala yazışmalarında Arap alfabesi kullanmaktaydı. Mozarabların Endülüs'ten sürekli olarak Kuzey'e göç etmesi, beraberlerindeki İslam geleneğine ve Doğu edebiyatına ait bilgi birikiminin de taşınmasına vesile olmuştur.

Aziz Eulogius, *Apologeticus Martyrum* adlı eserinde Hz. Muhammed'in biyografisine yer vermiştir. Her ne kadar verdiği bilgilerin bir kısmı mesnetsiz olsa da Batı'ya Kur'an, hadisler ve Miraç Gecesi hadisesi hakkında bilgiler vermektedir.

Başpiskopos Toledolu Rodrigo Jimenez de Rada tarafından *Historia Arabum* adlı bir eser yazılmıştır. Bu eserde Rodrigo Jimenez Hz. Muhammed'in hayatına dair bilgiler vermiştir. Bu kitabın beşinci bölümünde, Hz. Muhammed'in ikinci kitabı diye adlandırdığı bir kaynaktan Miraç Gecesi hadisesini birebir aktarır. Birinci kitabın, kutsal kitap Kur'an-ı Kerim olduğunu düşünecek olursak, ikinci kitap olarak aktardığının hadis kitapları olması muhtemeldir. Aziz Eulogius'un Batı'ya aktardığı bu bilgiler, Dante'nin doğumundan yaklaşık 20-30 yıl öncesinde ulaşmıştı.

Tüm bu bilgiler ışığında, Miraç Gecesi hadisesinin ve Doğu edebiyatına ait astral seyahatlerinin Batı'ya ulaştığı aşikârdır. Direk bir yol ile veya gizli örgütler aracılığı ile Dante'ye ulaşmış olan bu kaynakların *İlahi Komedya* için referans niteliğindedir. Her ne yol ile ulaşmış olursa olsun, *İlahi Komedya*, Miraç Gecesi hadisesi ve Arap edebiyatına ait astral seyahat içeren eserler arasında inkâr edilemeyecek derecede bir benzerlik söz konusudur.

Hristiyan Avrupa'ya ulaşan tüm bu eser ve öğretiler Dante tarafından da benimsenmişti. Hatta Dante'nin Arapça ve İbranice bildiğine dair iddialar vardır. Dante bu semitik dilleri bilse de bilmeseyse de eserlerindeki unsurlar Doğu edebiyatından habersiz olmadığını göstermektedir. Dante'nin Doğu edebiyatına sempati beslediğinin bir başka ispatı ise, *İlahi Komedya*'da İbn Sina ve İbn Rüşd'ü Limbus'a koymuştur. Fakat Hz. Muhammed'i cehenneme yerleştirerek İslam dinine karşı bir sempati beslemediğini açıkça göstermiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5- İLAHİ KOMEDYA VE DİĞER REFERANSLAR

Dante'nin *İlahi Komedya*'sının Arap edebiyatındaki bazı eserlere olan benzerliğini bir önceki başlık altında incelemiştik. Bu başlık altında ise, *İlahi Komedya*'nın içeriğinde var olan sembolik bazı unsurlar incelenecektir. Dante'nin yaşadığı dönemde son derece aktif rol oynayan mason locaları, Fede Sante, Tapınak Şövalyeleri, Aşk Sıddıkları gibi gizli örgütlere dönemin metinlerinde sık sık sembolik bir dille yer verilmiştir. Dante de eserini yazarken bu örgütlere yer yer göndermeler yapmıştır.

Bu gizli örgütlerin Muhyiddin İbnü'l Arabî ve İslamda bulunan bazı öğretilerden etkilendiğine dair çalışmalar ve iddialar bulunmaktadır. Dante'yi ve *İlahi Komedya*'sının referansları olduğunu iddia ettiğimiz Muhyiddin İbnü'l Arabî, Ebu'l Alâ el-Maarrî gibi Arap edebiyatı yazarlarını ortak bir paydada buluşturan bu gizli örgütler, bilginin taraflar arasında akışında da önemli rol oynamaktadır.

5.1.İlahi Komedya, Masonik Semboller ve Gizli Örgütler

Masonluk aslında kökenleri Orta Çağ İngiltere'sinde duvarcı ve katedral inşaatçısı mesleklerine mensup birliklerin gelişmesine dayandırılmaktadır. Zamanla katedral inşaat ustaları azalınca bu birlikler üye sayılarını arttırabilmek amacıyla başka meslek gruplarından üyeler kabul etmeye başladılar. XVII. yüzyılın sonlarında sayıları gittikçe arttı ve kendilerine tarihî kökler kazandırabilmek amacıyla eski tarikat ve şövalye topluluklarının mistik ayin usullerini uygulamaya başladılar. Kudüs'teki Süleyman Mabedi'ni bu mesleğin başlangıcı, bu mabedin mimarı olan Hiram Usta'yı da masonluğun piri olarak kabul ettiler.³⁴⁶

Daha sonra İngiliz Kraliyet Ailesi'nin ve Anglikan Kilisesi'nin de desteğini alarak hızla geliştirdiler. Masonluğun günümüzde geçerli olan temel kanunları 1723 yılında rahip James Anderson tarafından hazırlandı. Masonluğun hürriyet-eşitlik-kardeşlik gibi bazı ilkeleri Fransız İhtilali'nin mesajı olarak benimsendi. Masonluk İskoç ve York geleneği olmak üzere iki kola ayrıldı. İskoç kolu genel anlamda Fransız, York kolu ise Anglo-

³⁴⁶ Azmi Özcan, "Masonluk", DİA, Ankara, 2003, c.28, 95-99.

Sakson motifleri taşımaktaydı. Masonluğa çeşitli ritüeller geçmiştir, bunlardan bazıları: Kudüs'ü muhafaza için teşkilatlanmış tapınak şövalyeleri, Malta şövalyeleri gibi efsanelerdir.³⁴⁷

Aslında masonluk başlarda yalnızca Hristiyan geleneğine ait bir yapılanmaydı fakat XIX. yüzyıl ve sonrasında Yahudiler, Müslümanlar ve bazı farklı dinlere mensup kişiler de bu yapılanmaya kabul edilmeye başlandı. Günümüzde masonluğun dünya çapında yaklaşık 6 milyon kadar mensubu olduğu tahmin edilmektedir. Masonluk yapılanması mensupları sembolizme son derece önem verirler ve ritüellerindeki hareketlerin sembolik anlamları vardır.³⁴⁸ Masonluk, üyelerinin tek manevi ve metafizik idealleri paylaşması üzerine karakterize olmaktadır. Bunlardan biri “Yüce Varlık” inancıdır.

Dante Alighieri XIV. yüzyılda yazdığı başyapıt eseri *İlahi Komedya* ile birçok düşünürü, yazarı ve kültürü etkilemiştir. Eserinde kelimelerin altında saklanan pek çok sembol ve alegoriler vardır. Dante, Cehennem bölümünde “*Sağlıklı bir akla sahipseniz, şu tuhaf dizelerin arasındaki saklı öğretiyi kavrayınız.*” demiştir.

Eugène Aroux, *İlahi Komedya*'daki masonik semboller ile alakalı bazı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar ışığında, Cehennem, profan âleminin temsili niteliğindedir. Araf ise inisiyatif birtakım tecrübeleri içermektedir. Cennet, akıl ile aşkın birleştiği kâmil insanların bulunduğu yerdir. İskoç Masonluğu hakikat heykeli olan Palladium'a sahiptir ve inanışlarına göre bu heykelin üç renge sahip bir elbisesi vardır. Elbisesinde bulunan renkler ise kırmızı, beyaz ve yeşildir. *İlahi Komedya*'da Beatrice'in elbisesi de Palladium heykeli ile aynı renklere sahiptir. Dante Araf bölümünde Beatrice'i şu şekilde tasvir etmektedir:³⁴⁹

*“başında zeytin dalları, yüzünde beyaz tülü,
bir kadın göründü gözlerime,
yeşil bir kaftan giymiş, alev rengine bürünmüştü.”*³⁵⁰

Ünlü İtalyan şair yine başka bir bölümde üç kadından bahsederken ise aynı renkleri kullanarak kıyafetlerini betimlemiştir.

“Üç kadın vardı sağ tekerin yanında,

³⁴⁷ Azmi Özcan, “*Masonluk*”, DİA, Ankara, 2003, c.28, 95-99.

³⁴⁸ Azmi Özcan, “*Masonluk*”, DİA, Ankara, 2003, c.28, 95-99.

³⁴⁹ Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*, s. 22.

³⁵⁰ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s.504.

raks ederek yürüyorlardı; birisi öyle kırmızıydı ki
ateşe atılsa zor seçilirdi
ötekinin eti kemiği
zümürüttendi sanki;
üçüncüsü bembeyazdı taze kar gibi.”³⁵¹

Konuyla ilgili 33. dereceden büyük mason üstadı olan Amerikalı şair Albert Pike *Morals and Dogma* adlı eserinde bazı bilgiler aktarmaktadır:

“Gizemlerin gözü pek açıklamalarını içeren “İlahi Komedya”, Papalığa bir savaş ilanı niteliğindedir. Tıpkı İncil’in “Apocalypse” (Mahşer) bölümünde olduğu gibi, Hristiyan dogmalarına Kabalacı simge ve sayıları cesurca uygulayarak, bu dogmalarda bulunan tüm mutlak değerleri inkâr eden “Johannit” ve “Gnostik” özellikler gösteriyordu. Eserde yer alan doğüstü dünyalara yolculuklar, “Eleusis” ve “Thebes” Gizemlerine giriş törenlerini andırıyordu... Dante, cehennem çukurundan, başının ve ayaklarının yerlerini değiştirerek, yani Katolik öğretinin tam tersini uygulayarak kurtuluyor ve Şeytan’ı bir merdiven gibi kullanarak yeniden ışığa doğru yükseliyordu. Faust da, yenilmiş Mephistopheles’in kafasına basarak cennete ulaşmamış mıdır? Tüm bildikleri cehenneme sırt çevirmek olan kişiler cehennemden kurtulamazlar. Onun zincirlerinden ancak cehenneme yüz yüze bakma cesareti sayesinde kurtulabiliriz. “Aslında, Dante’nin cehennem tablosu negatif bir araf görüntüsündedir. Cennet’i ise, aynı Ezechiel’in “Pentacle”ı gibi, bir haç tarafından bölümlenen Kabala çemberlerinden oluşmaktadır. Bu büyük haçın tam orta yerinde bir gül açmaktadır. Böylece, “İlahi Komedya” ile Gül-Haç üstatlarının büyük simgesi ilk kez herkese sergilenmekte ve kesin bir biçimde açıklanmaktadır.

Gül-Haç üstatları için gül, evrensel uyumun canlı ve gelişen bir simgesidir. Bu simge güzellik, yaşam, sevgi ve zevkleri kendinde birleştirir. “Yahudi Abraham’ın Kitabı”nda Flamel, gülü simyacıların Büyük Yapıt’ının simgesi olarak göstermiştir.

Gül ve haçı bir araya getirebilmek, yüksek aydınlanma derecelerinin asıl hedefidir.”

Dante’nin yedi semavi gezegende kullandığı sembolizm yorumu mason derece ve rütbelerine ait sembolizm ile benzerlikler göstermektedir. Mesela Mars’taki haç,

³⁵¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s. 601.

Jüpiter'deki kartal, Satürn'deki merdiven bunlardan bazılarıdır. Haçın Mars küresine yerleştirilmesi, bu tarikatların askeri bir özelliğine atıf olarak yorumlanabilir. Jüpiter'e atfettiği kartal ise yine bu tarikatlar için son derece önemlidir. Öyle ki eski Roma İmparatorluğu'nun amblemi de kartaldır. Kitab-ı Mukaddes sembolizminde de Yakup'un merdiveni konusu vardır.³⁵²

XIV. yüzyılın ilk yıllarında daha sonraları Gül-Haç geleneği olarak isimlendirilecek gizli bir doktrin vardı. Gül-Haç örgütünden daha önce var olan bu gizli doktrin Hermetizmin birçok özelliğini taşıyordu. Hermetik gelenek, Orta Çağ'da Fede Santa, Fedeli d'Amore ve Massenie du Saint Graal gibi bazı inisiyatik örgütlerce muhafaza edilmekteydi.³⁵³

Dante eserinde sekizinci semaya Gül-Haçlıları yerleştirmiştir. Beyaz giysilerin manastırı ifadesi ile Heredom Şövalyeleri'ne benzer bir sembolizme sahiptir. Roma Katolik Kilisesi'ne karşı Luther'inki ile aynı "Evanjelik doktrine" tabidirler. Luther'in mühründe gülün ortasında haç olduğu da bilinmektedir. Ancak 17. yüzyılın başlarında Gül-Haç Cemiyeti son derece zahiri bir özellik taşımaktaydı ve gerçek Gül-Haç'tan oldukça uzaklaşmış durumdaydı.³⁵⁴

*"Beyaz giysiler içindeki kardeşin de
bunu belirtiyor bize*

*daha da açık bir biçimde."*³⁵⁵

*"Götürdü Beatrice, konuşmak isterken
susan beni ve şunları dedi:*

"Bak ne büyük, beyaz giysilerin manastırı!"³⁵⁶

*"İsa'nın kanını dökerek evlendiği
kutsal erleri, beyaz bir gül gibi
görünüyordu gözlerime."³⁵⁷*

Bu mısralarda Rekin Teksoy'un "erler" olarak çevirdiği kelimenin orijinal metninde "milizia" kullanılmıştır. Yani aslında Türkçeye tam çevirisi "milisler"

³⁵² Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*, s. 22.

³⁵³ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 68

³⁵⁴ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 29

³⁵⁵ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s. 874.

³⁵⁶ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 921.

³⁵⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. s.923.

şeklindedir. Bu mısralarda da beyaz ve gül sembolleri aynı anda kullanılmış ve İsa'nın kanını dökmesiyle bağdaştırılmıştır. Burada da yine Gül-Haç Tarikatı'na bir gönderme olması kuvvetle muhtemeldir.

Dante'nin bu satırlarının orijinal diline ait olan metninde manastır kelimesi “convento” şeklinde kullanılmaktadır. Bu kelime aynı zamanda masonlukta büyük kurulları ifade etmek içinde kullanılmaktadır.³⁵⁸

VII. yüzyılda, Müslüman-Arap kuvvetleri Kudüs'ü fethetmiştir ve Hristiyanların bölgedeki egemenliğine son vermiştir. Bunun sonucunda I. Alexios Komnenos 1095 yılında Papa II. Urban'dan yardım talep etmiştir. Bu yardım çağrısına cevaben II. Urban, Birinci Haçlı Seferi'ni başlatmıştır. Pek fazla ölçüde toprakları geri kazandılar. Haçlıların büyük bir çoğunluğu Avrupa'ya döndükten sonra Kutsal Toprakları savunma ve yerel halkı yönetme gerekliliği ortaya çıktı. Tüm bu sorunlar Tapınak Şövalyeleri'nin doğuşuna zemin hazırladı.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi Viyana Müzesi'nde ön yüzünde Dante'nin portresi bulunan madalyanın, arka tarafında ise F.S.K.I.P.F.T şeklinde sıralanmış harfler bulunmaktadır.

Bu harflerin açılımının Fidei Sanctæ Kadosch, Imperialis Principatus, Frater Templarius (Kutsal Kadoş Tarikatından İmparatorluk Prensi Templiye Kardeş) şeklinde olabileceği yönünde tahminler vardır. Bahse konu bu madalyadan ötürü Dante'nin Fede Santa tapınakçılarının başkanlarından biri olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Bu topluluğun üyeleri İbranicede “aziz” anlamına gelen Kadoş unvanını taşımaktadır. Buradan yola çıkarak Dante'nin ahiret yolculuğunun sonunda Aziz Bernard'ı kendine rehber olarak seçmesi örtüşmektedir. Aziz Bernad Tapınak Tarikatı'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir.³⁵⁹ Ayrıca Muhterem Pierre elinde bulunan İslam dinine dair tercümeleri Aziz Bernard'a kaleme alması için teklifte bulunmuştur. Dante'nin mason yapılanması, Tapınak Şövalyesi ve Gül-Haç örgütü mensubu olduğunu iddia eden İtalyan şair, anayasacı Gabriele Rossetti dünya çapında ün kazanmış eseri olan *İlahi Komedy*'daki kartal, gül ve haç gibi simgeler üzerine çalışma yapmıştır.

Ayrıca Dante eserinde Aziz Bernard için “contemplante” sözcüğünü kullanmıştır. Bu sözcüğün bir anlamı “seyreden” şeklindedir. Fakat bir diğer anlamı “con+templante” olarak bakıldığında “tapınakdaş” olmaktadır.

³⁵⁸ Guénon, *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*, s. 29.

³⁵⁹ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedy Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 66

René Guénon, Dante'nin *İlahi Komedya*'nın bu satırlarında Kadoş Tapınakçıları'nın İbranicede "ey efendim" anlamına gelen "Nekam Adonai" ifadesini kullandığını iddia etmiştir. Hz. İsa'nın infaz kararını Romalı Vali Pontius Pilatus vermiştir. Dante de Tapınak Şövalyeleri'nin kurduğu tarikatı bir yargı kararı olmaksızın kapatan Fransa Kralı Philippe le Bel'i tıpkı bu kararı veren valiye benzetmiş ve Şövalyeler'in mal varlıklarına el koymasına gönderme yapmıştır.³⁶⁰

*"Yeni Pilatus 'u da görüyorum,
Öyle acımasız ki doymak bilmiyor,
Yetkisi olmadan aç teknesini Tapınak'a götürüyor.
Ey efendim benim,
Öfkeni yumuşatan gizli öcün gerçekleştiğini
Görme sevincine ne zaman erişeceğim?"³⁶¹*

14. yüzyılın başlarında Papa karşıtı düşünceler hız kazanmıştı. Bu Papa karşıtı hareketler aslında Tapınakçı-Kabalacı ittifakın ürünüdür. Yazdığı yazılarla sürekli papalık kurumuna saldıran ve "Evrensel Laik Monarşi" kurulması gerektiğini savunan Dante'nin de bir Tapınakçı olduğuna dair çok fazla görüş vardır. Şahir Erman'ın kaleme aldığı "Tampliye'lerden Dante'ye" isimli makalesinde, Dante'nin Tapınak mensubu olduğunu, bu yüzden eseri *Komedya*'da sürekli bu yönde mesajlar verdiğini söylemektedir. Ayrıca, Dante eserinde Tapınakçı ritüellerini de övmektedir.³⁶²

Yine René Guénon'a göre Tapınakçıların dış başkanı, Lüksemburg Kralı VII. Henry'dir. Dante eserinde Kral Henry'yi İtalya'nın kurtarıcısı olarak göğün en yüksek katı Arş-ı Âlâ'ya yerleştirir.³⁶³

*"Bak ne büyük, beyaz giysilerin manastırı!
Bak, ne geniş kentimizin çevresi;
Bak, nasıl dolu oturacak yerleri,
Öyle az ki artık, buraya geleceklerin sayısı.
Üzerinde bir taç olduğu için dikkatini
Çeken şu büyük iskemleye,
Sen bu düğün yemeğine katılmadan önce,*

³⁶⁰ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s.68- 69

³⁶¹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Araf*, s. 516.

³⁶² Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 12.

³⁶³ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 69.

*Hazırlıksız İtalya'yı düzeltmeyi deneyecek
Büyük Henri'nin yeryüzündeki
Şanlı ruhu gelecek.”³⁶⁴*

Dante'nin Tapınakçı tarikatının bir kolu olan “Fedeli d'Amore” üyesi olduğuna dair de bazı görüşler vardır. Dante'nin eserinde sık sık kullanmış olduğu gül sembolü kullanmıştır. Gül sembolü birçok dinî öğretilerde yer almaktadır. Örneğin; X ve XI. yüzyıla bakıldığında Kahtarların öncüsü olan Pavlusçuların da kullandığını görmekteyiz. Aşk Sıddıkları olarak bilinen (Fedeli d'amore) mezhebinin ve Gül-Haç tarikatının sembolü olarak kullanıldığı da bilinmektedir.³⁶⁵

Bahsi geçen Fedeli d'Amore, Doğu ile ticaret yürüten bir yapılanmadır. Yürüttüğü ticaretin yanı sıra Doğu ile kültürel bir etkileşim içine de girmiştir. Bu yapılanma Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin görüşlerinin etkisi altında kalmış kişiler tarafından kurulmuş bir tarikattır. Dönemin kiliselerinin yaptığı baskıdan dolayı Fedeli d'Amore tarikatının üyeleri bu baskılardan korunabilmek için sembolik diller kullanmaktaydı, aşk da bu sembollerden biridir. İbnü'l Arabî'de aynı şekilde eserinde İlahî aşkı Nizam adlı bir kıza üzerinden imgesel bir dil ile aktarmıştır. Dante de aynı şekilde eserinde Beatrice'yi kullanmıştır.

Bu meselede esas nokta, *İlahi Komedya*'daki söz konusu öğreti açıkça hermetik anlamlar taşımaktadır. Buradaki asıl önemli konu hermetizmin tarikatlarla olan bağlantısıdır. Bazı örgüt ritüellerinde rastlanılan özellikler, daha önceki döneme ait bağımsız örgütlenmelerin kalıntıları ile benzer özellikler göstermektedir. Ayrıca yine bu dönemlerde Doğu ile Batı arasında entelektüel etkileşimlerde gerçekleşmiştir. Bu etkileşimler özellikle bahsi geçen tarikatlar aracılığı ile olmaktadır. İslam geleneğine ait bazı doktrin ve kaynaklar Tapınak Tarikatı mensupları tarafından da bilinmekteydi. Dante'nin eserinde de açıkça ortaya çıkan İslamî kaynak ve doktrinlere bu yol aracılığıyla ulaşılmış olması kuvvetle muhtemeldir.³⁶⁶

Dante'nin etkilenmiş veya mensup olması muhtemel olan gizli örgütlere değinmişken meşhur eseri *İlahi Komedya*'da var olan Yunan mitolojisi etkilerine de değinmek gerekmektedir. *İlahi Komedya*'da geçen bazı mitolojik isimlere bakacak olursak şu pasaj gözümüze çarpacaktır:

³⁶⁴ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 921-922.

³⁶⁵ Uçar, *Risâletü'l -Gufrân ve İlahî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, s. 67.

³⁶⁶ Tolay, *Dante ile Sanat ve Düşünce*, s. 7

“Her şeyi anlayacaksın” dedi
“Akheron’un hüznü kuyusunda
adımlarımızı durdurduğumuzda.”³⁶⁷

Akheron Irmağı Yunanistan’da bir ırmak adıdır ve mitolojide cehennem ırmağı olarak geçmektedir. Titanlar ile Zeus savaşından sonra Zeus ve Olympiyanlar onu bir ırmağa dönüştürdüler. Bu ırmak cehennemin içine doğru akmaktadır. Bu ırmağın kıyısında bekleyen Kharon ise ölülerin ruhunu diğer kıyıya ulaştırmaktadır. Tıpkı Akheron Irmağı gibi Kharon’un adı da *İlahi Komedyâ*’da geçmektedir.

“Kharon öfkelenme” diye rehberim söze girdi,
“o, her isteğini yerine getirebilenin
isteğiyle burada, başka bir şey söyleme.”³⁶⁸

Akheron Irmağı dışında Hades’in diğer ırmakları ise Cocytus, Styx, Phlegethon ve Lethe’dir. Yine bu nehirlerin isimleri de *İlahi Komedyâ*’da geçmektedir.

Yine ben: “Ne tarafta kaldı usta,
Phlegethon’la Lethe? Birinden söz etmedin,
birini bu yağmurun oluşturduğunu söyledin.”³⁶⁹

Bu hüznü akarsu
karaya çalan yamacın dibine varınca,
Styks denilen bataklığı oluşturuyordu.”³⁷⁰

Vermiş olduğumuz örnekler, mitolojiden bazı örneklerdir. Dante eserinde birçok başka mitolojik kişilerden söz etmektedir. Cehennemin ikinci kapısında bekleyen Minos, yine kapıda bekleyen üç başlı yılan kuyruklu canavar köpek Kerberos gibi başka mitolojik şahsiyetlere de yer vermiştir.

³⁶⁷ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s.56.

³⁶⁸ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s. 59.

³⁶⁹ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s.156.

³⁷⁰ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ: Cehennem*, s. 92.

5.2. İlahi Komedy ve Hristiyanlık

Dünya çapında meşhur olan eser *İlahi Komedy*'nin yazarı Dante Alighieri'nin dinî inanışları ile ilgili ortaya atılan birçok iddia vardır. Dante'nin Katolik mi yoksa Katar mı olduğu sorusunu Eugene Aroux ortaya atmıştır. Bazı diğer araştırmacılar ise Hristiyan mı yoksa Pagan mı olduğu sorusunu ortaya atmışlardır.³⁷¹ Bu noktada bizim işleyeceğimiz nokta, yaşadığı dönem ve coğrafyada etkili olan Hristiyanlık inancının eserine ne derecede etki ettiği hususudur. Zira hangi dine mensup olursa olsun çevresel etkenler bir eserin incelemesinde yadsınamaz ölçüde önem arz etmektedir. *İlahi Komedy* şeytanın etkin bir güç olduğu mistik özelliklerde bir şiirdir. Dante'nin diaboljisi ise Yunan-Roma, Müslüman düşüncesinden yararlandığı gibi Hristiyan gelenekten, skolatizimden de yararlanmaktadır.³⁷² Hristiyanlık dininin kutsal kitabı olan İncil'de konuyla ilgili bir inceleme yapıldığında cennet hakkında ayrıntılı bilgi ve tasvir olmadığını görmekteyiz. Cennet için birçok yerde "Göklerin Egemenliği" ifadesi kullanılır. Fakat Dante'nin eserinde yaptığı ayrıntılı tasvirler Hristiyanlık inancının kitabı olan İncil'de geçmemektedir. Eski Ahit'in Yaratılış kısmında cennet ile ilgili şu ifadeler yer verilmektedir:

*"Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu."*³⁷³

*"Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu."*³⁷⁴

"Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Âdem'i oraya koydu."

Böylece Rab Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Adem'i Aden bahçesinden çıkardı.

*Onu kovdu. Yaşam ağacının yolunu denetlemek için de Aden bahçesinin doğusuna Keruvarlar ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi."*³⁷⁵

Ayrıca İncil'de Vahiy bölümünde, cennet hakkında geçen ayetlerden birinde yaşam ağacından da bahsedilmektedir:

*"Kulağı olan, Ruh'un kiliselere ne dediğini işitsin. Galip gelene Tanrı'nın cennetinde bulunan yaşam ağacından yeme hakkını vereceğim."*³⁷⁶

³⁷¹ Mustafa Tolay, "*Dante'den Esinlenmeler*", Dante, Garibaldi ve Donizetti'den Bugüne Konferansı, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay., 2015) s.7.

³⁷² Tolay, "*Dante'den Esinlenmeler*" s.29.

³⁷³ Kitab-ı Mukaddes, Yar. 2:8

³⁷⁴ Kitab-ı Mukaddes, Yar. 2:10

³⁷⁵ Kitab-ı Mukaddes, Yar. 3:23-24.

³⁷⁶ Kitab-ı Mukaddes, Vah. 2:7.

İncil’de geçen cennet ayetlerinde bazı ayrıntılara yer verilse de ayrıntılı bir tasvir söz konusu değildir. Yine hem Eski Ahit’te hem de Yeni Ahit’te cehennem ile ilgili birçok ayete yer verilmiştir. Dünya hayatında yapılan hatalar ve günahlar neticesinde hangi insanların cehenneme gideceği ile ilgili bilgiler verilmiştir fakat cehennem ile alakalı ayrıntılı tasvirler yapılmamıştır. Cehennemin yapısı veya katları hakkında herhangi bir tasvir bulunmamaktadır.

Bazı örgütlere göre akasya sembolü “yeniden diriliş ve ölümsüzlüğü” temsil etmektedir. Hristiyanlıkta buna benzer bir sembolizmi kullanmaktadır. Katolik ibadetlerinde, Dallar Bayramı ile kutsal bir hafta başlamaktadır. Bu bayramı Mesih’in ölümü ve daha sonrasında cehenneme inişi, yeniden dirilişi ve tekrar göklere yükselişi takip etmektedir. Dante’nin astral yolculuğunda olduğu gibi kutsal pazartesi günü başlamaktadır. Dante’nin yaptığı seyahat Fısıh Bayramı’nın pazar gününe kadar sürmektedir. Pazar günü ise diriliş günüdür.³⁷⁷

Sinoptik inciller ve Eski Ahit’te bulunan Mezmurlar bölümün 107. bölümündeki ifadeler İsa’nın cehenneme inişi ile alakalı bazı ipuçları vermektedir fakat açıkça ifade etmemektedir. İsa’nın cehenneme iniş sahnesi ile alakalı Anastasis resimleri incelendiğinde İsa’nın, Adem’e elini uzatarak cehennemden çıkarması tasvir edilmektedir ancak Yeni Ahit’te ve diğer kanonik eserlerde böyle bir ifade bulunmamaktadır.³⁷⁸

Cehennemin nasıl bir yol olduğu ve hangi günahları işleyen kulların olduğu çeşitli apokrif eserlerde yer almaktadır. Hristiyanlıkta, cehennem tasvirinin ilk kez II. yüzyılın ilk yarısında *Petrus’un Vahyi* adlı kitapta yer aldığı düşünülmektedir. Bu kitap, Zeytin Dağı’nda öğrencilerinin İsa’ya mahşer gününün emarelerini sorması ile başlamaktadır. Bu kitapta günahlara göre verilecek cezalarda anlatılmaktadır. Cehennemin tasvir edildiği bir diğer eser ise V. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen “*Pavlus’un Vahyi*” kitabıdır. Bu kitapta Pavlus cennetin üçüncü katına kadar çıkar ve cennet ile cehennemde gördüklerini anlatmaktadır.³⁷⁹ Bazı araştırmacılar tarafından bu bahsi geçen eserler her ne kadar *İlahi Komediya*’ya ilham kaynağı olarak sayılsa da Dante’nin verdiği ayrıntıların büyük bir çoğunluğunu içermemektedir.

³⁷⁷ Tolay, “*Dante’den Esinlenmeler*”, s. 7.

³⁷⁸ Zeliha Şenel, “Bizans Sanatı’nda Anastasis Sahnesinin Teolojik Temelleri” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/101 (02.2020) s.306

³⁷⁹ Şenel, “*Bizans Sanatı’nda Anastasis Sahnesinin Teolojik Temelleri*” s. 305

“*Bedeni öldüren, ama ruhu öldürmeye gücü yetmeyenlerden korkmayın. Hem ruhu hem de bedeni cehennemde yok edecek güçte olan Tanrı'dan korkun*”³⁸⁰

İncil'in Matta bölümünde geçen bu ayete göre cehennem azabında hem ruhlar hem de bedenler yok olacaktır. Fakat Dante'nin *İlahi Komedya*'sında, tıpkı İslam inancında olduğu gibi cehennem azabında deriler yanıp döküldükçe tekrar yenilenecektir.

Yine Hristiyan geleneğinde miraç ile ilgili Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinden sonra göğe alınışı hadisesi vardır. Bu tam bir miraç hadisesi olarak kabul edilmese de Kitab-ı Mukaddes'te İsa Peygamberin yeryüzündeki kabrinde bulunmadığı yazmaktadır.

1945 yılında Yukarı Mısır'da yerel bir çiftçi tarafından bulunan ve genellikle IV. Yüzyıla tarihlendirilen Nag Hammadi metinlerine dayalı olarak aktarılan bilgilere göre Aziz Pavlus'un kendi miracı anlatılır. Kudüs'e giderken küçük bir çocuğun melek suretinde karşısına çıktığı ve semavi yolculuğunda eşlik ettiğinden bahsedilir. Bu metinlere göre Aziz Pavlus Kudüs'e gitmiş ve orada on iki havariyi görmüştür. Daha sonra göğün üçüncü ve dördüncü katlarına çıkmış ve ruhların sorgularına şahitlik etmiştir. Diğer semaları da aşarak sekizinci ve dokuzuncu semalara kadar çıktıkları anlatılır.³⁸¹

Thomas Augustine “In qua parte mundi infernus sit, scire neminem arbitror” demiştir. Yani “Cehennemin, dünyanın neresinde olduğuna dair bir bilgi yoktur.” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Cehennemin konumu ve tasviri hakkında Hristiyan kaynaklarında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

5.3. İlahi Komedya ve Ardavirâfnâme

Ardavirâfnâme, Zerdüştiliğin eski İran inanç ve geleneklerinin harmanlanmasıyla oluşan Mazdeizm inancının önemli dinî metinleri arasında yer almaktadır. Eserin orijinali Pehlevicedir. Eser manzum ve mensur olarak Farsçaya çevrilmiştir. Ayrıca Hindistan Zerdüştlilerinin dili olan Gocerat diline de çevrilmiştir. Daha birçok dile de çevirisi bulunmaktadır. Ahiret yolculukları, metafizik aleme yükselişler birçok din ve topluluğun dikkatini çeken konular arasındadır. Eski çağlardan beri son derece dikkat çekici olan bu konuyla alakalı Zerdüş azizi Ardavirâf tarafından yazılmış cennet, araf ve cehennem seferini konu alan metni bulunmaktadır. Ardavirâf'ın, Sasanî Devleti'nin kurucusu olan Erdeşîr-i Bâbekan döneminde yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir. Yaklaşık olarak 226-241 yıllarında yaşadığı düşünülmektedir. Dante'nin *İlahi*

³⁸⁰ Kitab-ı Mukaddes, Mat. 10:28.

³⁸¹ Acar, *İbn Arabî'de Miraç Fenomeni*, s. 49.

Komedyâ'yı yazmasından yaklaşık bin yıl önce ortaya çıkmış olan bu eser arasında benzerlikler olduğu iddia edilmektedir. Fakat bazı araştırmacılar *Ardâvirâfname*'den daha eskiye, Eski Hint'e kadar gidilmesi gerektiğini söyler. Bazı araştırmacılar Dante'nin Hindistan etkisinde kaldığını söylemektedir. Bu iddia Muhyiddin İbnü'l Arabî için de geçerlidir. Yine bazı araştırmacılar Arabî'nin de Hint kültürü ve geleneklerinin etkisinde kaldığını söylemektedir.

Araplar tarafından 651 yılı dolaylarında İran topraklarına hâkim olunmasının ardından birçok İranlı, İspanya ve İtalya gibi bölgelere yerleşmişlerdir. Bu göç dalgasının doğal bir sonucu olarak gittikleri bölgelere kendilerine has kültür, dinî öğretiler ve geleneklerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. İranlı Zerdüşt göçmenler gittikleri bölgelere Avesta metinlerini ve birçok dinsel öğretileri götürmüşlerdir ve diğer dine mensup insanlar ile etkileşim içine girmişlerdir. Bu bilgilerin Dante'ye Arapça eserler üzerinden ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Büyük İskender (d. m.ö. 356, ö. m.ö. 323) İran'da hüküm sürmeye başladıktan sonra bölge halkı için kutsal Avesta ve Zend'i yakmıştır. Dinî kaynaklarını kaybeden İran halkı, öğretilerini yeniden kazanabilmek amacıyla *Ardavirâf*'ı ruhlar alemine göndermişlerdir. Bu yollarla yapılan davranışların karşılığında sevap, günah bilgilerine ulaşmayı hedeflemişlerdir. İnanışlarına göre *Ardavirâf*'ın ruhu Çinvad köprüsünden geçmiştir, daha sonra Surûş ve Tanrı Âzer'in refakatinde hemistekân/arafa gitmiştir. Cennet tabakalarını gezip, dünya yurdunda yapılan iyiliklerin karşılığında cenneti kazanan ruhları ziyaret ettikten sonra Ahura Mazda'nın makamına varmıştır. Daha sonra cehennemliklerin durumunu görmek için astral yolculuğuna cehennemde devam etmiştir. Cehennemin karanlığına, ateşine ve dondurucu soğuğuna şahitlik eden *Ardavirâf*, günahkarların nasıl cezalandırıldığını da görmüştür. Bu yolculuk yedi gün yedi gece sürmüştür. Daha sonra Surûş ve Tanrı Âzer, *Ardavirâf*'ı, Ahura Mazda'nın yanına götürmüştür. Zerdüştlerin inanışına göre Ahura Mazda, *Ardavirâf*'a "*cehenneme düşmemek için doğruların yolundan gitmeyi*" emretmiştir. *Ardavirâf* astral seyahati bittikten ve dünyaya döndükten sonra bu yolculukta gördüğü her şeyi anlatmış ve kaleme almıştır.³⁸²

Bu iki eser arasındaki benzerliklerden ilki, Dante'nin eserinde ahiret yolculuğunda kendisine rehberlik eden Vergilius'tur. *Ardavirâfname*'de, *Ardavirâf*'a rehberlik eden ise Surûş ve Tanrı Âzer'dir. *Ardavirâfname*'nin konusu araf, cennet, cehennem sırasıyla anlatılmış, bu sıra *İlahi Komedyâ*'da ise cehennem, araf, cennet

³⁸² Nimet Yıldırım, "Ardavirâfname ve İlahi Komedyâ", Doğu Araştırmaları Dergisi, 4/2 (2009) s.7.

şeklindedir. *Ardavirâfname*'de anlatılan araf, Dante'nin arafı ile son derece benzerdir. *Ardavirâfname*'ye göre de dünya hayatında iyilikleri ve kötülükleri denk olan ruhlar bu alemedir. Genel hatlarıyla her iki araf birbirine son derece benzemektedir.

Her iki yazar da cennet ve cehennemdeki ruhları kendilerine ait dinî inanç ve döneminin kültürel, sosyal durumuna göre değerlendirerek belirlemiştir. Dante'nin eserindeki Âdem Peygamber, *Ardavirâfname*'de İranlıların öğretilerine göre insanlığın atası olarak kabul edilen Keyûmers olarak tasvir edilmiştir. Bir diğer benzerlik ise Dante, Tanrı'nın huzuruna ulaştığında çok parlak bir ışık tasvir etmektedir. Öyle ki, bu ışıktan dolayı gözlerinin dayanamadığını ve gözlerini kapamak zorunda kaldığını şu şekilde anlatır:

*“ışıklar saçan bir nokta gördüm,
öyle parlaktı ki ışığı,
bakan gözler kamaşır, kapanırdı;
buradan görünen en küçük yıldız
ay olurdu onun yanında, ama
yıldız gibi dururdu yıldızların yanında”*³⁸³
*“Birden çakıp, görme yetisini
etkileyen, gözün güçlü ışıkları görmesini
engelleyen bir şimşek benzeri
bir ışık seli, sanki
bir örtüye sarınca beni,
gözlerim görmez olmuştu hiçbir şeyi”*³⁸⁴

Yaratıcının bir ışık olarak tasvir sahneler *Ardavirâfname*'de şu şekildedir:

“Daha sonra, Kutsal Surûş ve Tanrı Âzer, elimden tutup beni sonsuz aydınlıklar diyarına, Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin birlikte hazır buldukları konseye götürdüler. Ahura Mazda'nın huzurunda dua etmek istediğimde, dinlenmekte olan Ahura Mazda, bana “Hoş geldin ey kötülüklerden sakınan, kutsal Ardavirâf, ey Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi, sen çok iyi bir kulsun.” Ahura Mazda bu şekilde söyleyince

³⁸³ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 896-897.

³⁸⁴ Alighieri, çev. Rekin Teksoy, *İlahi Komedya: Cennet*, s. 916.

ben şaşırdım. Çünkü bir aydınlık görüyordum. Ortalıkta herhangi bir beden görünmüyordu. Sadece ses duyuyordum. Anladım ki; bu konuşan Ahura Mazda'dır."³⁸⁵

Dante'nin eseri *İlahi Komedya*'da cehennemin ikinci tabakasında ruhların hakemliğini yapan bir kişi vardır, bu kişi *Ardavirâfname*'de Çinvad köprüsünün sonundaki adaleti simgeleyen tanrı "Reşn" yoluyla tasvir edilmiştir. Ayrıca her iki eserde de en ağır cezaları alanlar; zındıklar, büyücüler, ayyaşlar, riyakârlar, katiller, laf taşıyanlar, yol kesicilerdir. Cennetteki ödülleri, cehennemdeki azaplar, işkence şekillerinin kategorizesi, günahların türleri, korkunç yılanlar, ateş, insan kılığındaki canavarlar, günahkâr insanlara vurulan kamçılar, günahkârların beyinlerini yemeleri gibi pek çok tasvir her iki eserde de ortakır.³⁸⁶

Ardavirâfname'de cehennem tıpkı *İlahi Komedya* gibi aşağıda olarak anlatılmıştır. Ve her ikisinde de en altta büyük şeytan vardır. Her iki eserde de araf gök ile yer arasında bulunmaktadır. Genel hatları ile kozmos yapısının çok benzediği bu iki eserde, ayrıntıların çoğu da tesadüfi olamayacak ölçüde benzerlik göstermektedir.

Her ne kadar *İlahi Komedya*, Batı dünyası için ilk ve benzeri bulunmayan bir eser olarak kabul edilse de aslında Komedya'nın yazımından yüzyıllar önce yazılmış aynı prototipte birçok eser bulunmaktadır ve *Ardavirâfname* de bunlardan biridir.

³⁸⁵ Yıldırım, "Ardavirâfname ve İlahi Komedya", s.14.

³⁸⁶ Yıldırım, "Ardavirâfname ve İlahi Komedya", s.14.

SONUÇ

14. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan İtalyan edebiyatının klasikleşmiş meşhur eserlerinden *İlahi Komedya*, Dante'nin epik türde yazdığı bir başyapıttır. Cennet, cehennem ve arafa yapılmış olan astral seyahati konu alan bu eser, Batı dünyasına göre türünün benzersiz örneğidir. *İlahi Komedya*'nın dönemine kadar yazılmış diğer eserlerden farklılığı konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi olarak sayılabilecek olan Asin Palacios'un 1919 yılında Madrid'de yayımladığı "*Islam and the Divine Comedy (La escatologia musulmana en la Divina comedia)*" adlı Türkçe'ye "*Dante ve İslam*" adıyla Güneş Ayas tarafından çevrilmiş eserdir. Bu eserde Asin Palacios, bizim de tezimize konu olan *İlahi Komedya*'nın Doğu Edebiyatı'ndaki ve İslamî kaynaklarındaki referanslarını konu almıştır. Çalışmamızda ayrıca Dante'nin bu bilgilere ulaşma yolu ele alınmıştır. Ayrıca *İlahi Komedya*'nın Hrisityan ve Yahudi kaynaklar ile benzerliği araştırılmış ve çalışmamıza eklenmiştir. Yine Dante'nin eserindeki Yunan edebiyatı ve felsefesi, Zerdüş metni olan Ardâvîrâfnâme ile benzer noktalarına da tezimizde yer verilmiştir. Bu kapsamda *İlahi Komedya* bir çok farklı bakış açısıyla incelenmiştir.

Dante'den yaklaşık 80 yıl önce Mürsiyeli Muhyiddin İbnü'l Arabî eserlerinde *İlahi Komedya*'nın hem içerik hem biçem açısından neredeyse aynısı sayılabilecek eserler vermiştir. Dante'ye ilham olduğunu savunduğumuz *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* gibi eserlerinde aslında temeli İslam geleneğindeki Miraç Gecesi kıssasına dayanmaktadır. Dante'nin eserinde yoğun bir şekilde Doğu edebiyatına dair benzerlikler ve İslamî unsurlar görülmesinin yanı sıra, Yunan edebiyatı ve mitolojisine dair de birçok isim ve sembol ile karşılaşmak mümkündür.

Kültür ve edebiyat tüm dış etkilerden bağımsız, kendi köklerinden olgunlaşan bir olgu değildir. Elbette çevresel etkiler, dönemin sosyolojik durumu, diğer kültürler ile ilişkiler gibi dış uyarıcılar, o döneme ve coğrafyaya ait kültür ve edebiyatın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bundan mütevellit, herhangi bir eserde, başka bir kültür ve edebiyata ait bir esere benzerlik bulunması normal karşılanabilir. Fakat bu benzerlik tabii kabul edilemeyecek ölçüde olduğunda kökenlerinin araştırılması gerekmektedir. Dante Alighieri gibi dünya çapında meşhur bir yazarın *İlahi Komedya* gibi dünya klasikleri arasına girmiş eserinde, doğal süreç olarak sayılabilecek kültürel etkileşimlerin doğurduğu etkilerden çok daha fazla boyutta

benzerlik bulunması halinde bu eserler, metinlerin karşılaştırılması veya metinlerarasılık perspektifinden incelenmelidir.

Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki cehennem bölümündeki azap ve işkence şekilleri, cennet, cehennem ve arafın kozmolojik yapısı, göğe yapılan yolculuk esnasında karşılaşılan hayvanlar veya karşılaşılan ruhlarla konuşulan konulara kadar ayrıntı sayılabilecek konular bile tıpatıp benzerlik göstermektedir. Özellikle Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin eserlerinin bir prototipi gibidir. Bu durum Batı Avrupa'sının savunduğu *İlahi Komedya*'nın benzersizliği düşüncesinin tamamen aksi bir ispattır.

Bu bilgi birikimi, dinî öğreti ve edebi metinlerin Dante'ye ulaşmış ve onu etkilemiş olmasının nasıl gerçekleştiğine dair birçok ihtimal vardır. Dante Arapça biliyor ve bu eserlere bizatihi ulaşmış olabilir. Fakat bu düşük bir ihtimaldir. Dante'nin eserindeki sembolik unsurlardan da ispatlanabildiği üzere mensup olduğunun bilindiği gizli örgütler, İslam tasavvufu ve düşünce dünyasından büyük ölçüde etkilenmiştir. Muhyiddin İbnü'l Arabî, Ebü'l-Alâ el-Maarrî gibi sözü geçen yazarlar da hem kendi çağları hem de şu an için çağlar üstü sayılabilecek niteliktedirler. Yani Dante'nin mensup olduğu iddia edilen Tapınak Şövalyeleri, Fede Sante, Aşk Sıddıkları gibi örgütleri etkilemiş olması muhtemeldir. Dante, Arapça biliyor veya bilmiyor olsa da bu kültür, edebiyat ve dini öğretiler birikiminin kendisine ulaşması zor şartlar değildir.

Bu edebî eserlerin ve dinî öğretilerin Dante'ye ulaşmasının bir başka yolu ise, döneminde yapılan çeviri faaliyetleri olabilir. Dönemin siyasi gerginliklerinden de kaynaklı olarak Batı Avrupa karanlık bir dönemden henüz yeni sıyrılmış ve Doğu-İslam kaynaklarına merak salmıştı. Kendi karanlığını hızla aydınlatabilmek adına kurduğu Toledo gibi çeviri okulları aracılığı ile Doğu'nun elinde bulunan eserlerin tercümesine başlamıştır. Bu eserler kimi zaman orijinal yazar adı ile çevrilse de birçok zaman eser, tercümana mal edilmiştir. Bu durum, Dante'ye referans olduğunu düşündüğümüz kaynak eserlerin orijinalliğini yitirmiş olabilme ihtimalini de son derece güçlendirmektedir.

Dante bu edebî eserlere ve dinî öğretilere her ne yol ile ulaşmış olursa olsun, tezimizde işlediğimiz eserler arasında normal sayılabilecek ölçülerin çok daha üstünde benzerlik söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Acar, Sadık. *İbn Arabi'de Miraç Fenomeni*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Açıkgöz, Burak Fatih. “Bir Kişi İki Şahsiyet: İbnü'l Arabî” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2013), 143-169.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali- Köker, Levent. *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi, 7. Basım, 1991.
- Akgül, Alphan. “Kırık Sacayağını Onarmak Edebî Eleştiride Yazar, Metin ve Okur.”. *DEA Dergisi* 22 (Güz 2020), 53-94. <https://doi.org/diledeara.810233>
- Akgün, Elif. “Orta Çağ'da Özgürlük Arayışı”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5/8 (2018), 120-134.
- Alkan, Ercan- Arı, Osman Sacid. *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, ed. Ercan Alkan, Osman Sacid Arı İstanbul: İsar yay., 1.Basım, 2018.
- Apak, Adem. “Tay (Beni Tay)”, DİA, İstanbul 2011.
- İbnü'l Arabi, Muhyiddin. *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*. 1.Cilt. Beyrut: Dar al-Kotob al-İlmiyah,1999.
- el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*. çev.Ekrem Demirli 2.-3.-8. Cilt İstanbul: Litera yay., 2008.
- el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* . çev.Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan yay., 2005.

- Alighieri, Dante. *İlahi Komedyâ*. çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak yay., 12.baskı, 2011.
- İlahi Komedyâ*. çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak yay., 19.baskı, 2014.
- İlahi Komedyâ*. çev. Feridun Timur. İstanbul: Altın Kitaplar yay., 4.baskı, 1984.
- Le Banquet*, Paris: Les Belles Lettres, 1968.
- Asin Palacios, Miguel. *Dante ve İslam*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Okyanus yay., 2015.
- Buhari, Muhammed b. *Sahih-i Buhari Muhtasarı*. nşr. Feyzullah Birişik, İstanbul: Polen yay., 2008.
İsmâil.
- Ceylan, Yasin. “Abû'l'Alâ'Al-Ma'ârri Üzerine Bazı Düşünceler”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 3/1 (01.1989), 42-54.
- Cebecioğlu, Ethem. “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/21 (2008) 9-25.
- Crozat, Charles. “Dante Alighieri'nin Devlet Nazariyesi”. çev. Sahir Erman. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 10/1-2 (1944), s. 13.
- Çelebioğlu, Ayşe. “İlahi Komedyâ ve Mi'raçnamelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması”. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2019), 67-88.
- Coşkun, İbrahim. Coşkun, İbrahim. “Muhyiddin İbn Arabi'nin Felsefesinde Allah Mefhumu”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/21 (2008), 117-143.
- Çakmaklıoğlu, Mustafa. Klasiklerimiz “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”. <https://docplayer.biz.tr/12372648-Klasiklerimiz-x-el-futuhatu-l-mekkiyye-muhyiddin-ibnu-l-arabi-o-638-1240.html> (20.01.2023).
Muhyiddin İbnü'l Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

- Ebu Davud. *Sünen-i Ebu Davud*. çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, İstanbul: Şamil yay.1989.
- Düzgün, Osman. *Ebü'l-Alâ el-Maarrî 'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Eren, A.Cüneyt. “Risâletü'l-Gufrân”, DİA, İstanbul 2008.
- Fahredden, Rızaeddin. *Ebü'l-Alâ el-Maarrî*. sad. İbrahim Kunt, Hasan Harmacı. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Ertaylan, İ.Hikmet. *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, Basım Yeri Yok, İş Bankası Yayınları, 1964.
- G.A.De. Francesco. *Başlangıçtan Dante'ye Kadar Dil ve Şiir Dili*. çev. Süheyla Öncel. İstanbul: Anıl yay., 1.baskı, 1962.
- Gilson, Etienne. *Dante and Philosophy*, London: Sheed & Ward. 1948.
- Guenon, Rene. *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*. çev.İsmail Taşpınar. İstanbul: İnsan yay., 3.Basım, 2014.
- Gündüz, Şinasi. *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Mi'rac*. Ankara: Vadi yay.,1.Basım, 1996)
- Gündüzöz, Soner. “Filozof Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin ‘Es-Sâhil ve’ş-Şâhic’ Adlı Fablına Dair Bir Değerlendirme. “*Kırkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2016), 9-14.
- Haccac b. Müslim *Sahih-i Müslim*. çev.Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1985.
- Halîfât, Sahban. “Ebü'l-Alâ el-Maarrî ”, DİA, İstanbul 1994.
- Hitti, Philip. *History of the Arabs*. England: Red Globe Press, 10.Basım, 1989.

- Kaya, Mahmut. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", DİA, İstanbul 1999.
- Kavak, Abdulcebbar. Kavak, Abdulcebbar. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Şam Tasavvuf Düşüncesine Tesir Kanalları ve Meşhur Takipçileri". *Universal Journal of Theology* 1/1 (2016), 51-73.
- Kılıç, Mahmud Erol. "el-Fütûhatü'l-Mekkiyye " DİA, İstanbul 1996.
- " Muhyiddin İbnü'l-Arabî",DİA, İstanbul 1999.
- Kırkız, Mustafa. "Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Hayatı, Eserleri ve Edebi Anlayışı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 157-175.
- .
- Korkmaz, Ömer. "Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2 (2001), 46-93
- Kitab-ı Mukaddes. *Kitab-ı Mukaddes*. 01.02.2023. <https://incil.info/>
- Leonhard, Kurt. *Dante Alighieri*. çev. Elif Zehra Kandemir. Mehmet Kandemir. İstanbul: Şule yay.,2012.
- el-Maarrî, Ebü'l Alâ. *Gufraan Risalesi*. çev. Nevzat H.Yanık, Selami Bakırcı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,2017.
- Saktü'z-Zend. Beyrut: Dar Sadr, 1957.
- Megamiz, Zeki. *Ebü'l-Alâ' el-Maarrî Şi'irlerinden Hulâsalar*. sad. Nevzat H. Yanık- Ali Utku. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.

- Nacar, Hasan. “İbn Arabî Fütûhat-ı Mekkiyye- Marifet Menzilleri”. *Akademiar Dergisi* 4 (06.2018), 221-227.
- Nicholson, Reynold. *Literary History of The Arabs*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1907)
- Özcan, Azmi. “Masonluk”, DİA, Ankara, 2003.
- Poreno, Manfredi. *Commento Grafico alla Divina Commedia per use delle scuole*. Milan: Kessinger Pub Co,2009.
- Sinanoğlu, Nüzhet Haşim. *İtalyan Edebiyat Tarihi, Antoloji XIII.Asırdan Zamanımıza Kadar*. 1.Cilt. İstanbul: Devlet Matbaası, 1. Basım, 1933.
- Şakiroğlu, H.Mahmut. “Tanıtma Yazıları”. *Erdem*. C.6, Eylül 1990. Ankara 1992.
- Şenel, Zeliha. “Bizans Sanatı'nda Anastasis Sahnesinin Teolojik Temelleri”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/101 (02.2020), 296-311. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.40305>
- Şimşek, Halil İbrahim. “İsmail Fenni Ertuğrul'un İbnü'l Arabî ve Vahdet-i Vücut Savunması”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/ 21 (2008), 199-212.
- Tanilli, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Orta Çağ: Feodal Dünya*. İstanbul: Cem yay., 4.bs., 1995.
- Taşdemir, Güler. *I.,II.III.IV. Haçlı Seferlerinde Şövalye Tarikatlarının Faaliyetleri*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Tolay, Mustafa. *Dante ile Sanat ve Düşünce*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2015.
- “Dante’den Esinlenmeler”. Dante, Garibaldi ve Donizetti’den Bugüne Konferansı. s. 1.-15. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay., 2015.

- Turgut, Ali Kürşat- Çınar, Feyza Nur. “ Ebü'l-Alâ el-Maarî ve Risâlet’ul-Gufrân Çerçevesinde Bazı Felsefi Görüşleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019), 24-40.
- Uçar, Anastasiya. *Risâletü'l -Gufrân ve İlâhî Komedya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ülgen, Pınar. “Orta Çağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış” *Mukaddime Dergisi* 1/1 (2010), 1-18.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İçtimai Doktrinler Tarihi*, İstanbul: Yenidevir yay. 1.Basım, 1941.
- Yıldırım, Kazım. “İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi”. *PAÜ. Eğitim Fak.Derg.* 4/4 (1998), 30-35.
- Yıldırım, Nimet. “Ardavirafname ve İlâhi Komedya”. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2009) 5-18.
- Zakirkızı, Memmedova. “Hilmi Ziya Ülken’in Kaleminden Dante’nin İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 9/23 (01.2021), 215-224. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.723753>
- Zeydan, Corci. *Târîhu âdâbi’l-lugati’l- ‘Arabiyye*. Kahire: Hindawi yay., 2013.
- Kur’an Mealleri. *Kur’ân Yolu*. Erişim 16 Ocak 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

ÖZET

Usluoğlu, Sena, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının Arap Edebiyatındaki Referansları, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Soner Gündüzöz, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Ankara 2023, IV + 146 sayfa.

İtalyan edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Dante Alighieri 1265 yılında Floransa'da doğmuştur. Tüm dünya edebiyatında ismini meşhur eseri *İlahi Komedya* sayesinde duyurmuştur. Bu eserde Dante hayali ahiret yurdu yaptığı yolculuktan bahsederken, inançları ve değerleri doğrultusunda dünya hayatında tanıdığı insanları cennet, cehennem ve arafta konumlandırmıştır. Aynı zamanda siyasetnâme olma özelliğini taşıyan *İlahi Komedya*, hiç şüphesiz ki Avrupa edebiyatı için eşsiz ve türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir.

Meşhur İtalyan şair Dante Alighieri'den yaklaşık 290 yıl önce yaşamış olan Suriyeli Arap filozof Ebü'l-Alâ el-Maarrî 973 yılında doğmuştur. Adını eşsiz eseri *Risâletü'l-gufran* ile tüm dünyaya duyurmuştur. Maarretünnu'mân'da doğan Ebü'l-Alâ el-Maarrî eserini, 1033 yılında, çağdaşı olan İbnü'l-Kârih'in mektubuna cevaben yazmıştır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî'yi asıl meşhur eden kitabın ilk bölümüdür. Bu bölümde Ebü'l-Alâ, İbnü'l-Kârih'i hayalî bir yolculuğa çıkarmıştır. Yolculuğu esnasında cennet, cehennem ve arafı gezen, birçok şair, edip ve tanınan şahsiyetler ile karşılaşan İbnü'l-Kârih, bu şahsiyetlerle çeşitli edebiyat ve kültür sohbetleri gerçekleştirir. Suriyeli filozofta tıpkı Dante gibi dünya hayatında tanıdığı şahsiyetleri kendi görüş ve inançları doğrultusunda cennet, cehennem ve arafta konumlandırır. *Risâletü'l-gufran* bir siyasetname olmasının yanı sıra, yazarın felsefi düşünceleri ile donatılmıştır. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, aklın nakilden üstün olduğunu savunmuştur.

1165 yılında Mürsiye'de doğan Muhyiddin İbnü'l Arabî, ünlü mutasavvıf, yazar, şair ve filozoftur. Zühd hayatını kendine düstur edinen Arabî hem Arap edebiyatına hem de dünya edebiyatına çok kıymetli eserler kazandırmıştır. Yazdığı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* gibi eserlerinde tıpkı Dante ve Ebü'l-Alâ el-Maarrî gibi cennet, cehennem ve araf tasvirleri yapmaktadır. Hem Ebü'l-Alâ el-Maarrî hem de Muhyiddin İbnü'l Arabî hiç şüphesiz ki İslam geleneğinde bulunan Miraç hadisesinden etkilenerek bu eserleri kaleme almışlardır. Avrupa'nın eşsiz ve türünün ilk örneği olarak kabul ettiği *İlahi Komedya*'da,

Risâletü'l-gufran, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ ve Miraç hadisesi ile şaşırtıcı ölçüde benzerlik göstermektedir.

Herhangi bir coğrafyaya ait olan yerel edebiyat çevresinde bulunan faktörler ile devamlı etkileşim halindedir. Tıpkı kültür ve medeniyetlerin de birbirleri ile etkileşim halinde oldukları gibi. Kültür, edebiyat ve medeniyet gibi kavramlar tüm dış faktörlere kapalı ve durağan olgular değildir. Bir coğrafyanın kültürü, kendinden önceki binlerce yılı kapsamaktadır. Kültür mirası birbiri üzerine eklenerek birikir ve son formuna ulaşır. Edebiyatta tıpkı kültür gibi, son formuna ulaşana kadar devamlı devinim halindedir. Değerlendirildiği döneme kadar yaşamış olan tüm edebiyat akımlarının, düşüncelerin, etkileşim içine girdiği kültür ve medeniyetlerin, felsefi akımların, var olduğu coğrafyadaki sosyolojik durumun vb. birçok etkenin izlerini taşır. Bu etkiler hiçbir zaman tek taraflı değildir. Bilakis, etkileşim kaçınılmaz bir doğa kanunudur.

Edebiyatın geçirmiş olduğu bu süreç, edebiyatı üreten edip, şair ve yazarlar için de geçerlidir. Edipler de çevrelerinde bulunan birçok faktörden etkilenir ve buldukları çevrelere de derin izler bırakır. Her ne kadar Avrupa, *İlahi Komedyâ*'nın eşsiz olduğunu savunsa da Alighieri de kendi edebiyatı, kültürü ve coğrafyasında var olmayan birçok unsuru eserinde işlemiştir. *İlahi Komedyâ*'nın taşıdığı bu izlerin Dante'ye ulaşma yolu ile alakalı birçok ihtimal olabilir. Elimizde net deliller olmayan bu konuyla alakalı, çalışmamızda yalnızca ihtimaller üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma, dünya edebiyatı için son derece önem arz eden *İlahi Komedyâ*'nın şekil, içerik, konu ve üslup bakımından *Risâletü'l-gufran, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* ve Miraç Gecesi hadisesi ile karşılaştırılması çalışmasıdır. Çalışmamızda, Dante'nin etkilendiği unsurlar ve etkilenme yolları irdelenmiştir. *İlahi Komedyâ*'da kullanılan sembolik dil yoluyla verilen mesajlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra objektif bir yaklaşım ile öncesinde Dante'nin kendi coğrafyasında var olan unsurlar incelenmiştir. Bu unsurlar Dante'nin yaşadığı coğrafya, dini inançları, mensup olduğu grup ve örgütler ile karşılaştırılmış ve eserinde örtüşen noktalar açığa çıkarılmıştır. Son olarak ise tesadüften çok daha fazlası olabilecek ölçüde aldığımız iddia ettiğimiz Arap edebiyatı ve İslam geleneği referansları ile karşılaştırılmıştır. Konu, içerik, şekil ve üslup bakımından hayrete düşürecek derecede olan bu

benzerlikler, Dante'nin hiç şüphesiz bahsi geçen eser ve yazarlardan etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca çalışmamızda, farklı coğrafyalarda yaşayan bu yazarlar arasında bilgi akışının hangi yol ile olduğu da incelenmiştir. Bilginin aktarılmasındaki en önemli yollardan biri de dini ritüeller, dini tarikatlardır. Dante'nin mensubu olduğuna dair güçlü deliller sunduğumuz bu gizli tarikatlar felsefi bakış açısı ile incelendiğinde, Dante'ye ulaşmış olan birçok düşünce ve konunun bu gizli tarikatlara da ulaşmış olduğunu görmekteyiz. İslam geleneği, Arap edebiyatı ve bahsi geçen bu gizli tarikatları ortak payda da buluşturan birçok felsefi akım da söz konusudur. Bu gizli tarikatlar da Dante'ye bilgilerin ulaşma yolları arasında en kuvvetle muhtemel olanıdır. Çalışmamızda tüm bunlar ayrıntıları ile ele alınmıştır.

ABSTRACT

Usluoglu, Sena, Arabic Literature References of Dante's Divine Comedy, Post Graduate Thesis, Consultant: Prof. Dr. Soner Gündüzöz, Ankara University, Social Sciences Institute, Basic Islamic Sciences Department, Arabic Language and Rhetoric Department, Ankara 2023, IV + 146 pages.

One of the most important name in Italian Literature, Dante Aligheri was born in Florence in 1265. He made his name under favour of his famous piece Divine Comedy. In this piece, while Dante mentions his travels to afterlife land, he positions people whom he knows, to heaven and hell according to his believes and his values. At the same time, Divine Comedy having political treatise feature, with no doubt it is considered as unique and first of its kind in European Literature.

Syrian Arabic philosopher Ebü'l-Alâ el-Maarrî was born in 973 who lived 290 years before famous Italian poet Dante Alighieri. He made his name with his unique piece *Risâletü'l-gufran*. Ebü'l-Alâ el-Maarrî wrote his piece as an answer to his coaeval İbnü'l-Kârih's letter in 1033. First chapter of his book made Ebü'l-Alâ el-Maarrî famous. In this chapter, he takes Ebü'l-Alâ takes İbnü'l-Kârih to an imaginary travelling. During this travel İbnü'l-Kârih visits heaven, hell and limbo and meets with lots of poets, literary men and famous people and has talks about several literatural and cultural things with these people. As like as Dante, Syrian philosepher positions people whom he knows, to heaven and hell according to his believes and his values. Besides being political tratise, it is fully equipped with writer's philosophy. Ebü'l-Alâ el-Maarrî claims that intellect is superior than transmittig.

Muhyiddin İbnü'l Arabî is famous sufi, writer, poet and philosopher who was born in Murcia in 1165. Arabi's principal way is asceticism and he gave very important pieces both Arabic Literature and World Literature. In his pieces *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ*, as same as Dante and Ebü'l-Alâ el-Maarrî, he delineate heaven, hell and limbo. With no doubt, both Ebü'l-Alâ el-Maarrî and Muhyiddin İbnü'l Arabî wrote these pieces with being influenced by the Miraj which is in Islamic tradition. Surprisingly *Risâletü'l-gufran*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* and Europe's unique and first of its kind Divine Comedy shares similarities with Miraj.

The local literature which belongs to any geography interacts with factors of its around. As like as culture and civilisation interaction among themselves. Concepts like culture, literature and civilisations are not closed to external factors and stable phenomenons. The culture of geography, covers thiusands of years before. Cultural heritage be added on to on and reaches its final version. Literature, like culture is always in the movement till it reaches its final version. The literature trends which lives till its evaluation time, thoughts, cultures and civilisations which are interacted, philosophical trends carries scars of sociological situation. These interactions are not always from one side. On the other hand, interactions are inevitable nature law.

Literature's that process is valid also for producers of literature, literary man, poets and writers too. Literary men effected by factors around themselves and they effects their periphery. Despite the fact that Europe claims that Divine Comedy is unique, Alighieri dispose of lots of figures of which do not exist in his literature, culture and geography. These impressions which are on Divine Comedy might reach to Dante with several possibilities. About this issue, which we do not have any exact evidences, on our study we mentioned only for possibilities.

This study, is for comparison of world literature's one of the most important piece with *Risâletü'l-gufran*, *el-Fütûhâtü 'l-Mekkiyye*, *el-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ* and *Miraj* in feature, content, subject and style. In our essay, factors which Dante effected by and his being effected ways are evaluated. Symbolic language whşch was used in Divine Comedy, tried to be explained with their messages. After that with objective approach, Dante's periphery factors are examined. These factors are Dante's living in geography, religious believes are compared with his groups and organizations and common points exposed. Lastly, it is compared with Arabic Literature and Islamic tradition references which claimed by us that effected with more than coincidencely. These surprising common points on subject, content, type and style exposed that Dante was effected mentioned pieces and writers.

Additionally, in our essay information transmitting ways among writers who were living in different geographies is also examined. In information transmitting one of the most important ways is religious rituels, religious orders. When religious orders are examined by philosophic way, which we put very strong evidences that Dante was member of them; most of the thoughts and subjects reached to the Dante with these hidden religious orders. Islamic tradition, Arabic Literature and mentioned religious hidden orders common points are many philosophical trends. These religious hidden orders are the most possible ways for Dante's reaching to information. On our essay all of these pointed evaluated with details.